

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXII. ročník Kčs 24.—, jednotlivé čísla po Kčs 4.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955.

Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Uhlár V., O vetnej melódii v slovenčine — — — — — 313

DISKUSIE

Dvonč L., Písanie veľkých písmen vo vlastných menách so zhodným adjektívnym prívlastkom — — — — — 348

ZPRÁVY A POSUDKY

Konferencia o slovenskej skladbe, J. Mistrik — — — — — 362
70 rokov akademika Františka Trávníčka, Š. Peciar — — — — — 372
Jazykovedec Ľudovít Novák päťdesiatročný, E. Jóna — — — — — 373

ROZLIČNOSTI

Neskorogotický — pozdnogotický? Š. Vragaš — — — — — 375
Újed — uješť. M. Hayeková — — — — — 376
Okienčko (nie „okiennečko“). A. Keder — — — — — 376

O VETNEJ MELÓDII V SLOVENČINE

Pamiatke Stanislava Petříka,
prvého sústavného bádateľa o melódii slovenčiny

Vlado Uhlár

Veta ako slovne vyjadrená myšlienka je nielen významová jednotka, gramaticky organizovaný celok, ale je aj zvukovo zjednotená, je to teda aj melódická jednotka. Zvukové vlastnosti vety zhrňame do pojmu *vetná melódia*. Hoci melódická stránka vety nie je prvoradým činiteľom pri základnej funkcii jazyka ako spoločenského javu, ktorý slúži na dorozumievanie, nemožno ju ani podceňovať. Už skutočnosť, že vetnou melódiou vyjadrujeme rozdiel medzi oznámením zistenej skutočnosti (*Matka sa vrátila.*) a otázkou, ktorou sa domáhame potvrdenia alebo popretia zisťovanej skutočnosti, rozriešenia pochybnosti o nejakej veci (*Matka sa vrátila?*), dostatočne svedčí, že vetnej melódii treba venovať pozornosť aj ako významotvornému činiteľovi, najmä keď je známe, že melódiou môžeme celkom zmeniť význam vety. Napríklad kladné oznámenie *To je múdry človek* môže vplyvom ironickej melódie nadobudnúť záporný význam *To je „múdry“ človek*.¹

Vetnou melódiou v spojení s vetným prízvukom vieme vyjadriť rozmanité odtienky myšlienok, citov, duševných stavov, pravdaže, vždy i s využívaním tempa reči, sily a zafarbenia hlasu i celkového spôsobu prednesu. Lenže kým vystopovanie, odhalenie, určenie zákonitostí vetnej melódie pri citových pohnutiach mysle pre priam obrovskú variabilitu tónov a pre najrozličnejšie individuálne i spoločenské osobitosti je temer nedosiahnuteľné, nemôže a nesmie nám ostať ľahostajným jej ráz v bežnej reči, pri plnení základnej dorozumievacej funkcie, kde treba hľadať a vyznačiť základné druhy vetnej melódie. Túto nevyhnutnosť si vyžadujú nielen báda-

¹ Pozri článok Jána Mihála *Vplyv melódie na zmysel vety*, SR XXIII, 1958, 81 n.: „... vetná melódia je i v slovenčine významotvorným činiteľom a má teda fonologickú platnosť“ (str. 86); „... melódiu hovorených jazykových jednotiek môžeme pokladať za gramatického činiteľa s významotvornou funkciou; ... gramaticky a lexikálne tá istá jazyková jednotka nadobúda melódiou završenie celkom opačný zmysel a jednoduchá konštatujúca veta (výpoveď) stane sa v živej reči expresívnou dubletou“ (91).

teľské záujmy, ale aj praktické potreby života. Za intenzívneho vplyvu iných jazykov a styku s nimi rozkolísava sa totiž melodická štruktúra slovenskej vety v tých prípadoch, kde sa jej priebeh nezhoduje vo všetkých častiach s melódiou susedných jazykov. Preto vedecký výskum v oblasti vetnej melódie má úlohu poznať jej pravý stav a súčasne pomôcť používateľom jazyka, aby upevňovali svojskosť slovenčiny používaním správnej melódie a vyhýbali sa variantom, ktoré nemajú miesto v kultivovanej slovenčine. Ide o vážne pedagogické problémy, lebo v najširších vrstvách našej spoločnosti sa celý záujem o jazyk sústreďuje ešte vždy iba na formálnu stránku, na pravopis a na gramatickú správnosť. Ak v posledných rokoch potešiteľne vzrástol záujem už aj o dôslednú správnu spisovnú výslovnosť, ale pomerne iba v úzkom kruhu divadla, čiastočne rozhlasu, menej v škole, v otázke vetnej melódie² nie sme na tej istej úrovni ako v pravopise, lebo v písme sa melódia nevyznačuje a interpunkčné znamienka s veľmi všeobecnými poučkami o nej pri ich zmechanizovanom používaní melódii neraz priam škodia.³

Frázovanie

Vetná melódia je spätá s myšlienkovou náplňou vety, s jej obsahom, a uplatňuje sa v rámci vetného úseku. Iba v nemnohých prípadoch je veta i melodicky jednotným celkom. Býva tak len pri krátkych, nerozvitých vetách. Najčastejšie i jednoduchá rozvitá veta sa člení na dva alebo aj viac vetných úsekov,⁴ oddelených pauzami, z ktorých každý je v istom zmysle osobitnou melodickou jednotkou. Takéto členenie vety voláme frázovaním. Frázovanie súvisí predovšetkým s príčinami výdychovými (naberanie dychu nás núti robiť vo vete pauzy). Ďalej súvisí s príčinami logickými; žiada sa bližšie k sebe priradiť a tesnejšie spojiť výrazy myšlienkového sú-

² Veľké zásluhy si tu získal svojimi prácami najmä univ. prof. dr. Ján Stanislav. Pozri článok *Reč, hudba, spev*, SR XXI, 1956, 268—282. — Na str. 272 osobitne vyzdvihuje prínos výskumov St. Petříka v otázke vetnej intonácie, melódie i prízvukovania a upozorňuje na príslušnú problematiku.

³ Pozri problém používania melódie doplnacích opytovacích viet, zachytený naposledy v mojom článku *Melódia opytovacích viet*, SR XXI, 1956, 356—361.

Táto štúdia o vetnej melódii vznikla z pozorovania melódie koncového taktu pred nekončiacou pauzou čiže polokadencie, ako ju pre zjednodušenie a jednoznačnosť voláme podľa Františka Daneša (*Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1957). Problém však nemožno celkom izolovať, preto popri ňom treba čo aj zbežnejšie prebrať i ostatné základné javy vetnej melódie.

⁴ Treba nám však pripomenúť, že takto chápaný vetný úsek vydelený z vety (prehovoru) pauzami a zjednotený melódiou a prízvukom (úsekovým) nekryje sa vždy s taktom podľa ponímania fonetikov. Takto v tomto zmysle je rytmickou jednotkou slova s vlastným prízvukom (slovný prízvuk), prípadne predložkového pádu alebo skupiny slova a bezprízvučnej príklonky (prípadne i viacerých príkloniek).

visiace. Frázovaním sa výpoveď člení na vetné úseky. Vetné úseky sú oddelené pauzou a majú osobitnú melódiu.

Je veľmi dôležité, aby sa pauzy, napr. pri čítaní, kládli správne podľa logických zásad, čiže aby sme veci myšlienkovu súvisiace spájali, a nie ich trhali. (Preto výdychové pauzy nesmú rozdeľovať logické skupiny). Takáto požiadavka je dôležitá už pri tichom čítaní, toľko pri hlasnom čítaní, predčítaní, kde nesúlady výdychových páuz s pauzami logickými zapríčiňuje neporozumenie alebo zatemnenie zmyslu čítanej vety u poslucháčov. Správne frázovanie — robenie páuz — pri čítaní je dôkazom jazykovej vyspelosti prednášateľa, čítača. Veľmi zložitá súvetia, pôvodne neštylizované na prednes, často od nás vyžadujú veľkú sústredenosť v myslení; treba dobre voliť pauzy, aby správne vynikol zmysel vety. Takéto ťažkosti sú častejšie v odbornom štýle, najmä teoretickom, ale stretávame sa s nimi neraz aj v beletrii. Mnohé chyby treba pripísať nepripravenosti alebo indispozícii čítačov alebo prednášajúcich.⁵

Vetu *Deľom som už o ňom často rozprával* vyslovili by sme iba výnimočne jedným dychom ako jeden vetný úsek; najčastejšie by sme ju vyslovili ako dva vetné úseky (*Deľom som už o ňom // často rozprával*), vydelené kratšou, niekedy iba naznačenou, ale zreteľnou prestávkou. No uvedené vetné úseky by bolo možno členiť ešte ďalej pri veľmi rozvážnej a dôraznej výslovnosti na takty takto: *Deľom som už / o ňom // často / rozprával*, pričom posledná pauza, a teda členenie vetného úseku *často rozprával* na dva takty by bolo už výnimočné.

Veta *To boli zprávy o vodných stavoch // pozorované dnes ráno* sa celkom jasne členila v rozhlasových správach na dva vetné úseky, oddelené výraznou dlhou pauzou, hoci i tu pri pomalšom tempe a dôraznejšom čítaní by mohlo byť aj takéto frázovanie: *To boli zprávy / o vodných stavoch // pozorované / dnes ráno*.

Súvetie *Ten tanečný krúžok založíme // a bude na to treba približne dvanásť dievčat rovnakej veľkosti*, prednesené v pokojnom, ale rýchлом tempe, členilo sa na dva vetné úseky s výraznou pauzou; zaiste v druhej vete súvetia možno pri dôkladnejšom, pomalšom, výraznejšom prednese

⁵ Napr. člen ND Lad. Chudík, čítač vynikajúcich kvalít, 12. 1. 1958 v rozhlase frázoval (Wilde, Slávik a ruža) takto: *Ale v celej mojej záhrade niet jedinej / červenej ruže. — Zaspievaj mi ešte svoju / poslednú pieseň!* — Pauza by sa však žiadala v prvej vete po slove *v záhrade* a v druhej pred zámenom *svoju*.

Nesprávne frázovanie často mení význam vety. Tak vo vete *Zanechali doma hrbu detí a ženy s neistým pocitom*, či *ich ešte uvidia* včlenenie pauzy medzi členy priradovacieho výrazu *hrbu detí // a ženy* a nedostatok pauzy pri radení *ženy s neistým pocitom* za slovom *ženy* má za následok, že sa nesprávne spája pocit neistoty (*s neistým pocitom*) s predmetom *ženy*, hoci patrí k zamlčanému podmetu (*chlapci*). Text žiada pozorného čitateľa i čítača, ktorý správnym frázovaním vie odstrániť aj niektoré nedostatky v slovoslede, napraviť napr. niektoré osobitosti štýlu.

počtu tri vetné úseky: *a bude na to treba / približne dvanásť dievčat / rovnakej veľkosti* s pauzami skoro iba naznačenými, no zreteľne sa javiacimi osobitnými melódiami a dôrazmi.

Uvedme ešte príklad na pravidelné frázovanie v dôrazne vyslovovanom prehovore: *V boji so starým a reakčným / víťazia nové //*, *pokrokové sily //*, *družstvo prechádza na vyšší typ //* *a škodcovia a nepriatelia / sú odhalené a znemožnené*. V menej dôraznom prejave by bol počet taktov menší; krátke pauzy označené jednou čiarou by vypadli, hoci tak vždy nebýva.

Frázovanie nerešpektuje zavše logické členenie súvetia na jednotlivé časti (vety); do jedného vetného celku zaberá napr. celé súvetia: *Viem ako sa voláš. Pobadal čo chce. Myslel že nepríde. A pod.*

Takýto stav býva častejšie aj v rozvitých súvetiach, najmä vo vzrušenej reči, keď vzniká tzv. dlhá melódia, ktorou sa napr. ináč normálne pauzy stierajú:

Ale moja chovanica Gréta sa už osvedčila že pôjde za ošetrovateľku. (*Timrava, Hrdinovia*)

Protivné je to však pani továrničke že Paľko chodí medzi robotníkov. (*Kráľ, Čenkovdej deti*)

Spomenula som si //, ako mi len bývalo dobre keď som chodila s materou seno sušiť. (*Jančová, Rozprávky starej matere*)

Všetky pesničky čo ma naučila mi vtedy poschodili na um. (*tamže*)

Frázovanie nie je teda pevné, ustálené, ako napr. prízvuk na prvej slabike slova, ale je to zjav voľnejšej povahy. Závisí od autora hovoreného prejavu, od jeho individuálnych sklonov, či hovorí pomalšie a dôraznejšie — vtedy je veta melodicky viac členená — alebo či je jeho reč rýchlejšia, dôrazovo i melodicky menej výrazná, a tým menej členená. Ale aj tá istá osoba v rozličných vonkajších okolnostiach a podľa osobitného vnútorného rozpoloženia rozlične frázuje svoj prehovor, často i pri opakovaní toho istého prehovoru, napr.: *Keď sa vrátila / z nemocnice //*, *keď sa vrátila z nemocnice //* *zas ochorela* (z rozhovoru).

Pauzy, ktorými sa ohraničuje vetný úsek, nemajú rovnaký ráz; proti výrazným, dlhým pauzám, značne osamostatňujúcim oddelené vetné úseky (hovorí sa o nich ako o nevyhnutných a označujú sa dvoma rovnobežnými čiarami — úsečkami //), stoja krátke, niekedy časovo sotva zachytiteľné pauzy, ktoré majú skôr iba funkciu zorganizovania dychu na silnejší dôraz, a nie vydeľovania vetných úsekov.

Cieľom tohto výkladu o frázovaní nie je riešiť celú túto problematiku, ale iba vytvoriť potrebný úvod pre pochopenie ďalších výkladov o druhoch a variantoch základných vetných melódií.

Melódia

Melódiou⁶ nazývame vo vete tónové vlnenie, pohyb, dvíhanie a klesanie tónu na jednotlivých slabikách slov vo vetnom úseku. Pri neobyčajne rozmanitých možnostiach melódie vo vete, navodených najmä pri citovom zaujatí, vzrušení hovoriaceho, možno v pokojnom, vecnom rozprávaní, o ktoré nám tu predovšetkým ide, rozlíšiť niekoľko hlavných typov melódií. Treba však pamätať, že melódia sa realizuje v rámci vetného úseku, pričom jej najdôležitejšia časť sa nachodí v takte s vetným prízvukom.

Zásadné rozdiely vo vetnej melódii vyplývajú z toho, či ide o melódiu vetného úseku uspokojivo uzavretého končiacou pauzou, ktorou sa výpoveď naozaj končí (je to najmä melódia oznamovacích viet): *Bola v meste*;

či o melódiu vetného úseku, ale neuspokojivo uzavretého končiacou pauzou (ako je to v zisťovacích opytovacích vetách): *Bola v meste?*;

alebo či ide o melódiu vetného úseku uzavretého nekončiacou pauzou (ako to býva vo vetných úsekoch, ktoré nie sú na konci vety; najčastejšie napr. pred čiarkou): *Bola v meste,...*

Melódia vetného úseku uspokojivo uzavretého končiacou pauzou nazýva sa *kadencia*; vo všeobecnosti má klesavý ráz.

Melódia vetného úseku neuspokojivo uzavretého končiacou pauzou sa nazýva *antikadencia*; vo všeobecnosti má stúpacý ráz (ale i stúpavo-klesavý).

Melódia vetného úseku uzavretého nekončiacou pauzou, za ktorým nasleduje ďalší vetný úsek, máva vo všeobecnosti stúpacý — zdvihnutý ráz; pretože názov antikadencia by bol iba sčasti priliehavý, ale nejednoznačný (vzhľadom na antikadenciu zisťovacích viet), z potreby diferenciácie budeme pre ňu používať názov *polokadencia*.⁷

⁶ Uspokojujem sa s názvom *melódia*, hoci termín *intonácia*, ako ho používa Daneš v cit. práci, by bol priliehavejší. Používam ho preto, že sledujem predovšetkým tónový pohyb na jednotlivých slabikách slov vo vetnom úseku ako najzreteľnejší vonkajší výraz myšlienkového a citového prejavu vo výpovedi, čo aj navodený dôrazom — prízvukovaním (vetným — úsekovým prízvukom).

⁷ František Daneš v citovanej knihe *Intonace a věta ve spisovné češtině* prvý zaviedol názov *polokadencia*. Daneš používa názov *kadencia* ako nadradený súhrnný názov pre „melodické schémy s vlastnou fonologickou štruktúrou“ (str. 35). Preto potom vždy hovorí o *kadencii* konkluzívnej (my iba *kadencia*), *antikadencii* a *polokadencii*.

U nás sa týmito otázkami zaoberal Št. Krčméry (*O melódii slovenského vokativu*, SMS X, 1932, 124), ktorý nazýval *polokadenciu* *prívetnou melódiou* a *kadenciu* *klesavú*, aká je napr. melódia oznamovacích viet, *odvetnou melódiou*.

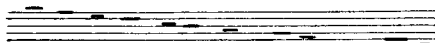
Kadencia

Veta je výpoveďou o skutočnosti. Väčšina viet existuje vo forme výpovedí, ktoré oznamujú zistenú alebo predpokladanú skutočnosť. V súhlase s fonačným prúdom, zjednoteným s dýchaním, je aj melódia takýchto viet — v prípade rozčlenenia na viac vetných úsekov melódia posledného vetného úseku — uspokojivo uzavretá končiacou pauzou a má celkovo klesavý ráz: zo začiatočnej vysokej polohy — primeranejšie k hlasovej rozlohe autora prehovoru a, pravdaže, aj k situácii, za ktorej sa výpoveď koná — melódia dosť rovnomerne klesá až do relatívne najhlbšej polohy pred končiacou pauzou.⁸

Kadencia, melodická schéma oznamovacích viet, ale aj viet rozkazovacích, zvolacích a opytovacích doplniacich, má vcelku pevný, možno povedať ustálený ráz, a to klesavý. Klesanie melódie nastáva vždy od slabiky s vetným prízvukom. Klesanie je možné aj v rámci jednej slabiky. Priebeh kadencie je všeobecne dobre známy.

Uvedme najprv čisto schematický príklad na jej priebeh:

Najčastejšie písal pod dubom v Mlieči.

No takéto pokojné, sústavné klesanie melódie od slabiky k slabike nebýva v skutočnosti obvyklé. Skôr počúvame postupné klesanie v istých

⁸ Melódia sa graficky označuje najčastejšie pomocou krátkych vodorovných úsečiek pre jednotlivé slabiky. Takto, pravdaže, čisto schematicky možno celkom uspokojivo zachytiť pohyb melodického línie vo vetnom takte, jeho stúpanie, klesanie, zotrvávanie na tej istej výške; pohyb v rámci jednej slabiky možno zachytiť iba osobitným známenkom (v takomto prípade „klzanie“ melódie je dobre aj slovné opísať).

Pre väčšiu názornosť budeme používať linky ako na notovom papieri, aby umiestením krátkych úsečiek lepšie na nich vynikal pohyb melódie, najmä aby bol zreteľnejší na tých miestach, kde napr. po dočasnom klesaní sa zdvihne na výšku prvej slabiky začiatočného taktu, prípadne ju presiahne.

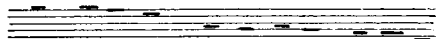
Zachycovanie melódie notovým záznamom je menej prehľadné. Treba tiež uviesť, že v reči nemáme pevné tóny ako v hudbe, speve. Krátkymi úsečkami možno zreteľne, čo aj schematicky, vyjadriť relatívne výškové vzťahy melódie podľa jednotlivých slabík. Na absolútnej výške tónu konečne pri dorozumievaní v našej reči nezáleží. Nasadenie tónu sa mení aj u tej istej osoby podľa rozličných okolností (zaiste vysoký tón je znakom výnimočnosti a nižší tón pokojnosti alebo opatrnosti); absolútna tónová výška je rozdielna najmä podľa veku, pohlavia, fyzických vlastností a pod.

Pri zisťovaní schém melódie pre jednotlivé melodické typy opierame sa o sluchovú metódu.

O prednostiach sluchovej metódy, ktorá umožňuje pozorovať, skúmať i hodnotiť jazykové fakty, pozri stať v cit. diele u Daneša na str. 39 (*Intonace*) — Pre inštrumentálnu metódu na Slovensku zatiaľ niet podmienok, lebo nemáme potrebné fonetické laboratórium. No zaiste sluchovou metódou získané výsledky treba overovať aj inštrumentálnou — fyzikálnou metódou.

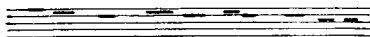
úsekoch, v podstate zhodných s taktami, prípadne v spojení s istým zvlne-
ním v nich, čo však na význam nemá ešte vplyv. Napríklad:

Do mlyna som veľmi často chodieval.

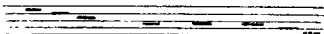
Alebo z Mihála upravený príklad:

Poriadnej sfvore dali predávať

Obdobne:

Keď sa pohneval s oicom, študoval v Banskej Bystrici.

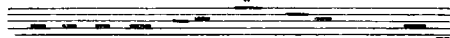

V podobných výpovediach je už melódia zautomatizovaná. Vetný prí-
zvuk, ktorý býva pravidelne na prvej slabike koncového taktu, nijako oso-
bitne sa v nich nevyníma, je vlastne v nich bez vplyvu na melódiu. V dlh-
šom vetnom úseku je to aj pochopiteľné, lebo začiatkové slabiky vetného
úseku spotrebujú v spojení s relatívne vyšším tónom aj najväčšiu časť sily
fonačného prúdu.

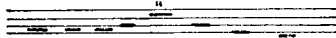
No ak hovoriaci poruší pokojný ráz výpovede a osobitne podľa svojho
zámeru zdôrazní vo vetnom takte niektorú časť, melódia sa zvlí na
tomto prízvukovanom mieste, a k t u a l i z u j e s a, stáva sa príznakovou,
hoci sa pritom napr. slovosled nemení.

Ak chceme výrazne vyzdvihnúť, že Hollý písal pod dubom v Mlieči, a nie
napr. pod lipou, pod brestom alebo doma v besiedke a či v pracovni, pred-
ložkový výraz *pod dubom* strhne na seba vetný prízvuk a potom sa na ňom
melódia zdvihne.

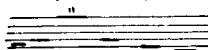
Najčastejšie písal pod dubom v Mlieči.

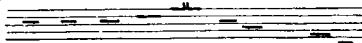
Bol to jeho posledný prejav.

Pomôžem ti, ale posledný raz.

Nie teba, rodnú ruskú zem idem brániť.

Najzreteľnejšie sa vyníma aktualizovaná kadencia v krátkych výpove-
diach, kde sa veľmi pociťuje zdôraznené slovo v osobitne zvýšenej melódii.
Tu treba povedať, že slabiky pred prízvukom najčastejšie majú stúpavý
tón; ale ak takéto zdôraznenie má výnimočný ráz, zavše počujeme pred
prízvukovaným slovom (prvou jeho slabikou) skoro krátku pauzu, preto
v takomto prípade melódia slabiky pred prízvukom je najhlbšia v rade až
potiaľ klesajúcich slabík.

Porovnajme tú istú výpoveď

neaktualizovanú

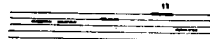
a

aktualizovanú:

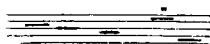
Prídem až večer

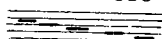
Prídem až večer

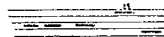
prípadne:

Mala ho rada

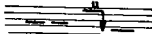

Mala ho rada

Ak je posledné slovo vyslovené s výnimočným dôrazom jednoslabičné,
interval medzi vysokým (dôraz) a dolným nízkym tónom (skončenie výpo-
vede) sa realizuje klzavým spôsobom v rámci tej jednej slabiky (jednosla-
bičného slova).

Chodil k nám

Treba mať však na pamäti, že výnimočným dôrazom zvlnená melódia sa v zhode s dôrazom nezvlní vždy iba do výšky, nad základnú melodickú líniu, ale aj pod ňu, teda do hĺbky. Dobrí rozprávači a, pravdaže, aj herci, recitátori a čítači majstrovsky využívajú tieto melodické možnosti reči, aby vyhli jednotvárnosti, tak zjavnej napr. u mladých alebo nenadaných, prípadne aspoň neskúsených čítačov, ktorí každé zdôraznenie mechanicky spájajú so zvyšovaním melódie. Spojenie zdôrazneného taktu (dôraznej slabiky v ňom) s hlbokou melódiou pôsobí účinne na základe protikladnosti tónov; pôsobí lahodne, lebo rozohráva melódiu do oboch dimenzií aspoň v rozpätí celej oktávy, čo je podmienkou dobrého umeleckého prednesu.⁹

Zníženie melódie na prízvukom slove v aktualizovanej kadencii vyznačíme znížením slova, prípadne taktu, o riadok.

Prídem až ↓

večer.

Ty sa už viac ↓

nevrátiš.

To srdca zvieranie ↓

nikdy neprestane. (J. Kráľ)

...švárny ↓

Martin voľno beží. (Sládkovič)

Od radosti ↓

slzy roní.

...že som ↓

že sa mi nechce ↓

lenivá,

vstávať. (Jančová)

len samá ↓

samá krutá rana jej milujúce ↓

rana,

srdce drásala. (Horov)

Takýto pokles melódie od slabiky s vetným prízvukom sa niekedy zdá spojený s novým vetným úsekom; no v uvedených prípadoch ide iba o začiatok taktu, ale nie vetného úseku, melódia sa neprerušuje. V umeleckom prednese sa na tomto mieste robí výrazná pauza, ktorá však nemá úlohu ohraničovať vetný úsek (nenastáva pred ňou zvýšenie tónu, ako to býva v polokadencii), ale skôr má úlohu dynamickú: zorganizovať dych na zdô-

⁹ Univ. prof. dr. L. Novákovi vďačím za upozornenie na prednášku C. H. van Schooneveldta (*O otázkach variantov v intonačnej štruktúre ruskej vety*), ktorú mal v Prahe i v Bratislave (2. 2. 1957). Novák zdôrazňuje „základnú dôležitosť zistenia prof. van Schooneveldta, že intonačné krivky nevybočujú v rámci vety z tónového rozsahu oktávy“. Pri ďalšom skúmaní vetnej melódie bude treba využiť podnetné autorove zistenia, ktorý „v spolupráci s muzikológmi položil svoje výklady na pevnú bázu náuky o tónike a dominante, a to aj mimo kadencii, a na dôležitý princíp modulácie, aplikovaný na jazyk tiež z oblasti hudobnej“. (Citujem z Novákových pripomienok.)

raznenie, nie naberať dych. Melodická línia sa tu nesmie zvlíňť. V našom vedomí sa tu pauza nepociťuje.¹⁰

V prehovoroch, v ktorých nejde o pokojné oznámenie, prostú vecnosť, ale o isté vzrušenie, dôraznosť, citové podfarbenie, ako to býva už aj v prudšom, zaujatom rozhovore, živšej konverzácii, uplatňuje sa aktualizovaná kadencia. To, pochopiteľne, býva v umeleckom štýle, v poézii, próze, ale najmä v dráme, no takisto aj v prejavoch rečníckeho rázu a pod.

Aktualizovaná kadencia nie je len melódiou oznamovacích viet, živšie, citovo zaujatejšie vypovedaných, ale predovšetkým viet rozkazovacích a zvolacích, ktorých charakteristickým znakom je práve vzrušenosť, citová zaujatosť. V rozkazovacích vetách sa vzrušenosť prejavuje aj v aktualizovanom poradí slov: sloveso býva najčastejšie na čele vety, no pri zvýšenom dôraze, pri zosilnenom rozkaze na prvé miesto postupuje slovo, ktoré sa užšie viaže so slovesom. (*Podaj mi pušku!* — *Pušku mi podaj!*) Ak je v takýchto vetách vetný dôraz na slabiku prvého slova, líši sa ich melódia od neaktualizovanej kadencie oznamovacích viet iba väčším rozpätím tónov: nasadenie tónu prvej slabiky na začiatku kadencie je zreteľne vyššie a melódia potom prudko klesá, dosahujúc najväčšiu hĺbku v poslednej slabike pred pauzou. Značnejší interval je aj medzi poslednými slabikami koncového taktu pred pauzou.

Vráťme sa domov! —

Dajže sem ten hrnček! —

Nekričte tak na mňa!

Typická aktualizovaná kadencia vo vetách rozkazovacích a zvolacích vzniká vtedy, keď sa prízvukuje v nich posledné slovo; ak slovo s vetným prízvukom je posunuté ďalej dopredu, je kadencia menej typická. V oboch prípadoch nastáva značný melodický pokles v poslednej slabike pred pauzou.

¹⁰ Nadužívanie tejto melodickéj vlastnosti (osobitosti) vedie niekedy k novej jednotvárnosti. Počínajú si tak neskúsení recitátori naozaj na rozhraní vetných taktov. Napríklad prvý verš — polverš deklamujú vyšším tónom, ale druhý hlbším tónom, a tak mechanicky pokračujú aj v nasledujúcich veršoch. Napr.:

Nad horou na skale ↓

perečko sa belie:

kloňte sa chalupy ↓

traste sa kaštiele! (Botto)

Zleteli orly z Tatry ↓

tiahnu na podolia,

ponad vysoké hory, ↓

ponad rovné poľa. (S. Chalupka)

Následky si pripíšte!
Pod'ťe domov! (Nie do druhej krčmy!)
Ale ho [prsteň] viac nedostanete!

Podobne:

... túlať sa nesmú nocou vojaci.
Lahko bys' mohol kožkou zaň platiť.
No to by bola pekná robota!

Sem sa zaraďujú aj tzv. dlhé kadencie pri posune vetného dôrazu (podľa Daneša intonačného centra) smerom k začiatku výpovede; od neho potom melodická línia klesá až do konca výpovede bez jej ďalšieho členenia. Streťavame sa s nimi často pri vzrušenom rozprávaní, pri umeleckom čítaní, prejave a pod. (Pozri aj príklady na str. 316.)

Bol to tvrdý úder //, no bol iba prirodzeným trestom za všetky ťažké previnenia ktorých sa dopustil v dávnej i nedávnej minulosti.

Vtáča //, čo v krásnych záletoch žilo chcem si duši obetovať! (Sládkovič).

Kadencia je tiež melódiou dopĺňacích opytovacích viet v ich základnej melodickkej podobe. V tóne prísnom (vyšetrovacom) sa interval medzi prvým tónom (začiatok kadencie) a posledným tónom (pred pauzou) výraznejšie stupňuje. Na prvej slabike opytovacieho zámena alebo príslovky, ktorými sa tieto vety začínajú, býva veľmi silný dôraz. Neraz básnici naznačujú klesavý charakter melódie týchto viet aj interpunkčne výkričníkom po otázniku.

Kto pôjde do boja s vetry zlými?!

(Junák môj, orle môj), kdeže si mi?! (Botto)

(... brat život!) skiaď to právo? — či ste ho vy dali?! ... ktože to povedá?
(Botto)

Čo si ho, Martin, chudáka zabil?

Či ťa ten chochlík jarabý zväbil? (Sládkovič)

*

Celkom osobitným typom aktualizovania kadencie (ale aj polokadencie a antikadencie) je využívanie stredoslovenskej vetnej melo d i k y, najmä v hovorovej reči, v dialógoch ľudových postáv v dielach básnických i prozaických, ale najmä v drámach, osobitne v umeleckom prednese štúrovskej poézie. Táto aktualizácia spočíva v tom, že vetný prízvuk sa na zdôraznenom slove prenáša z prvej slabiky na jeho predposlednú slabiku a je spojený s melodickým zdvihnutím alebo prehĺbením tónu prízvukovanej slabiky. Vzniká takto osobitné vlnenie melódie neobyčajného pôvabu.¹¹

¹¹ O probléme stredoslovenskej melódie, najmä vetného prízvuku na predposlednej slabike, je značná literatúra, naposledy zhrnutá u Jána Stanislava v knihe

Okrem našich bádateľov bol to najmä český lingvista Stanislav P e t ř í k, pozorný skúmateľ a jemný vykladač českej melódie, ktorý na základe vlastného skúmania v rozličných oblastiach Slovenska veľmi pekne vybadal, že v živej ľudovej reči (v nárečových i v spisovných hovorových prejavoch) na strednom Slovensku je tento typ melódie temer všeobecný.¹² Zistil však tiež, že v prehovore sa stráca osobitná melódia tohto druhu, ak hovoriaci vypadne z bezprostredného živého podania a usiluje sa o sústredený prejav napr. odbornejšieho rázu, podobne tiež v odpovediach žiakov, u ktorých sa prejavuje povedomejšia snaha o vecnosť. Zotiera sa i pri čítaní odbornej literatúry, novín, beletrie, lebo čítajúci sa sústreďuje iba na presné pretlmočenie čítaného textu. (Inej povahy je predčítavanie a umelecké čítanie.) To isté konštatoval aj pri dôraznom tóne, zdôrazňovaní.

Je dobre známe, že osobitná stredoslovenská melódia je veľmi častá aj po mestách stredného Slovenska, a to ako v hovorovej reči širokých vrstiev, tak aj úradníctva a vôbec inteligencie z tejto oblasti; veľmi často si zachovávajú ľudia zo stredného Slovenska tento svojrázny spôsob melódie aj po dlhom pobyte mimo tejto oblasti.

Ak však chceme hovoriť o využívaní tejto melódie z hľadiska spisovného jazyka, musíme konštatovať, že sa zámerne n a v o d z u j e v umeleckom prednese, v divadle, v rozhlasových hrách a pod., najmä v stvárňovaní prejavov ľudových vrstiev. J. Borodáč výslovne vyzdvihoval, že ľudové postavy a ľudovú reč v Národnom divadle podávali s dôsledným zachovávaním hláskoslovnej štruktúry spisovnej reči, teda najmä bez nárečových hláskoslovných znakov, lebo sa pridržiaval zásady, že sa v takýchto prípadoch celkom vystačí s využívaním ľudovej melódie, pochopiteľne, že predovšetkým stredoslovenskej. Stredoslovenská vetná melódia sa ozývala a ozýva nielen v reči ľudových postáv hier Tajovského, Stodolu, Urbánka, ale aj Králika, Karvaša, Mňačku, ba pozoruhodne aj vo Hviezdoslavovej tragédii Herodes a Herodias, ba podobne aj v hrách cudzích autorov u nás. Naozaj tu ide o štýlovú vec. Oprávnené teda stredoslovenskú vetnú melódiu treba preberať pri aktualizovaných melódiách, teda aj pri aktualizovanej kancencii.

Vieme, že stredoslovenská vetná melódia nie je len vecou vetného, úsekového prízvuku — najčastejšie na predposlednej slabike prízvukovaného slova — a úzko s tým súvisiacej vlastnej melodickú línie, ktorá na prízvukovanej slabike výrazne vystupuje do výšky, prípadne klesá do hĺbky. Ide

Slovenská výslovnosť, 1953, kap. Prízvuk (str. 281 n.). Porovnaj aj môj článok *O recitovaní štúrovskej poézie*, *Ľudová tvorivosť* VI, 321—322 a 371.

¹² Súhrne v článku *Spôsoby stredoslovenského zdôrazňovania prízvukom*, *SR* VI, 123—125.

tu ešte o ďalšie jemné výrazové prostriedky z oblasti tempa, dynamiky, ba aj istého hlasového zafarbenia. Aj hercom sa odporúča študovať tieto javy priamo v teréne, v styku s ľudovými postavami rázovitej reči a peknej melódie. Hoci napr. poloha vetného prízvuku v stredoslovenskej vete nie je pevne ustálená ani v tom istom nárečí a vedecké skúmanie tohto problému nie je vonkoncom uspokojivé, z povahy využívania tejto melódie v spisovnom jazyku (najmä v konverzačnom štýle) vyplýva, že sa v ňom istým spôsobom ustalať a že sa nedbá na rozmanité odchýlky, ktoré v nárečiach nemožno vždy uviesť do spoločného pravidla.

Hlavné pravidlá stredoslovenského prízvukovania a melódie pre najbežnejšie potreby by bolo možno stanoviť asi takto:

1. V strednej slovenčine je slovný prízvuk na prvej slabike slova, ale vetný prízvuk vo vetnom úseku býva najčastejšie na predposlednej slabike zdôrazňovaného slova. Ak vetným prízvukom zdôrazňované slovo je štvorslabičné (alebo päťslabičné a viacslabičné) a má tretiu slabiku od konca dlhú, býva často prízvuk na nej, ale nebýva to vždy a nemusí to byť. Napríklad:

Veľa rozprávala i Veľa rozprávala.

Povedala mu všetko. — Všetko mu povedala.

Porúčam sa! Staršiemu neodvrávaj!

Čo to robíte? — Drevo pílime.

Jeden vandruje, druhý miluje (gazdinú).¹³

A tie naše Tatry (zd'aleka sa smejú:

„Zahatajte, páni, (keď máte nádej!“¹⁴

2. Osobitne treba zdôrazniť, že v strednej slovenčine jednoslabičné predložky sú neprízvučné. (Ani v spisovnej slovenčine nebývajú prízvukové). Neprízvučnosť jednoslabičných predložiek sa síce výrazne uplatňuje aj v terajšom prízvukovo-slabičnom prozodickom systéme, ale skôr iba výnimočne, najmä pri navodzovaní jambického rytmu, ako ho cítia sami básnici, nadovšetko jeho uvádzateľ u nás Hviezdoslav.

V stredoslovenskom intonovaní stŕhajú jednoslabičné predložky prízvuk na seba iba vo výnimočných prípadoch, napr. v osobitnom zdôraznení slova (pojmu), v kategorickom rozkaze. Príklady:

¹³ Posledné dva príklady sú z Krčméryho. Podľa neho päťslabičný takt sa správa ako päťslabičné slovo. Mocný prízvuk je na prvej slabike vety, vedľajší na štvrtej — predposlednej. No treba doložiť, že práve na tejto predposlednej je vetný prízvuk a typicky stredoslovenské zvlnenie melódie (zdvih).

¹⁴ O prízvuku a melódii v rýmovanom slove „nádej“ svedčí jasne rým „smejú“. Ide o verše z *Dumy bratislavskej* od Janka Kráľa, v ktorej veľmi výrazne použil prostriedky ľudovej syntaxe i melodiky. Tak je to napokon vo väčšine Kráľových básní.

Do roboty! *Ale:* Ideme do roboty.

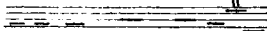
Bez suseda pôjdeme! *Ale:* Pôjdeme aj bez suseda.¹⁵

3. Pre melódiu stredoslovenskej vety je príznačné, že slabika s vetným prízvukom, najmä ak je dlhá, vyslovuje sa nielen s väčším zosilnením hlasu, ale aj s melodickým zdvihnutím, prípadne poklesnutím tónu. Melodické vlnenie stredoslovenskej vety, najmä na slove (a slabike) s vetným prízvukom, tvorí osobitnú črtu melodickéj krásy strednej slovenčiny.

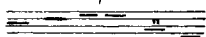
Napríklad štúrovských básnikov priam treba recitovať s „oným hudobným vlnením slovenskej reči, ktoré je podmienené práve menlivosťou prízvuku predložiek, vedľajším a správne vystihnutým vetným prízvukom“, ako napísala M. Rázusová-Martáková.¹⁶

Uveďme niekoľko príkladov na aktualizovanú kadenciu stredoslovenského typu. Pripomíname súčasne, že značný pokles tónu z predposlednej slabiky na poslednú v takte je pre aktualizáciu príznačný všeobecne.

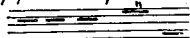
Dlho sa s ním sužovala

Toľo? To sú kapustníska

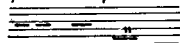

Neuveril som / jeho rozprávke.

Alebo:

...jeho rozprávke.

Polokadencia

Melódiu neskončeného vetného úseku uzavretého nekončiacou pauzou (melódia neskončeného taktu vnútri vety) nazývame pre jednoznačnosť polokadenciou. Názov antikadencia, ktorý sa používal pre ňu a súčasne

¹⁵ O otázke prízvuku predložiek písal Štefan Krčméry (*Melódia vety a prízvuk v slovenčine*, Slov. pohľady XLVIII, 1932, 474—489), novšie veľmi podnetne poetka Mária Rázusová-Martáková (*O prízvučnosti predložiek*, Slov. reč XII, 1946, 73—86), potom Ján Stanislav, najmä v *Slovenskej výslovnosti* (1953), v kapitole Prízvuk (str. 281 n.), kde uvádza aj ostatnú literatúru.

O otázke výkladu tzv. jambického verša ako trochejského verša s predrážkou alebo trochejského verša s prvou daktylskou stopou tu netreba venovať pozornosť. Tieto výklady môžu všeličo vysvetliť, ale rozhodujúcim ostáva vnútorný pocit hudby jambického rytmu, akým ho cítia básnici.

¹⁶ *O umení recitovať*, KŽ IX, č. 2, 8. 1. 1954. Tak isto je dôležitý jej článok *O prízvučnosti predložiek*, SR XII, 1946, 73—86.

i pre melódiu zisťovacích opytovacích viet, a to na základe konštatovania istej stúpanosti ich melódie (na rozdiel od klesania — kadencie viet označovacích a pod.), treba vyhradiť iba pre melódiu zisťovacích opytovacích viet.

Vo všeobecnosti stúpavý charakter polokadencie i antikadencie mohol byť dakedy v dávnej minulosti zhodný alebo veľmi blízky; zvýšením melódie pred pauzou sa vzbudzuje u počúvajúceho alebo dopytovaného očakávanie, ktoré v prípade polokadencie ďalším pokračovaním vo výpovedi vysvetlí sám hovoriaci, ale v prípade antikadencie iná osoba, adresát, od ktorej sa očakáva odpoveď na vyriešenie neistoty (potvrdenie alebo popretie výpovede vyjadrujúcej neistotu). Vývinom sa tieto rozdiely vyhrali, takže je správne vystihnúť ich rozdielne melódie na vyjadrenie rozličnej funkcie (významu) aj v názve, iným termínom.

V prípade polokadencie však nie je v spisovnej slovenčine taká jednoduchá situácia ako pri kadencii. Zbežná poučka, že melódia vetného úseku pred nekončiacou pauzou stúpa (po školsky: pred čiarkou sa hlas dvíha), je priveľmi všeobecná a rozhodne si žiada spresnenie. Hneď úvodom môžeme povedať, že jej treba venovať zvýšenú pozornosť.

Azda prvý sa významnejšie dotkol tejto otázky Štefan Krčméry, dobre i hudobne vzdelaný, citlivý na melodické kvality slovenčiny, ktoré i prakticky rozohrával po celej ich širokej škále ako skvelý recitátor a vynikajúci rečník.

Krčméry, povzbudený Leošom Janáčkom, usiloval sa aj o notový záznam vetnej melódie ľudovej rozprávky nahratej na gramofónovej platni, pričom hneď poznamenal, že ho treba prijímať ako čisto schematický. Svoje pozorovania zhrnul takto: „Členenie vety na konci taktu klesnutím jednej slabiky, na konci vety klesnutím slabík dvoch je v pokojnom, epickom hovore slovenskom pravidelné.“¹⁷

Iný vynikajúci znalec slovenskej melódie Stanislav Petřík,¹⁸ autor

¹⁷ V cit. štúdiu *Melódia vety a prízvuk v slovenčine*, 477. — Okrem textu z rozprávky (... *onedlho potom šiel bohatý hostinský / zavolať Janka k sebe*) uvádza aj notový záznam vety *Keď nechceš, nechci* z dôraznejšieho hovoru.

¹⁸ St. Petřík, rodák z Loun (nar. 24. sept. 1909), učil na Slovensku od r. 1934 až do smrti, v podstate tragickej, ako profesor slovenčiny najprv v Trnave, potom v Žiline a napokon v Košiciach. Pre štúdium melódie slovenčiny bol vynikajúco pripravený už prácami z oblasti českej vetnej melódie. Svoje citlivé, pozorné a dôkladné pozorovania zhrnul v knihe, doteraz veľmi cenenej, *O hudební stránce středočeské věty*, ktorá však vyšla až r. 1938 po jeho smrti. — Petřík intenzívne študoval sluchovou metódou melódiu reči slovenských žiakov, kolegov profesorov, rozhlasu, ale okrem toho sústavne chodil medzi ľud a usilovne pozoroval ľudovú melódiu na trhu, vo vlaku a priamo v teréne, po dedinách na okolí Trnavy, Žiliny, potom na dolnej Orave, overujúc si stredoslovenskú melódiu aj v iných oblastiach stredného Slovenska, a napokon na východnom Slovensku, kde pri veľmi namáhavej práci v teréne ťažko ochorel a umrel

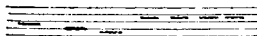
viacerých dôkladných štúdií z tejto oblasti, staval sa síce kriticky ku Krčméryho tvrdeniu, ale jeho výhrady v podstate ani Krčméryho pozorovanie nepopierajú. Vlastné pozorovania Petřík zhrnul takto: „Všedný« tvar predpauzového taktu má totižto tento priebeh: od slabiky s hlavným taktovým (vetným) prízvukom až do konca taktu — teda až k pauze, viac alebo menej zreteľnej — tiahne sa r o v n ý alebo len veľmi mierne klesajúci tón; celková úroveň tónu je rôzna, niekedy vyššia, niekedy nižšia, už podľa živosti výpovede.“¹⁹

Na základe nášho pozorovania a skúmania, v zhode s významným Petříkovým zistením, pokladáme v spisovnej slovenčine za základný typ polokadencie v bežnej pokojnej výpovedi vecného rázu melódiu, ktorá od začiatku vetného úseku klesá, ale na poslednom takte pred pauzou sa zvýši a na tejto výške ostáva až do ostatnej slabiky taktu, pričom tónovo táto časť prevyšuje tón prvej slabiky na začiatku celého vetného úseku.

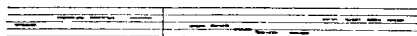
Najzreteľnejšia je táto zdvihnutá polokadencia (ako ju budeme nazývať pre výrazné rozlišovanie), ak je posledný takt pred pauzou dvojslabičný alebo viacslabičný. Pri jednoslabičnom poslednom takte nie je taká zreteľná; no i tu nastáva na ňom prostý zdvih melódie (tón nesmie tu na slabike stúpať, tým menej prietahom).

Uvedme schematické príklady na základnú zdvihnutú polokadenciu:

Mať mu už odkázala//aby sa domov vrátil

Nič nemeškal//naobročil si tátošika//a leteli zas.

10. novembra 1937. — Túto svoju štúdiu pripisujem pamiatke tohto českého jazykovedca, ktorý s nesmiernou obetavosťou a námahou venoval svoje veľké nadanie a bohaté vedomosti štúdiu azda najzanedbanejšej časti slovenskej jazykovedy. Stanislav Petřík patrí do radu najúprimnejších priekopníkov úzkej spolupráce našich dvoch bratských národov.

¹⁹ Dva príspevky k hudobnej stránke slovenskej vety. I. K hudobnej stránke dolnokubínskej vety, Carpatica I, zv. 2 A, str. 477. (Vyšlo 1939.)

II. časť K hudobnej stránke nárečia žilinského mala vyjsť v Carpatica III, ale je nedostupná, asi vôbec nevyšla, hoci by to bolo potrebné.

K tejto štúdii sa radí, i keď ju časovo predbieha, už uvedená štúdia *Spôsoby stredoslovenského zdôrazňovania prízvukom*, SR VI, 1936—1937, 25—29, 72—80; ďalej *K otázkam prízvuku a intonácie v slovenčine a češtine*, Sborník Matice slov. XIV, 1936, 219—221. Prvá jeho slovenská práca je *K fonológii západoslovenskej vety v trnavskom nárečí*, Sborník Matice slov. XIII, 1935, 102—123.

Podobne:

V dedine sa začalo **pošuškávať**, // že im ho striga vymenila za **pekné**, // **po-**
darené dieťa.

Za dlhých zimných **večerov** // schádzajú sa ženy a **dievky** // do niektorého
domu na priadky.

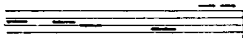
Skočil **pes**, // popod **les**, // zbrechal na dedine.

Posledný takt polokadencie so zdvihnutou melódiou je vysádzaný polo-
tučne.

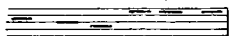
Ak je posledný takt pred pauzou viacslabičný, najmä viac ako dvojsla-
bičný, veľmi často sa nám pozdáva, že melódia v ostatnej slabike pred pau-
zou klesá. Tento dojem zapríčiňuje slabnutie fonačného prúdu. Krčméryho
výklad o poklesnutí poslednej slabiky vysvetľujeme na inom mieste.
V zdvihnutej polokadencii melódia ostáva na rovnako vysokom tóne na
všetkých slabikách zdvihnutého taktu pred pauzou.

Pri základnej zdvihnutej polokadencii, a! je výpoveď dôraznejšia alebo
vzrušenejšia, interval medzi tónom poslednej slabiky pred prvou slabikou
v zdvihnutom takte a tónom tejto slabiky sa výrazne zväčšuje podľa dôraz-
nosti výpovede; tón posledného taktu je pomerne vysoký.

Ak budeš chcieť veľá // stratiš aj svoje vlastné.

Len čo sa zablysklo // už aj zaprašľalo v starej lipe.

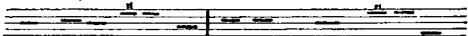

Mohli by sme myslieť, že v uvedených prípadoch ide o aktualizovanú
polokadenciu, pri ktorej sa však jej podoba — okrem zväčšenia intervalu
— nemení.

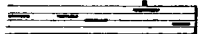
S vlastnou aktualizovanou polokadenciou sa stretáme
v inej podobe, a to najmä vtedy, keď ide o zvýraznenie protikladu medzi
výpoveďami. Tu pri zvýšení dôrazu nastáva podstatná zmena v polokaden-
cii tým, že sa nielen zvýrazní spomínaný interval, ale vzniká klesnutím aj
nový interval, a to medzi poslednou a predposlednou slabikou predpauzo-
vého taktu, a práve tento interval je pre aktualizovanú polokadenciu prí-
značný. Výraznosť zakončenia polokadencie nachodí svoj protiklad aj
v aktualizovanej kadencii na konci celej výpovede.

Uveďme príklady takejto aktualizovanej polokadencie:

No moju valašku // tú vám brať nekážem.

Ak veríš strane // veríš vo víťazstvo práva.

Podobného rázu je aj Mihálom uvedená polokadencia (upravená):

Keby ani o siedmej neprišiel // tak ho už nečakaj.

Tento druh veľmi výraznej aktualizovanej polokadencie podstatne prehlbuje pauzu, naznačujúc výrazné vydelenie prvej časti výpovede od nasledujúcej (východiska výpovede od jej jadra) a pritom sústreďuje pozornosť na ňu. Zakončenie tejto aktualizovanej polokadencie veľmi pripomína aktualizovanú kadenciu; vzbudzuje skoro dojem, že sa ňou výpoveď končí. No v aktualizovanej kadencii (skončenie výpovede) je tón poslednej slabiky hlbší a cítime vyznievanie; v aktualizovanej polokadencii naproti tomu poslednú slabiku pred nekončiacou pauzou (naznačujeme pokračovanie výpovede) zadržíme na tóne predsa len vyššom (celý interval poslednej a predposlednej slabiky je relatívne menší) a vyslovíme ju úsečnejšie, bez vyznievania.

Hoci v dôraznom hovore nášho ľudu je táto aktualizovaná polokadencia častá, prekvapuje, že napr. i dobrý priemer našej inteligencie pri čítaní nevie s ňou narábať; robí ťažkosti i pomerne slušným recitátorom, prednášateľom, čítačom, ochotníckym hercom. Je to znakom nielen nedostatočného preniknutia do zmyslu a spôsobu textu, do podtextu (ktorý si uvedenú aktualizovanú polokadenciu vyžaduje v súhlase s melodickými pomermi veľmi častými v ľudovej reči), ale aj slabej práce s melódiou na školách, kde mnoho ráz prevláda melodická jednotvárnosť, dokonca aj pri nacvičovaní recitácií a dialógov (nehovoriac o monológoch) v divadelných hrách. V textoch sa najlepšie označuje šípkou s hrotom dolu pred pauzou (↓). Niekedy si treba dokonca pomáhať ešte aj bodkou (za ňou). Uvedieme niektoré príklady z literatúry podľa prednesu recitátorov:

Dáva sa na známost ↓ /, že prišiel od najvyššej vojenskej vrchnosti telegram ↓ /, že sme Srbskej krajine vypovedali vojnu ↓ /. Preto nech sa každý odobratý chlap ↓ / od dvadsiateho do štyridsiateho roku — /²⁰ hlási v kancelárii u pána notára ↓ / a hneď sa berie do bitky ↓ !

(*T i m r a v a, Hrdinovia*; v ľudovom tóne)

²⁰ Znamienkom — pred pauzou označujeme polokadenciu zdvihnutú; prvú slabiku koncového (zdvihnutého) taktu podčiarkujeme.

Jej vrkoč — / z hladkých pletený vlasov ↓ /,
 na hrdle čierna tkanička, ↓ /
oplecko snežné — //, vyšité krásou ↓ /,
ľaliová kabanička ↓ /;
 bielej sukne záhyb storaký — /,
červené kycky ↓ /, uzly ↓ /, a traky ↓ /,
 a čizmičky z kordovánu ↓ / ;
 postava driečna — / a tvár okrúhla — / ,
 oči zložené z ohňa a z uhlia ↓ .
 (Martinko nemá chuť planú).

(*Sládkovič, Detvan*)

Bo ako je dráma ↓ / najvyšším stupňom dokonalosti básnickej ↓ /, takrečeno
dovršením básnického umenia ↓ /, tak i všetka beletristická literatúra bez
drámy je nedokonalá — /, nedovršená — /, a preto účinkom svojím slabá ↓ /,
mlkva ↓ /, polomŕtva ↓ /.

Slovenskej beletristiky ↓ /, najmä dramatickej ↓ /, nám
 treba ako chleba každodenného ↓ /. Hovorím dramatickej ↓ /, nie
 akoby som tým povedať chcel — /, že všetko ostatné — /, čo sme posiaľ „na ná-
 roda roli dedičnej“ pracovali a pracujeme — /, málo ceny malo pre náš národ ↓ /.
 Lež pre utvorenie ↓ / spoločenského života národného ↓ /
 je to všetko málo ↓ /; tu jedine dramatická literatúra národná — /
 môže záveje prebrodiť ↓ .

(*Palárik, Dôležitosť dramatickej literatúry národnej u nás*)

A ak už viac nechceš ↓ /, aby prevraveli zbrane ↓ /,
 ak miesto bunkrov — / postaviť chceš elektrárne ↓ /,
 v tej chvíli vlastne — / Stranu stavať chceš ↓ .
 Ak veríš pravde ↓ /, Strane veríš tiež ↓ /,
 ak ľúbiš ľud svoj ↓ /, nevyhneš sa Strane ↓ /,
ak život svoj máš rád ↓ /, aj Stranu miluješ ↓ .

Preto ak Stranu stavias ↓ /, z tvojej práce vstáva — /
kvitnúca vlasť ↓ / a život detí v nej ↓ /
 ak veríš Strane ↓ /, veríš vo víťazstvo práva ↓ /,
 ak Stranu ľúbiš ↓ /, tvoja láska žhavá — /
 je láskou k vlastnej rodine ↓ .

(*Mihálik, Spievajúce srdce*)

Pri aktualizácii, kde úsekový dôraz nie je na poslednom takte (pred
 pauzou), ale niekde na prvšom mieste, je na slove s vetným dôrazom vrchol

melódie polokadencie, ktorá potom ponajviac rovnomerne klesá, pričom medzi poslednými slabikami pred pauzou je istý interval, ktorým sa zvyšuje aktualizácia, ale nie je a nemôže už byť prudký. Dokonca sa niekedy ani veľmi nepociťuje. Zdá sa nám, že posledné slabiky sú na rovnakej výške, lebo takto sa lepšie signalizuje neskončenosť výpovede. (V uvedených veršoch z Mihálíka možno napr. všetky tri verše druhej časti prvej slohy čítať ako samostatné vety, a preto koniec verša možno chápať dobre ako aktualizovanú kadenciu. Podobne aj tretí verš druhej slohy a pod.) Veľa závisí od dôraznosti výpovede a, mohli by sme povedať, od objemu hruďníka, a teda od sily fonačného prúdu.

Ak by sa dôrazne vyslovené súvetie

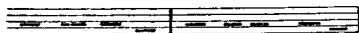
Ak príde sused ↓ /, nie som doma ↓ //;

ale ak otec príde ↓ /, tak ho pusti ↓.

vyslovovalo skoro ľahostajne, namiesto aktualizovanej polokadencie i kadencie vyslovovala by sa základná zdvihnutá polokadencia a prostá kadencia s vyznením.²¹

V pokojnom, pomalom tempe, aké používajú niektorí dobrí rozprávači — majstri epického umenia, skutočne nastáva mierny pokles melódie polokadencie v poslednom zdvihnutom takte pred pauzou, ktorá býva u nich pomerne dlhá, výrazná. Na tento pokles sa pravdepodobne vzťahuje Krčméryho zistenie, že v pokojnom epickom hovore melódia polokadencie (prívetná) na poslednej slabike pred pauzou klesá. Sám myslím, že tu ide o istý druh aktualizovanej polokadencie, vychodiacej zo zdvihnutej polokadencie, kde vplyvom rozvážneho, až velebného rozprávačského podania v pomalom tempe nastáva v zdvihnutom takte pred pauzou pokles melódie na jednej alebo až na dvoch posledných slabikách (v taktach viac ako dvojslabičných, najmä v istom dôkladnejšom hovore). Uveďme príklady:

Najmladší syn/nič nerozprával//, iba počúval bratov

Celú zimu priadli//,tkali//,vrecľa obšívali//,a tak.

²¹ Pri vypočítavaní (viacnásobnom vetnom člene), ak ide o jednoslovné vypočítavané výrazy, častejšie býva základná zdvihnutá polokadencia, ale vyskytuje sa aj aktualizovaná polokadencia, najmä pri dôraznom pomalom vypočítavaní.

Naznášali mu múky ↓ /, masla ↓ /, vajec ↓ /, sušienok ↓ /, zbožia ↓ /, ani by človek nepomyslel, čo ešte vše. ko.

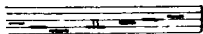
Rýchlik Kľačany ↓ /, Vrútky ↓ /, Žilina ↓ /, Trenčín ↓ /, Piešťany ↓ /, Leopoldov ↓ /, Trnava ↓ /, Bratislava ↓ / stojí na tretej koľaji.

Na prvom mieste sme z polokadencií prebrali zdvihnutú polokadenciu, ktorú zhodne s Petříkom pokladáme za základnú melódiu vetných úsekov pred nekončiacou pauzou, teda za klasickú slovenskú polokadenciu. Ona dáva aj spisovnej slovenčine charakteristickú sviežosť a rýznosť, ktorá je potrebná i v štýle intelektuálnom, odbornom, podobne ako v pokojnom, citovo nevzrušenom prúde reči.

Dobre si však uvedomujeme i druhú časť Petříkovho zistenia, že základná zdvihnutá polokadencia v reči inteligencie a stredných mestských vrstiev i na strednom Slovensku (doložme, že aj v reči niektorých ľudí z dedín) ustupuje, že ju nahrádza *stúpavá polokadencia*, v ktorej melódia od prvej slabiky posledného taktu postupne stúpa až na poslednú slabiku pred pauzou.²²

Uved'me príklad:

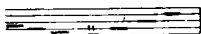
Učiteľ dokazoval // že sa kovy teplom rozťahujú.

Uvedená stúpavá polokadencia má ešte jednu modifikáciu. Pri výraznejšom oddelení stúpavej časti polokadencie od predchádzajúcej klesavej vplyvom dôraznejšieho vyslovenia koncového taktu — najhlbší tón má prvá (dôrazová) slabika posledného taktu, a nie posledná slabika predchádzajúceho klesavého taktu, ako to bolo v prvom prípade, kde dôrazová slabika je už v stúpavej časti. V oboch prípadoch však tón poslednej slabiky pred pauzou prevyšuje začiatočný tón celého vetného úseku (prvej slabiky vo vetnom úseku).

Uved'me príklad na modifikáciu stúpavej polokadencie:

Učiteľ dokazoval // že

Pomerne časté používanie stúpavej polokadencie v spisovnej slovenčine opiera sa aj o tento typ polokadencie v ľudovej reči, kde sa už podľa Petříkovho konštatovania vyskytuje tiež, ale v špeciálnejšej platnosti, najmä v prípade nedokončenia výpovede (str. 371 cit. čl.), nedopovedanosti. Myslím, že takýchto prípadov býva hojne práve v spisovnej reči, lebo — čo je i prekvapujúce — v „intelektuálnejšom“ hovore, v odbornejšom štýle ne-

²² Mali by sme vlastne hovoriť o polokadencii s melódiou klesavo-stúpavou, ale pre charakteristické, zväčša rovnomerné stúpanie melódie v poslednom takte nazývame ju prosto stúpavou polokadenciou, najmä tiež preto, aby sme ju ľahko diferencovali od zdvihnutej polokadencie.

dopovedanosť býva častá: myšlienka sa často rozvíja až v hovore, čo vedie k častým, výrazným pauzám, v ktorých sa ujasňuje myšlienka a hľadá sa slovný výraz pre ďalšie pokračovanie vo výpovedi. V ľudovej reči býva takýchto situácií menej, lebo sa hovorí zväčša iba o dobre známych, najčastejšie pomerne prostých skutočnostiach. V nedopovedaných výpovediach a pred pauzami zo zamyslenia, rozpakov má stúpavá polokadencia azda svoje domovské právo.

Zaznamenávam taký výstredný prípad z výpovedí učiteliek v konverzačnom štýle, ktorý sa osobitne odrazil aj vo frázovaní:

Jedna ↑ // bola ↑ // čašníčka v Kultúre ↑ //, druhá ↑ // ... jej muž tam bol.

Vítam ↑ // všetkých členov rady ↑ // i všetkých — / pozvaných ↑ // hostí ↑ //, ktorí sa dostavili.

I v našom rozhlase sa stretávame s podobnými prípadmi:

Trúbil ↑ //, kým Vlastička ↑ // nevyšla na ulicu.

Už Petřík sa správne domnieval, že na rozšírenie stúpavej polokadencie (na úkor základnej zdvihnutej polokadencie) mala a má veľký vplyv škola, kde sa pri výraznom čítaní výslovne žiada, aby sa pred čiarkou, spojenou vo výslovnosti s výraznou pauzou, melódia vysoko dvíhala (hlas pred čiarkou stúpa).²³

Na intenzívne šírenie stúpavej polokadencie mala a nepochybne má veľký vplyv širšia stredoeurópska kultúrna oblasť. V rozličných jazykoch tejto oblasti nastáva konvergentný vývin i v oblasti melódie, špeciálne polokadencie. To sa domnievam aj proti Petříkovmu konštatovaniu, ktorý tvrdí, že „rovný alebo len mierne klesavý tón v predpauzovom takte (stúpavý zriedkavejšie) počul aj od Maďarov (z Maďarska) či už rozprávali slovensky alebo maďarsky, tiež v maďarskom rozhlase, ďalej temer bez výnimky v rumunskom, talianskom a často aj v poľskom rozhlase. Aj vo francúzštine má ostatná, prízvukná slabika predpauzového taktu vysoký rovný alebo mierne klesavý tón“.²⁴ Len český vplyv by tento stav uspokojivo nevysvetlil.²⁵

O rozšírení stúpavej polokadencie napokon treba povedať, že sa na úkor základnej zdvihnutej polokadencie na západnom i strednom Slovensku z reči inteligencie, ktorá veľmi často nemala slovenskej jazykovej kultúry,

²³ Napríklad tak sa bežne nacvičuje aj interpunkcia vo vzťažných vetách alebo vo voľnom, rozvitom prístavku:

Odpoveď ↑ //, na ktorú všetci tak čakali ↑ //, nikoho neuspokojila.

Bratislava ↑ //, hlavné mesto Slovenska ↑ //, leží na Dunaji.

²⁴ Str. 369 cit. čl.

²⁵ V češtine je totiž stúpavá polokadencia polokadenciou základnou. Silný vplyv českej melódie na slovenskú melódiu, najmä po r. 1918 a po rozšírení rozhlasového vysielania, je evidentný.

rozliala i do ulíc miest a silne zasahuje už aj na dediny. O jej prenikanie sa podstatne zaslúžilo slovenské rozhlasové vysielanie, kde v správach, prednáškach, v rozličných reláciách informačného rázu, ale aj v reportážach našla, čo aj v rozpore s ľudovou melodikou, privilegované postavenie. Naši hlásatelia, rozhlasoví redaktori a v zhode s nimi (a či skôr opačne?) aj naši najprednejší herci (napr. Bagar, Chudík, Durdík) ju prednostne, skoro výhradne používajú, najmä vo voľnejšom tóne. Tu sa rozvila do hotovej pseudoklasicity. V rozhlase sa pochopiteľne uplatňuje snaha, aby hovorový alebo čítaný prejav bol svieži, pôsobivý, melodicky rozmanitý, pravda, pri zachovaní jazykovej i melodickej správnosti. No melódia polokadencie nebola taká jednoznačná. Niet sa preto čo čudovať, že za daných okolností rozhlasoví pracovníci hovoriaci mikrofónom k poslucháčom v najlepšom úmysle vypracovali si istý „štýl“, výrazne sa okrem iného prejavujúci aj napr. v tvorení polokadencie, ktorý však práve v prípade polokadencie ani kvalitou ani rozsahom nie je v zhode s našou vetnou melodikou.

Uprednostňovanie stúpavej polokadencie v rozhlase je veľmi jednostranné, ba mohli by sme povedať, že aj jednotvárne. Hlásatelia správ (podobne i reportéri filmových žurnálov a televízie) v snahe, aby ich prejav bol čo najrozmanitejší, ponajviac mnohonásobne ho členia — frázujú na krátke vetné úseky, oddelené hlbokými výraznými pauzami, signalizovanými v postavení okrem konca viet nápadnou stúpavou polokadenciou.

Na Brnenskej ulici ↑ //, vážení poslucháči ↑ //, som sa stretol so skupinou žien.

Niekedy ↑ // prišiel druhý kormidelník ↓ // a chcel ma vymeniť...

O chvíľu ↑ // dokončil sa obed.

Jeho spev ↑ // preniká dušu.

(Z rozhlasu)

Neďaleko Azorských ostrovov ↑ // v Atlantickom oceáne ↑ // vynára sa z mora nový sopečný ostrov.

(Z filmového týždenníka)

Pre našich rozhlasových hlásateľov je príznačné, že sa neuspokojujú iba s prostou stúpavou líniou polokadencie, ale poslednú slabiku taktu dvíhajú prudko hore, prekračujúc aj interval tercie, ktorý je tu najčastejší. Veľmi výrazné je to najmä vtedy, keď predposledná slabika je dlhá. Na nej často počúvame isté melodické zvlnenie (najprv po zvýšení pokles a potom nové stúpanie, cirkumflexového rázu), aby tón poslednej slabiky polokadencie stúpol tým prudšie hore. No takéto zvlnenie počúvame aj pri krátkej predposlednej slabike. Namiesto prostého stúpania počúvame zasa kízavé stúpanie v jednoslabičnom koncovom takte polokadencie.

Ako káhirský rozhlas oznámil † //, britské lietadlá pokračovali v bombardovaní Jemenu.

Nemyslel na slávu † //, ale na rozkvet svojho ľudu.

Tento idealista dokazoval † //, že svet je odrazom vedomia.

V bezprostredných, živých reláciách hlásateľov i hercov je stúpavá polokadencia oveľa zriedkavejšia (ako v pomalých a vyhrávaných). V nich sa uplatňuje a zachováva základná zdvihnutá polokadencia, ktorá tu má skoro úplnú prevahu.

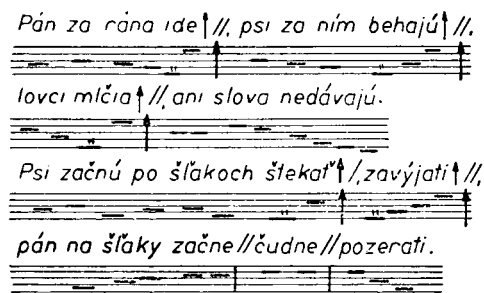
Celkove treba povedať, že i tí používatelia nášho jazyka, ktorí uprednostňujú stúpavú polokadenciu, používajú ju prednostne pred výraznými, dlhými pauzami, zatiaľ čo pred krátkymi prestávkami používajú spravidla zdvihnutú polokadenciu.

V prejave melodicky štylizovanom, akým je každý umelecký prednes, býva stúpavá polokadencia zriedkavá. Recitátor pravidelne vedie melódiu po pevnej línii, ktorá sa niekedy zámerne pretiahne i cez pauzu, totiž tak, že sa udržuje na tej istej tónovej výške i po prestávke spojenej s naberaním dychu. V umeleckom prednese stále opakovanie zdvihov pri stúpavej polokadencii vyvoláva dojem značnej melodickkej jednotvárnosti. Konečne to tak býva aj pri prostom čítaní. Preto v umeleckom prednese, najmä básní, býva stúpavá polokadencia zriedkavá. No stretávame sa predsa aj tu s ňou, najmä vtedy, keď sa napr. v rozhlasovom podaní chce dosiahnuť akýsi živý, mohli by sme azda povedať — hovorový tón. Často to býva napr. v školskom vysielaní a v podobných reláciách pre mládež, v ktorých vystupujú i mladí pracovníci rozhlasu z radov školskej mládeže. V takýchto reláciách sa však často iba navonok predstiera bezprostrednosť prejavu uplatňovaním melódie, ktorá je typická azda iba pre bratislavské prostredie, ale nie pre celé Slovensko; spisovnú melodiku nereprezentuje.

So zámerným využívaním stúpavej polokadencie v umeleckom prednese sa stretáme u člena činohry ND Mikuláša Hubu. Doklady máme najmä z jeho recitácie Zbojníkovej balady od Janka Kráľa (nahraté na platni Supraphonu 20521-V).

Huba používa modifikáciu stúpavej polokadencie, kde prízvukná slabika stúpavého posledného taktu polokadencie začína stúpať z najnižšej, značne hlbokkej polohy, takže interval medzi touto hlbokou slabikou a poslednou slabikou pred pauzou, ktorá je pomerne značne vysoko, je veľmi veľký. Táto Hubova stúpavá polokadencia znie veľmi osobitne, neobyčajne výrazne. Vyvoláva ňou dojem nečakaného, nevšedného napätia, prekvapivého očakávania, no na druhej strane tu ide o navodenie akéhosi vzrušeného rozprávačského tónu.

Uvádžam ukážku štyroch veršov:

Pred posledným, stúpavým taktom tejto polokadencie a v súvislosti s prvou najhlbšie umiestenou prízvučnou slabikou tohto taktu počúvame u Hubu veľké zvlnenie, prudké prehnutie. Výraznosť tejto Hubovej stúpavej polokadencie má obdobu v podobne hlbokom spáde kadencie.²⁶

So stúpavou polokadenciou, pochopiteľne, sa stretáme u jej používateľov aj pri vypočítavaní, hoci bežne tu najčastejšie býva polokadencia zdvihnutá a niekedy (ako sme uviedli) polokadencia aktualizovaná s poklesnutím pred pauzou. V súlade s uprednostňovaním stúpavej polokadencie je ona veľmi častá v našom rozhlase, napr. pri uvádzaní osôb a obsadenia rozhlasových alebo divadelných hier a pod.

V rozhlasovej hre Júlie D o m a s t o v e j *Bratislavská hradná panna* (13. apríla 1958 o 14,30 hod.) hlásil mužský hlásateľ takto:

Hradný pán ↑ //, kapitán bratislavského hradu — //, Vlado Klen.
Anna ↑ //, jeho dcéra ↑ //, Hana Kostolanská.
Pani Klára — //, jej pestúnka — //, Viera Bálintová.
Štefan ↑ //, vojak ↑ //, Emil Kopas.

²⁶ Hubov prednes má aj iné osobitosti, o ktorých sa možno, pravda, domnievať, že sú individuálneho rázu. Uvedieme zo *Zbojníckovej balady* v tomto zmysle charakteristický prednes troch veršov:

Luď ma ctil ↑ // a pánovia — // sa na mňa horšili — — //,
ako na toho vlka ↓ //, tak na mňa patrili — — //,
ktorý hľadi na 'ovce — / každúčkú chvíľu.

Chceme tu upozorniť na zakončenie prvého i druhého verša, kde vnímame istý druh kadencie, nie polokadencie, čiže počúvame po nich končiacu pauzu, koniec výpovede, hoci text nás presviedča o opak. Predpauzový takt *horšili a patrili* vyslovuje Huba so zvlnenou melódiou, kde druhá slabika tónovo klesá, ale posledná sa zasa zdvíha a okrem toho je ešte na nej aj istý dôraz. Vyznievanie tu síce necitíme takou mierou ako na konci tretieho verša, ale predsa verše citíme ako ukončenú vetu. Celá melódia je poznačená značnou vzrušenosťou, ktorá osobitne vyzdvihuje každú slabiku, najmä koncového taktu.

Martin —//, vyzvedač —//, Andrej Nemčok.
Majster Pavol † //, zlatník v meste † //, Arnošt (!) Šebesta.
Gróf † // zo Svätého Jura —// Jozef Skovaj.

Uvádzať ďalší výpočet by nebolo účelné.

Takéto vypočítavanie nie je bez zaujímavosti. Vidno z neho, že v používaní stúpavej a zdvihnutej polokadencie nie je pravidelnosti, ďalej že v rozhlase uprednostňovanie stúpavej polokadencie je do značnej miery iba manierou, s ktorou vonkoncom nemožno súhlasiť. Dôležité tu je, že neplatí ani prípadná poučka, že pred krátkou pauzou sa používa zdvihnutá polokadencia a pred dlhou pauzou stúpavá polokadencia.

V tejto súvislosti treba upozorniť ešte na iný jav z oblasti neustálenosti polokadencie. Hlásateľka v uvádzaní osôb a obsadenia v hre Víťezoslava Ne z v a l a *Dnes ešte zapadá slnko nad Atlantídou* (8. apríla 1958 večer) prešla postupne zo stúpavej polokadencie pri ohlasovaní osôb, ich postavenia striedavo cez zdvihnutú polokadenciu v závere hlásenia do opačného postupu: osoby hlásila už s použitím melódie kadencie (ako koniec vety) a obsadenie (herca) s polokadenciou stúpavou (pravdaže, okrem samej poslednej osoby na konci vypočítavania).

Osobitne treba uviesť, že tón poslednej slabiky v stúpavej polokadencii najmä ženských hlásateľiek bratislavského rozhlasu býva taký vysoký (interval už blízko kvarty), že často pripomína antikadenciu; vzniká takmer dojem, že sa namiesto polokadencie používa melódia otázky.

Stúpavá polokadencia sa veľmi udomácnila u našich hercov (máme možnosť počúvať ich v rozhlase) dokonca aj vo vzrušenom hovore, kde by sme právom očakávali aktualizovanú polokadenciu. Príklad z prednesu Mikuláša Hubu sme uviedli osobitne. Dobre sme si všimli používanie stúpavej polokadencie namiesto aktualizovanej polokadencie (s poklesom) v diskusnom príspevku Andreja Bagara o prednesovom umení a špecifickosti hereckého a recitačného umenia (v skutočnosti už išlo o prednášku) v závere IV. Hviezdoslavovho Kubína v Dolnom Kubíne (9. júna 1957). Azda je to vplyvom tej skutočnosti, že vzrušené podanie je sprievodným zjavom veľkého vnútorného napätia, akým sa uvádza vlastný zážitok, skúsenosti, keď sa predsa len s istými rozpakmi hľadá ich formulácia vo vetách. No sám sa prikláňam k názoru, že ide o návyk, upevnený dlhou činnosťou v prostredí, kde sa uprednostňovala stúpavá polokadencia v protiklade s ľudovou melodikou. Andreja Bagara uvádzam osobitne aj preto, že zo svojho nárečia (je zo západného Slovenska) by mal mať vrozenú pre podobné situácie polokadenciu zdvihnutú.

Vo všetkých uvádzaných prípadoch ide predsa o vedomý spisovný prejav, preto aj stúpavá polokadencia má v nich kultivovanú formu, hoci už prí-

lišné vyzdvihovanie tónu poslednej slabiky, ako to počúvame najmä v rozhlase, a to dokonca v zpravodajstve, je s kultivovaným spisovným prednesom v rozpore.

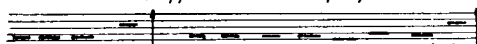
V hovorovej reči niektorých ľudí sa však stretáme už aj s takou modifikáciou stúpavej polokadencie, že posledná slabika záverečného stúpavého taktu *sa preťahuje*, ba zavše počúvame, že v nej samohlásku vyslovujú otvorenejšie; pritom posledná slabika niekedy ostáva na výške predposlednej slabiky. U jej používateľov má obdobu aj vo výslovnosti záverečného taktu kadencie (koniec vety). Táto modifikácia stúpavej polokadencie je v podstate blízka polokadencii pražského periférneho žargónu. Túto modifikáciu treba spomenúť, lebo takáto ťahavá, akási ml'andrávavá výslovnosť sa začína uplatňovať v značnej miere v istej vrstve obyvateľov väčších stredísk. Má zjavne akýsi žargónový charakter. Všeobecne sa pociťuje ako neestetická, slovenskému jazykovému povedomiu cudzia, nášmu uchu nepríjemná. Mám na ňu doklady z Bratislavy, Ladiec, Považskej Bystrice, Žiliny i Ružomberka. Ide o výnimočný zjav, ale bude ho pribúdať. Naša škola ho nesmie pripustiť. Žiaľ, počul som takto rozprávať aj ktorúsi žilinskú učiteľku. Napríklad vo vete: *My sme mysleli, že neprídetééé. Veď si neve-déééé, kto ňa volááá.*

Stúpavá polokadencia má ešte jeden variant, ktorý síce tiež nemožno označiť za súčasť spisovnej melodiky, ale ktorý sa predsa vyskytuje a využíva aj v umeleckom prednese na vystihnutie žargónového charakteru reči napr. bratislavskej ulice (štrícakov). V takomto podaní sme počuli r. 1957 v Dolnom Kubíne v záverečnom kole celoslovenskej súťaže v umeleckom prednese prednášať (po slovensky) celú Haškovu poviedku *Medzi bibliofilmi* v podaní víťaza kategórie žiakov škôl III. stupňa, bratislavského maturanta Satinského. Mňa až omračovala svojou cudzotou, bola mi neznesiteľná. Domnieval som sa (čiastočne aj doteraz), že ani nebola celkom priliehavá pre vytváranú postavu. Satinský ju ovládal a využíval vynikajúco. No zavše ju v obdobných prípadoch uplatňuje napr. aj člen činohry ND Ladislav Chudík pri čítaní v rozhlase. Tak to bolo napr. v ktorejsi rozprávke Radovana Krátkeho a inokedy v poviedke L. Aškenázyho *O škaredom psíkovi* (v ukážke umeleckého prednesu prózy 19. 5. 1958 o 15,30 hod.). No na naše prekvapenie sme ju počuli aj v reči uvádzateľa, básnika Mira Procházku.

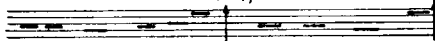
Túto periférnu polokadenciu charakterizuje pomerne rázne rýchle tempo prednesu; melódia sa nám zdá celkom rovná až do zdvihu, inokedy je akoby pre istú povýšenosť podávateľa mierne zvltnená. Na poslednej slabike posledného taktu pred pauzou tón ostro vystúpi a slabika sa súčasne vyslovuje s istou úsečnosťou a s dôrazom. Uvedieme príklady s touto melódiou, zachytenou celkom schematicky:

Zbadal ho ↑ //, ako sa usmieva na ňu ↑ // a dáva jej znak ↓.

Odmíchal sa ↑ //, pozrel na svoju pančuchu ↑ // a odišiel.

Potom sa rozčúľil ↑ //, praskol dvermi ↑ // a odplával.

V tejto súvislosti nemožno nespomenúť ani ten typ nespisovnej, nekultivovanej melodiky, ktorá spočíva v tom, že celkovo jednotvárna melodická línia v polokadencii sa zakončuje zdvihnutím poslednej slabiky a jej silným zdôraznením, až vyrazením. (Potom obdobne i v kadencii má posledná slabika silný dôraz, avšak spojený s hlbokým tónom.) Tento zriedkavý spôsob vetnej melódie v polokadencii i kadencii býva najmä vo výkladoch odborného rázu, dôrazne podávaných prednáškach, pravda, často vo veľmi rozkúskovaných vetách. Tomuto zlozvyku hovie, napodiv, inteligencia. Uvedieme niektoré príklady:

V tomto cykle ↑ //, v ktorom bola naša filharmónia ↑ //, je aj...

V Bruseli ↑ // na druhom koncerte ↑ // bolo obecenstvo najpriateľskejšie.

Ovšem ↑ //, prasiatko ↑ //, ktoré je v maternici ↑ //, pred pôrodom ↑ // dýcha pupečnou šnúrou.

Vezmeme roztok ↑ //, pridáme síran barnatý ↑ // a povaríme ho.

Ústrednou ↑ // postavou ↑ // je babička ↑ //, ktorá ↑ // učí dobro.

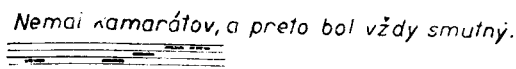
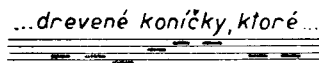
Uvedený zlozvyk prenášať prízvuk na poslednú slabiku pred pauzou sa udomáčuje aj v škole. Počúvame ho v odpovediach, ale navodzujeme ho aj sami, keď napr. učíme žiakov pri skloňovaní a časovaní vyrážať pádové alebo osobné prípony a pod., napr. *žena*, *od ženy*, *žene*, — *píšem*, *píšeš*, *píše* a pod., hoci nechceme vlastne zdôrazniť ostatnú slabiku, ale iba koncovku *-a*, *-y*, *-e*, prípadne *-m*, *-š*, *-e*. Býva tak pri vyučovaní slovenčiny už v ročníkoch národnej školy a potom ešte viac na vyšších stupňoch pri vyučovaní cudzích rečí.

Iba za modifikáciu stúpavej polokadencie pokladám takú polokadenciu, ktorej melodický vrchol nie je na poslednej slabike pred pauzou, lebo v koncových taktach viac ako jednoslabičných posledné dve (niekedy azda aj tri) slabiky sú na rovnakej tónovej výške (k nim melódia stúpa).

Táto modifikácia stúpavej polokadencie vzniká úpravou stúpavej polokadencie (posledná slabika už nestúpa) alebo upravením polokadencie podľa stredoslovenského spôsobu tvorenia vetnej melódie (zdvihnutím po-

slednej slabiky viac ako dvojslabičných záverečných taktov na výšku predposlednej slabiky). Túto polokadenciu uvádza učebnica *Slovenská gramatika a sloh pre 3. ročník pedagogických škôl* (1955, str. 12; autori: P a u l i n y — R u ž i č k a — Š t o l c) v časti o zvukovej stránke vety. Autorom tejto časti je J. Ružička. Myslím, že je to prvá učebnica, ktorá uvádza nielen všeobecné poučenia o melódii, ale už aj jednotlivé typy melódií pre kadenciu, antikadenciu a polokadenciu, hoci hovorí o kadencii zisťovacích otázok (tu antikadencia) a antikadencii (tu polokadencia); uvádza aj ich schematický zápis. Sú tu tieto dva príklady:

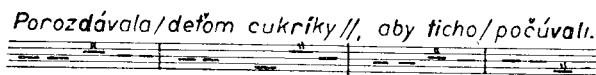
Otec vyľahuje z vrečka drevené koničky, ktoré vystrúhal pre synčeka. Nemal kamarátov, a preto bol vždy smutný.

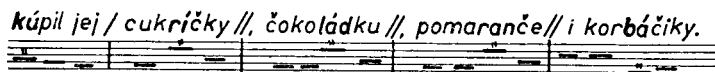
Sám túto modifikáciu stúpavej kadencie málo poznám. Pokladám ju však predsa v istom zmysle za veľmi dôležitú. Zvýrazňuje sa v nej tendencia spisovnej slovenčiny mierniť stúpavú polokadenciu v poslednej slabike stúpavého taktu (ak ide o takt viac ako jednoslabičný); je prejavom kultúrneho vedomia, že vystupovanie poslednej slabiky v polokadencii nie je v zhode s kultivovanou spisovnou melódiou.

Napokon — ako pri kadencii — treba hovoriť aj o polokadencii podľa stredoslovenskej vetnej melódie s vetným dôrazom na predposlednej slabike (prípadne tretej od konca). V polokadencii po zdôraznenej a melodicky nadvihnutej predposlednej slabike nasleduje pokles na poslednej slabike, pomerne značný, ktorý sa však zastaví, aby sa tak signalizovalo, že sa po pauze bude vo výpovedi pokračovať. (V kadencii nastáva hlboký pokles a vyznievanie.)

Uved'me príklady:

Vypočítavanie:

Antikadencia

Melódia vetného úseku neuspokojivo skončeného má do istej miery obdobný ráz ako polokadencia. Vo všeobecnosti ju tiež charakterizuje stúpavý ráz, vysoký tón. V protiklade ku klesavej melódii uspokojivo skončeného vetného úseku — kadencii — nazývame ju antikadenciou. Polokadenciou sa signalizuje pokračovanie výpovede po pauze tým istým podávateľom, naproti tomu antikadenciou sa signalizuje neuspokojivé skončenie výpovede na spôsob otázky, na ktorú sa žiada odpoveď od adresáta.²⁷

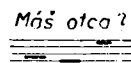
Antikadencia ako osobitný druh melódie vetného úseku je príznačná pre opytovacie vety zisťovacie, kým opytovacie vety doplniace, v ktorých sa otázka vyjadruje lexikálne opytovacími slovami (napr. *kto*, *čo*, *ktorý*, *aký*, *čí*, *kde*, *kedy*, *ako*, *koľko*, *prečo*, *načo* . . .), v obyčajnej (neaktualizovanej) podobe nemajú osobitnú melódiu (používa sa tu kadencia). Opytovacie slovká v opytovacích vetách doplniacich samy, aj bez osobitnej melódie, vystačia na dostatočné vyjadrenie otázky, ktorou vyjadrovateľ chce dosiahnuť doplnenie poznanej skutočnosti o niektorú chýbajúcu časť. (*Kto bol doma? — Otec.*) No zisťovacie doplniace otázky, pre ktoré je z hľadiska myšlienkového (obsahového) charakteristické, že sa nimi pôvodca výpovede domáha dosiahnuť rozriešenie svojich pochybností potvrdením alebo popretím zisťovanej skutočnosti (*Bol si doma? — Áno, nie.*) od adresáta, nie sú nijako osobitne lexikálne ani gramaticky určené, a preto na odlíšenie od výpovede uspokojivo skončenej, charakterizovanej zvukovou kadenciou (najmä v oznamovacích vetách), musia mať osobitnú melódiu; už tou sa dostatočne zvyrazňuje neuspokojivo skončená výpoveď, na ktorú sa čaká odpoveď od adresáta.²⁸

²⁷ D a n e š prv nazýval polokadenciu (intonačné vyznenie vetných úsekov vnútri vety) aj antikadenciou pokračovacou. Pozri str. 98 článku *Výslovnost a přednes vět a souvislých textů* v metodickéj príručke *O mluveném slově* (autori D a n e š, H á l a, J e d l i č k a, R o m p o r t l), Praha 1954.

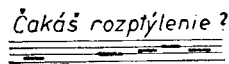
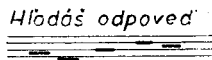
²⁸ Melódia i problematika opytovacích viet je lepšie známa zásluhou štúdie Milana U r b a n č o k a (*Príspevok k triedeniu opytovacích viet*), Jazykovedné štúdie I, SAV 1956, 213—226. Pozri aj môj článok *Melódia opytovacích viet*, SR XXI, 1956, 356—361.

Charakteristickým znakom antikadencie zisťovacích opytovacích viet je vysoký tón, umiestnený na slove, na ktorom je dôraz (jadro výpovede). Ak je dôraz (jadro výpovede) na konci výpovede (otázky), čo býva najčastejšie, a tento koncový takt je jednoslabičný alebo dvojslabičný, má antikadencia typický stúpacý ráz s vysokým tónom poslednej slabiky. Ale ak je koncový takt s dôrazom trojslabičný alebo viac ako trojslabičný, melódia antikadencie vrcholí na predposlednej slabike, kým na poslednej slabike v spisovnej melodike tón klesá.

a) Jednoslabičný a dvojslabičný koncový takt antikadencie:

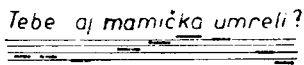

b) Viac ako dvojslabičný koncový takt antikadencie:

V nekoncovom (stredovom alebo začiatočnom) postavení taktu s vetným dôrazom (jadro výpovede) však nielen jednoslabičné a dvojslabičné, ale aj viac ako dvojslabičné takty majú melodický vrchol na ostatnej slabike, takže v ďalšom priebehu melódia zisťovacích opytovacích viet už klesá, a tak tieto zisťovacie opytovacie vety majú vcelku stúpavo-klesavý ráz.

Uved'me príklad²⁹:

²⁹ Tón poslednej slabiky býva najnižší, ale nevyznieva natoľko ako v kadencii; zavše ostáva na výške predposlednej slabiky a často sa aj mierne zdvihne. — Urbančok poznamenáva, že „prípady s nekoncovým postavením jadra výpovede a podoba melódie celej vety (ale najmä koncového taktu) pri takomto postavení... predstavuje zložitú problematiku“. Pozri pozn. 21 cit. Urbančokovej štúdie.

Treba sa nám však pozastaviť pri trojslabičných a viac ako trojslabičných koncových taktach antikadencie s dôrazom na nich. Urbančekom veľmi správne vysledovaný pokles melódie na poslednej slabike (po melodickom zdvihu na predposlednej slabike) predstavuje prípad kultivovanej spisovnej melódie, ktorá však ani v spisovnej reči nie je všeobecná. V reči rozhlasových pracovníkov, ale najmä hercov, a to aj popredných hercov Národného divadla počúvame aj v uvedených prípadoch antikadenciu s ostrým zdvihom melódie na poslednej slabike. Napr.

Tak vás učili vaši učitelia?

Boli ste na prednáške?
Myslíte, že na univerzite?
Viete, kde mám prednášať?
Aj vy ste sa s ním rozprávali?
A výsledky jeho snaženia?

Na tomto mieste nám ani neprichodí zisťovať, či tento typ antikadencie má oporu v ľudovej melodike, hoci v istých prípadoch, v istých oblastiach je to pravdepodobné. V Ružomberku ho počuť často. Od Ružomberka z dedín mám tento typ antikadencie zaznačený (napr. z Martinčeka):

To sú kapustiská?

V zrýchlenejšom tempe, ktoré je pre vrstvu používateľov i tejto antikadencie príznačné, máme dojem, že melódia týchto otázok sa pohybuje celkom v jednej línii, v tej istej tónine, iba v poslednej slabike prudko vystúpi o kvartu, ba aj o kvintu. V takejto ružomerskej výslovnosti sa posledná slabika často aj predlžuje a potom má stúpanie kízavé. V kultivovanej výslovnosti sa dĺženie poslednej slabiky v antikadencii netrpí, no stretávame sa zavše s ním. Napríklad *Čožééé? Že neprídetééé?*

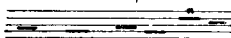
Uplatňovaniu tohto typu antikadencie (vo viac ako dvojslabičných koncových taktach) v spisovnej výslovnosti treba sa brániť, lebo ho nemožno pokladať za kultivovaný typ melódie, ktorý by mal oprávnenie v spisovnej reči. Nemožno ho pokladať ani za nejakú aktualizovanú antikadenciu, lebo aktualizácia sa v opytovacích vetách, myslíme, dosahuje iba premiestňovaním dôrazu z koncového taktu na takt nekoncový (začiatočný alebo stredový), no najčastejšie potrebnou úpravou slovosledu.

A. Mali kravičku?
Kravičku mali?

B. Mali kravičku?
Kravičku mali?

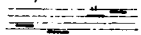
Za aktualizovanú antikadenciu však treba pokladať ľudovú antikadenciu stredoslovenského typu pri jej využívaní v istých štýloch spisovnej reči. V nej melódia na prízvukovanej predposlednej slabike sa pravidelne zdvíha a na poslednej mierne poklesne (asi o sekundu).

Máš rád kapustnicu?

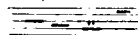
V rozvažovacej otázke — pri opakovaní otázky adresátom — pri istom citovom vzrušení v spojení so začudovaním, či už pôvodu radostného súhlasu („či možno o tom pochybovať?“), či miernej irónie a či odmietania, vystupňuje sa zdvih miernym zvýšením melódie aj v poslednej slabike.

(Či mám rád) kapustnicu?

prípadne aj:

kapustnicu?

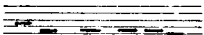

Azda tento druhý typ vplýval na rozšírenie antikadencie, v ktorej sa posledná slabika tónom prudko dvíha.

Na nesprávnosť mechanického prenášania antikadencie (stúpavej melódie) i do doplniacich opytovacích viet, kde v bežnom tóne je správna iba kadencia (klesavá melódia), obšírnejšie som poukázal v cit. článku *Melódia opytovacích viet*. V ňom mi išlo z problematiky melódie opytovacích viet predovšetkým o túto stránku.

Ak v Hviezdoslavovej Hájnikovej žene (Pozdrav) recitátor doplnacie opytovacie vety „... bez dotazu, kto on? čo hľadá? (dôraz je na opytovacom zámene *kto?* čo?) vysloví s antikadenciou, počúvame rozvažovacie otázky, v ktorých významové jadro je už na slovách *on, hľadá* a ktoré majú zmysel: „Mňa sa pýtate, kto on, čo hľadá?“ Zreteľnejšie je to v doplniacej opytovacej otázke *Koľko ste zarobili?* a v rozvažovacej otázke *Koľko sme zarobili* (pýtate sa, seba sa pýtam)?

Koľko ste zarobili?

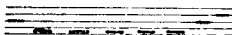

Koľko sme zarobili?

Treba však uviesť, že vo vľúdnom tóne jestvuje aj v doplniacich opytovacích otázkach variant, pri ktorom je melódia klesavo-stúpavá, čiže na konci vety sa melódia dvíha:

Ako ste sa zabávali?

V stredoslovenskom type s prízvukovaním predposlednej slabiky aj v tomto prípade nastáva na nej zdvih melódie (v záverečnom takte).

Načo nám je tá / múka / na povale // a toľko slaniny / a bravčoviny / v ko-
míne?

A čože to máš / v tom hrnčeku / pod posteľou?

pod posteľou?

V závere štúdie chcem zdôrazniť, že vyplynula z potreby ujasniť si niektoré základné problémy vetnej melódie spisovnej slovenčiny hlavne v bežnom dorozumievacom styku, v ktorom sa neuplatňuje citové vzrušenie. V prudkom vývinovom tempe našej budovateľskej prítomnosti, keď sa uskutočňuje prestavba v našej slovenskej spoločnosti, rozkolísava sa na niektorých miestach i naša melodika. Preto naša jazykoveda bude musieť venovať zvýšené úsilie skúmaniu tejto problematiky. Nesmie sa odťahovať ani od zodpovednosti normovať spisovnú melodiku. Vynucuje si to naliehavá potreba života, slovenčina nášho rozhlasového vysielania, televízie, ale aj divadiel a škôl.

Nestačí venovať pozornosť základným typom melódií (kadencii, polokadencii a antikadencii), pracovníkom so živým slovom treba ovládať aj ich aktualizované formy, ktoré vznikajú už aj v mierne vzrušenom prevore.

Chceli sme upozorniť, že v našom rozhlase u rozhlasových pracovníkov vo vysielaní, ale aj u hercov ND je zreteľná tendencia zanedbávať v antikadencii rozlišovanie jednoslabičných a dvojslabičných záverečných taktov (s dôrazom na nich), kde melódia stúpa, od viac ako dvojslabičných záverečných taktov (s dôrazom na nich), kde je melódia stúpavo-klesavá: stúpa až na predposlednú slabiku, ale na poslednej klesá.

Hlavná váha štúdie je však v problematike polokadencie, ktorá je u nás najzanedbanejšia. Tu sa vedie v spisovnej reči stupňujúci zápas medzi polokadenciou zdvihnutou a stúpavou s neúmerným, mechanickým uprednostňovaním stúpavej polokadencie. V zhode s českým jazykovedcom Petříkom upozorňujeme na pôvodnosť zdvihnutej polokadencie, ktorú treba pokladať za základnú, neaktualizovanú polokadenciu, kým stúpavá polokadencia by sa mala využívať ako jedna z aktualizovaných polokadencií. Súčasná situácia je však taká, že väčšina rozhlasových pracovníkov, najmä žien, zdvihnutú polokadenciu temer vylúčila zo svojich melodických prostriedkov.

I
vzn
stre
cho
zab
neb
nos
prík
ži č

V
bike
v zl
chy
cích
O
padi
slab
me
kad
žiad
R
v m
ňov
nesp
stat
l'udc
a ne
vedr

30
novin
N
vaní
prac
klada

Slove

Intenzívna výška stúpavej polokadencie a obdobne aj antikadencie vzniká i v dôsledku prehodnocovania melodickej štruktúry u príslušníkov stredoslovenskej ľudovej melódie (nepochybujem, že je tak často aj u Východoslovákov), ktorí pri osvojovaní si spisovnej reči v oblasti melódie zabiehajú do extrémov. Podobné extrémne protiklady vo vývine jazykov nebývajú zriedkavé. V spisovnej slovenčine sú v rozpore s istou umiernenosťou vládnuťou v jej melodickom systéme. Na ilustráciu uvádzam aj príklad na antikadenciu zo *Slovenskej gramatiky* (Pauliny — Ružička — Štolc, 2. vyd., 1955, str. 76):

Bol si v hore ?

V uvedenom príklade v dvojslabičnom koncovom takte na poslednej slabike melódia sa tak nepatrne dvíha, že sa vyznačuje iba rovnou výškou v zhode s predposlednou slabikou. Podobne som sám pokračoval v zachycovaní melódie vety *Bol otec včera doma?* (v cit. čl. *Melódia opytovacích viet*, 367a).

Osobitne vždy upozorňujeme na stredoslovenskú melódiu s vetným (prípadne úsekovým) dôrazom na predposlednej (niekedy predpredposlednej) slabike so súčasným melodickým zdvihom, prípadne poklesom na nej. Učíme ju chápať i používať ako aktualizovanú kadenciu, polokadenciu i antikadenciu. Táto charakteristická stránka slovenskej melodiky by si však žiadala dôkladnejšie osvetlenie.

Reč nášho rozhlasu vzhľadom na jej prenikavý vplyv zasluhuje si aj v melodickej oblasti osobitnú pozornosť. Tu v zvýšenej miere sa musí uplatňovať snaha po jasnosti, ale aj správnosti. I na českej strane sa prejavuje nespokojnosť s istými manierami v rozhlasovej češtine.³⁰ Pri našej nedostatočnej tradícii musíme byť obozretnejší i náročnejší a viac sa pridržať ľudovej melodiky a z nej vychodiť pri stanovení spisovnej normy. Nie je to a nebude to práca ľahká. Naša jazykoveda sa však nesmie zbavovať zodpovednosti ani za tieto otázky.

³⁰ Pozri poznámky značky *dš* (Daneš) v jazykovom kútiku týždenníka *Literární noviny*.

Nemienime však tvrdiť, že sa v rozhlase azda vôbec nevenuje starostlivosť kultivovaniu zvukového prejavu a správnej melódii, pravda, pokiaľ je to v možnostiach jeho pracovníkov. Príkladom môže byť napr. práca hlásateľa Imricha Jenču, ako ju dokladá aj článkom *Ako pristupujem k textu* (SR XIX, 1954, 228 n.).

DISKUSIE

PÍSANIE VEĽKÝCH PÍSMEN VO VLASTNÝCH MENÁCH SO ZHODNÝM ADJEKTÍVNÝM PRÍVLASTKOM

Ladislav Dvonč

V článku *Zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách*¹ sme ukázali, aké základné princípy sa uplatňujú v spisovnej slovenčine pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách. Tento obraz základných princípov sme načrtli podľa stavu v platných Pravidlách slovenského pravopisu.² V tomto príspevku nám pôjde o rozbor písania veľkých písmen vo vlastných menách s určeným podstatným menom a zhodným určujúcim prídavným menom (zhodným adjektívnym prívlastkom).

Pravidlá slovenského pravopisu na str. 53 (60) uvádzajú poučku, že v názve, ktorý je zostavený z niekoľkých všeobecných mien a ktorý sa stáva vlastným menom len ako celok, píšeme s veľkým začiatočným písmenom len prvé slovo, napr.: *Nový rok*; *Ako sa kalila oceľ*; *Bratislavský obchod s drobným spotrebným tovarom, n. p.* V prvom a treťom príklade ide o názvy, v ktorých je spojenie zhodného adjektívneho prívlastku s podstatným menom. Treba poznamenať, že poučka nie je správne formulovaná. Slová *nový*, *ako*, *kalila sa*, *bratislavský*, *s*, *drobný*, *spotrebný* nie sú všeobecne mená. Protiklad všeobecných a vlastných mien je len v rámci podstatných mien ako slovného druhu. O týchto slovách však rovnako možno povedať, že nie sú ani vlastnými menami. Práve túto skutočnosť mali autori Pravidiel na mysli, keď chceli zdôrazniť, že sa v uvedených viac-slovných názvoch píše veľké písmeno len na začiatku celého názvu, teda na začiatku prvého slova, ktorým sa názov začína. Z ostatných slov v príslušných viac-slovných vlastných menách nepíšeme s veľkým písmenom ani jedno slovo, pretože ani jedno nie je vlastným menom (čo ešte neznamená, že by boli všetky všeobecnými podstatnými menami).

V druhej poučke sa hovorí, že vlastné meno, ktoré je súčiastkou viac-slovného názvu, ponecháva si veľké začiatočné písmeno na ktoromkoľvek mieste názvu, napr. *Južná Amerika*, *Kysucké Nové Mesto*, *Komunistická*

¹ SR XXIII, 1958, 222 n.

² *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953; zrevidované vydanie, Bratislava 1957. V zátvorke je odkaz na zrevidované vydanie.

strana Československa, Spisy Petra Jilemnického. Slová Amerika, Československo, Peter Jilemnický skutočne sú vlastné mená, preto sa aj vo viacslovnom názve píše s veľkým začiatočným písmenom. Príklad *Kysucké Nové Mesto* sem však nepatrí (ani celok *Nové Mesto* nie je vlastným menom, ani slovo *Mesto*); tu ide len o ustálený spôsob písania veľkých písmen na začiatku všetkých plnovýznamových slov vo vlastných menách obcí a v názvoch štvrtí (*Malá Strana*).

Prvú a druhú poučku Pravidiel by sme mohli spojiť: Vo viacslovnom názve, ktorý sa stáva vlastným menom ako celok, píšeme s veľkým písmenom prvé slovo, pričom vlastné meno, ktoré je súčiastkou takéhoto názvu, ponecháva si veľké písmeno na ktoromkoľvek mieste názvu (napr. *Nový rok, Komunistická strana Československa, Spisy Petra Jilemnického*).

Pravidlá obsahujú ešte jednu poučku o písaní prípadov, ktoré tu preberáme. Hovoria, že v „niektorých, najmä zemepisných názvoch, obsahujúcich druhové meno a jeho bližšie určenie prídavným menom, pokladáme za vlastné meno len určujúce slovo, t. j. prídavné meno“. Dokladajú to príkladmi *Pyrenejský polostrov* (v zátvorke aj *polostrov Pyrenejský*), *Stredozemné more*, *Stalinovo námestie*, *Partizánska ulica*, *Slovanská cesta*, *Slávičie údolie*. Pri príkladoch *Stalinovo námestie*, *Partizánska ulica* uvádzajú sa v zátvorkách aj názvy *námestie J. V. Stalina* a *ulica Partizánov*; pretože tu však nejde už o zhodný, ale o nezhodný prívlastok, tieto prípady si ďalej nevšímame.

V názve *Nový rok* (názov sviatku) ide podľa Pravidiel o názov, ktorý je zostavený z niekoľkých všeobecných mien a vlastným menom sa stáva len ako celok. Prídavné meno je tu teda všeobecným menom. Naproti tomu v príkladoch *Pyrenejský polostrov*, *Stredozemné more*, *Stalinovo námestie*, *Partizánska ulica*, *Slovanská cesta* a *Slávičie údolie* (zemepisné názvy) je prídavné meno vlastným menom:

<i>Nový rok</i>	<i>Pyrenejský polostrov</i>
všeob. meno + všeob. meno	vlastné meno + všeob. meno

Prečo je to tak, Pravidlá nehovoria.

Príčina, prečo sa tu vyhlasuje prídavné meno za vlastné meno, je podľa našej mienky nielen v potrebe vysvetliť písanie veľkého písmena na začiatku prídavného mena v názve *Pyrenejský polostrov* (veď písanie veľkého písmena na začiatku prídavného mena v tomto prípade a v iných podobných prípadoch možno odôvodniť aj podľa poučky, že sa tieto názvy stávajú vlastnými menami ako celky, a preto v nich píšeme prvé slovo s veľkým písmenom), ale aj v obmenenom názve *polostrov Pyrenejský*. Ak hľadáme na celý názov *polostrov Pyrenejský* ako na vlastné meno, nemožno jednoducho povedať, že sa tu píše s veľkým písmenom prvé slovo. Výcho-

disko z ťažkostí sa našlo v tom, že sa celok rozdelil na časti a za vlastné meno sa vyhlásila len určitá časť.

Prv ako podáme svoj výklad vlastných mien tohto typu, pozrieme sa ešte na výklad písania takýchto názvov v starších príručkách.

S. Czambel³ hovorí, že „pri vlastných menách, ktoré sa skladajú z obecného mena a jeho prívlastku, ako napr.: *Čierne more* [Czambel písal *Čierné* — pozn. L. D.], *Tichý oceán*, *Balkánsky polostrov*, *Nitrianska stolica*, *Zvolenská stolica*, *Kráľova hoľa*, *Kolbašská dolina* atp., obecné meno dľa potreby slohu stáť môže i pred svojím prívlastkom takto: *more Čierne*, *oceán Tichý*, *polostrov Balkánsky*, *s hole Kráľovej*, *v doline Kolbašskej* atď.“ Czambel teda netvrdí, že by tu iba prívlastok bol vlastným menom. Podoby s prívlastkom pred podstatným menom hodnotí ako základné, podoby s prívlastkom za podstatným menom ako varianty, príznakové podoby. Ináč je pozoruhodné, že Czambel ako pohyblivú časť uvádza podstatné meno.

J. Damborský⁴ uvádza takúto poučku o písaní vlastných mien, ktoré tu sledujeme: „Skladá-li sa meno vlastné alebo názov z mena podstatného a prídavného (složený výraz), platia tieto pravidlá: a) Sú-li obidve slová významu mena vlastného, píše sa obidve veľkým začiatočným písmenom, napr.: *Peter Veľký*, *Eudevít Pobožný* . . . , *Malá Ázia*, *Východná India* . . . , *Biela Hora* (= obec; ale: *Biela hora* = vrch), *Nový Južný Wales*, *Nový Svet* (obec, ulica), *Nové Zámky*, *Turčiansky Svätý Martin* atď. b) Je-li prídavné meno významu vlastného a podstatné meno významu obecného, píšeme prídavné meno písmenom veľkým a podstatné meno písmenom malým, napr.: *Tichý oceán*; *Stredozemné*, *Červené*, *Mrtvé*, *Jaderské*, *Eadové more*; *Štrbské pleso*, *Veľký Žitný ostrov*, *Moravské pole*, *Balkánsky polostrov*, *záliv Terstský*, *priesmyk Vlársky*, *užina Dardanelská*, *Nový svet* (= Amerika a Austrália), *Masarykova ulica* . . . c) Je-li podstatné meno významu vlastného a prídavné meno významu obecného, píšeme podstatné meno písmenom veľkým a prídavné meno malým, napr.: *západné*, *stredné*, *východné Slovensko*; *severné Alpy*, *svätý Otec*, *cirkevní Otcovia*, *Písmo sväté* atď.“ Tu sa teda vyhlasuje niektorá časť vlastného mena za vlastné meno, aby sa mohlo odôvodniť písanie veľkého písmena na začiatku príslušného slova. Pritom autor uvádza aj prípady ako *západné*, *stredné*, *východné Slovensko* atď. Tieto vôbec nepredstavujú vlastné mená, v ktorých by šlo o spojenie podstatného mena a prídavného mena; vlastným menom je tu len *Slovensko* a to sa bližšie určuje jednotlivými prívlastkami (podobne ako napr. *víťazný Caesar*, *smelý Janko* a pod.).

³ *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turčiansky Svätý Martin 1902, 272, § 337; v tomže paragrafe v 2. vydani (1915), 280 a v 3. vydani (1919), 244.

⁴ *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. I. Hláskoslovie — Náuka o slove*. V. vydanie, opravené a značne doplnené, Nitra 1930, 94, § 88.

Prvé a druhé vydanie Pravidiel z roku 1931 a 1940 a gramatická príručka J. Orlovského a L. Aranya⁵ rovnako ako Damborský hovoria nesprávne o prídavných menách s veľkým začiatočným písmenom ako o vlastných menách.

Písanie veľkého písmena na začiatku prídavného mena v názvoch *Pyrenejský polostrov*, *Stredozemné more*, *Slovanská cesta*..., rovnako však aj *Nový rok*, *Nová literatúra* ap. sme už vysvetlili. Veľké písmená píšeme na začiatku vlastných mien. Názvy *Pyrenejský polostrov*, *Stredozemné more* atď. predstavujú ako celky vlastné mená, preto ich začíname s veľkým písmenom. Pretože sa tieto názvy skladajú z prídavného mena a podstatného mena, pričom prídavné meno je na začiatku, píše sa celkom pochopiteľne veľké písmeno na začiatku prídavného mena. Základnou podobou je zrejme podoba s prívlastkom pred podstatným menom, kým podoba s prívlastkom za určeným podstatným menom predstavuje variant, ktorý sa používa zriedkavejšie. Tento pomer medzi oboma podobami sa naznačuje v Pravidlách práve tým, že na prvom mieste sa uvádza podoba *Pyrenejský polostrov*, na druhom mieste, v zátvorke, podoba *polostrov Pyrenejský*. Pravidlá ponechávajú aj vo variante veľké písmeno na začiatku prívlastku podľa základnej podoby. Písanie veľkých písmen vo variante *polostrov Pyrenejský* je takto priamo zviazané s písaním veľkých písmen v základnej podobe s prívlastkom pred podstatným menom. To je aj podľa nášho názoru celkom správne. Nesprávne je však určenie, že je tu len prídavné meno vlastným menom.

Pozrime sa teraz na ďalšiu nedôslednosť Pravidiel. Podľa citovanej poučky takýto spôsob písania sa vzťahuje na niektoré, najmä na zemepisné názvy. Preštudujeme preto najprv zemepisné názvy, o ktorých sa uvádza, že sa pri nich prídavné meno pokladá za vlastné meno, a preto sa píše s veľkým začiatočným písmenom.

K zemepisným názvom patria podľa Pravidiel⁶ tieto názvy: 1. názvy nebeských telies a súhvezdí; 2. názvy dielov sveta, ich častí, krajín, krajov, štátov a ich veľkých správnych oblastí (krajov, okresov, starých žúp); 3. názvy útvarov členitosti povrchu zemského (ostrovov, polostrovov, horstiev, vrchov, rovín, nížin a pod.); 4. názvy vodstiev (oceánov, morí, zálivov, riek, potokov a pod.); 5. názvy ľudských sídel (osád, miest), ich častí, ulíc, námestí, nábreží, záhrad, cintorínov, mostov, ciest, význač-

⁵ *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*, vydala Matica slovenská (ako prácu svojej pravopisnej komisie) nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931, 14—15; *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom*, vydala Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin 1940, 15—16; *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 65.

⁶ C. d. 49—51 (56—57).

ných stavieb a miest, častí chotárov, polí a pod. Pri názvoch štátov, ktoré Pravidlá zahrnujú medzi zemepisné názvy (v ďalšom výklade uvidíme, že Pravidlá českého pravopisu ich za zemepisné názvy nepokladajú), nachádzame príklad *Československá republika* a pri ňom v zátvorke uvedené výslovne ako zriedkavejšie *Republika československá*, ďalej *Veľkomoravská ríša* i *Ríša veľkomoravská*, *České kráľovstvo* i *Kráľovstvo české*. Pretože však podľa Pravidiel: 1. v zemepisných názvoch pokladáme za vlastné meno prívlastok, 2. názvy štátov sú zemepisné názvy — mali by sme písať *Československá republika* — *republika Československá*, *Veľkomoravská ríša* — *ríša Veľkomoravská*, *České kráľovstvo* — *kráľovstvo České*. Pravidlá nevysvetľujú, prečo v týchto zemepisných názvoch nepokladáme prívlastok za vlastné meno (vo vymedzení Pravidiel!).

Podľa nášho názoru názov *Československá republika* a iné podobné názvy majú sa v zmenenom slovoslede písať s veľkým začiatočným písmenom na začiatku prídavného mena, teda rovnako ako prípady *Pyrenejský polostrov* — *polostrov Pyrenejský*. Podobu *Československá republika* uvádzajú Pravidlá na prvom mieste; už to ukazuje na isté hodnotenie tejto podoby v pomere k podobe *Republika československá*. Omnoho dôležitejšie je však to, že Pravidlá výslovne uvádzajú podobu *Republika československá* ako zriedkavejšiu, čo je nesporne správne. Tým sa naznačuje vzťah medzi oboma podobami. Podľa nášho názoru pomer medzi podobami *Československá republika* a *Republika československá* je rovnaký, aký je medzi podobami *Pyrenejský polostrov* a *polostrov Pyrenejský*. Podoba *Československá republika* je základná, podoba *Republika československá* je variácia základného názvu. Logický pomer základnej podoby a variantu má sa podľa nás odraziť v písaní veľkého písmena na začiatku jednotlivých slov podľa toho, ako sa píše v základnej podobe. Tým sa v pravopise vhodne naznačuje, že podoba „*Republika československá*“ je sekundárna. Písanie *Československá republika* a *Republika československá* však graficky naznačuje rovnocennosť oboch podôb. Rozhodne nemožno (aspoň v spisovnej slovenčine) pokladať podobu *Republika československá* za rovnako obvyklú a bežnú, ako je podoba *Československá republika*; tým menej ju možno pokladať za rovnocennú.

Z nášho hodnotenia pomeru podôb *Československá republika* a *Republika československá* vyplýva teda, že sa má namiesto *Republika československá* písať *republika Československá*. Takéto písanie je však správne konieckoncov aj podľa samej poučky Pravidiel slovenského pravopisu o písaní veľkého písmena v zemepisných názvoch s prívlastkom.

Pre toto naše stanovisko hovorí však nielen rozbor poučky Pravidiel a naše uvažovanie, ale predovšetkým prax, ktorá sa uplatňuje pri písaní spomínaných názvov aj po vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z roku

1953. Vo všetkých takýchto a podobných názvoch sa uplatňuje písanie veľkého začiatočného písmena na začiatku prívlastku. Uvedieme si tu príklady podľa jednotlivých druhov vlastných mien tak, ako sa uvádzajú v samých Pravidlách slovenského pravopisu.

Veľké písmeno na začiatku prívlastku sa píše pri názvoch krajín a krajov:

Preto Vás povzbudzujeme, najmilovanejší, aby ste... v krajine Slavin-skej (per Slavinicam terram) všetko smelo ponaprávať sa pousilovali. (Miško-vič) — Keby sme mali možnosť študovať v prvých egyptských papyrusoch, do-čítali by sme sa aj o krajine Púnskej. (Život) — ...našli sme v tejže veci zaslaný list roku 1517 i Jánovi z Pernštejna, najvyššiemu hajtmanovi mark-grófstva Moravského. (Varsik) — Václav z Ludaníc a na Chropyni, kapitán (hajtman) markgrófstva Moravského. (Varsik)

Podobne sa píše názvy štátov:

Ústava republiky Československej zaručuje všetkým občanom právo na prácu. (Stanovy ROH) — Či by sa nenašiel niekto v ríši Chal-dejskej, kto by si chcel znepriatelit mňa, kráľa kráľov? (Figul.) — Všetko, čo ste videli v Médskej, Sýrii, Arabskej, Frýgii, Asýrii, Kapadokii, Lýdii, Arménii a čo vidíte v bývalej veľríši Chal-dejskej, je vaše. (Figuli) — Tak stratil Jeruzalem svojho kráľa a tak sa rozpadla ríša Judská. (Figuli) — Všemoc-nému kráľovi Astyágovi, ktorý vládol Médom, i kráľovstvu Elamské-mu, založenému Peržanmi, snívalo sa, že z lona Mandany vyrástol mohutný vínný ker. (Figuli) — Kýrcs, syn Kambyzov, kráľ veľríše Perzskej. (Fi-guli) — Nie majstre, — spriechil sa vojvodca, — už dosť bolo podvodov a klam-stva v krajine Chal-dejskej. (Figuli) ...ja kráľ veľríše Perz-skej vynaložím všetky svoje sily, aby náš boj nebol márný. (Figuli) — Po roz-padnutí ríše Veľkomoravskej dlho ešte trvalo, kým... boli vytvorené priehrady medzi týmito dvoma územiami. (O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov) — Pred francúzskou okupáciou bolo hlavným mestom cisárstva Anarutského. (Smena 1957) — Heydrich hovoril o „poslaní, ktoré postu-puje od Veľkonemeckej ríše k ríši Veľkogermánskej“. (Pravda 1957) — Už niekoľko rokov uplynulo od schválenia zákona o ochrane štátnych hraníc republiky Československej. (Smena 1957) — Čítame na nej text, podľa ktorého je ona krytá celým majetkom republiky Českosloven-skej. (KŽ 1957) — Profesor Ján Racek v ňom podáva krátky historický náčrt českej hudby od dôb ríše Veľkomoravskej. (Mladá tvorba 1957) — Spomeční týchto sídlisk... je zvlášť vyhľadávané... veľkovojvodstvo Gerolsteinské. (Život 1957) — Prichádzal z vojvodstva Burgund-ského. (Balzac, Rozmarné poviedky) — Od rozpadu slávnej ríše Rímskej boli na území Talianska malé feudálne štátiky. (Rozhlas a televízia 1958)

Vo všetkých týchto prípadoch majú charakter základného pomenovania podoby s prívlastkami pred podstatnými menami: *Československá re-publika, Chal-dejská ríša, Elamské kráľovstvo, Burgundské vojvodstvo a*

pod. Spornejšia je otázka názvov *České královstvo* — *Královstvo české*, ktoré sa uvádzajú v Pravidlách. Písanie týchto názvov preberieme ďalej pri rozbere zemepisných názvov, ktoré majú jedinú podobu, a to podobu s prívlastkom za podstatným menom.

Podobne sa píše názvy správnych oblastí štátov.

Tak sa píše názvy provincií:

Stredná časť Alžírka by sa stala francúzskou provinciou „Alžírsko-oranžskou“. (Smena 1957) — Mladý plavčík vedel iba toľko, že je v Afrike, pravdepodobne v onej osudnej provincii Angolskej. (Verne — Kocián)

Rovnako sa píše názvy krajov, starých žúp a stolíc:

Nové telefónne zoznamy na rok 1957 vyšli už vo všetkých krajoch okrem kraja Bratislavského. (Práca 1957) — Kraj Prešovský a Žilinský pri najvyššej sobášnosti majú v posledných rokoch súčasne aj najnižšiu rozvodovosť. (Práca 1958) — Celkom nie je dosiaľ osídlené do 900 domčekov najmä v kraji Karlovarskom, Českobudějovickom, Olomouckom a Plzenskom. (Smena 1956) — Ako napríklad kraj Nitriansky, Prešovský a Banskobystrický. (Pravda 1957) — Vieme, že najväčší nedostatok stavbárov je v kraji Ostravskom, Ústeckom a Karlovarskom. (Smena 1957) — Zišli sa tu redaktori závodných časopisov z podnikov a závodov z krajov Žilinského, Banskobystrického, Prešovského a Košického. (Cieľ 1949) — Ján Hollý narodil sa 24. marca r. 1785 na Búroch alebo v Búrskom Sv. Mikuláši, neďaleko Šaštína v stolici Bratislavskej. (Vlček) — Obec Pohorelá... administratívne patrila pred prvou svetovou vojnou do župy Gemerskej. (Horák) — stolica Hevešská (Krajčovič) — Oveľa viac bude sa treba snažiť o monografické spracovanie býv. stolíc Nitrianskej, Trenčianskej, Bratislavskej, Šarišskej, Abovskej a Zemplínskej. (Naša veda 1958) — Názvy sa vyskytujú na malom území v stolici Tekovskej a Hontianskej. (Štolc) — Oblasť slovenského jazyka sa delí na tri veľké skupiny nárečí: 1. západné (na Moravskom Slovensku a v býv. stolicách Bratislavskej, Nitrianskej a Trenčianskej); 2. stredné (v býv. stolicách Oravskej, Liptovskej, Turčianskej, Zvolenskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej a Gemerskej) a 3. východné (v býv. stolicách Spišskej, Šarišskej, Abaujskej, Zemplínskej a Užhorodskej. (Stanislav) — Skúmame miestne názvy z bývalej stolice Bratislavskej a Nitrianskej. (Krajčovič)

Toto písanie možno doložiť aj pri názvoch okresov:

Tento pás sa v okrese Zlatomoravskom obracia na juh (Pauliny). — Je to v južnej časti okresu Topoľčianskeho, v okrese Nitrianskom a v severnej i západnej časti okresu Hlohovského. (Pauliny) — Rytmický zákon nie je ani v okrese Nitrianskom a Hlohovskom. (Pauliny) — ...skúmaný odev sa ncsil nielen v Trnavskom okrese, ale aj v niektorých dedinách okresu Pezinského, Hlohovského,

Piešťanského a Seneckého. (Pátková) — okr. Krupinský (Ferianc)

Podobne sa píše správne oblasti cirkevné:

Preto Vás povzbudzujeme, najmilovanejší, aby ste v spojení s našimi, Jánom totižto biskupom svätej Akónskej a Levom biskupom svätej cirkvi Palestínskej, v krajine Slavinskej (per Slaviničam terram) všetko smelo ponaprávať sa pousilovali. (Miškovič) — Uviedli ho do života v diecéze Splitskej a Veglejskej. (Duchovný pastier 1957)

Rovnaké písanie sa uplatňuje aj pri všetkých ostatných zemepisných menách.

Tak je to i pri názvoch útvarov členitosti povrchu zemského.

Prekročil Tanganjiku, hory Bambarské. (Verne — Kocián) — Pomerne spoľahlivé údaje uvádzali náleziská na ostrovoch Šalamúnskych. (Čapek — Rapoš) — Je spôsobené tlakom horských mäs; z jednej strany Skalických hôr a Sierry Madre, z druhej strany pohoria Apalacianského. (Čapek — Rapoš) — ...prepadlina... postupuje na Merinangen až po waady Dimarské (Čapek — Rapoš). — Na juhovýchode je stupňovitá plošina Koloradská. (USA, preklad hesla z Veľkej sovietskej encyklopédie) — Medzi Západnou kamenouhoľnou panvou a Permskou panvou je naširoko vytiahnutá vyvýšenina Wichitská. (USA) — Oblasť paleozoického zvrásnenia zahŕňa vrásnatý systém Apalačský a Washitský. (USA) — Obluda v doline Šentflorianskej od Ivana Pankara. (KŽ 1957) — Ďalšie početné príklady na názvy dolín sú v Jazykovedných štúdiách II, Bratislava 1957. (Pozri napr. str. 23, 24, 86, 107).

Tak sa píše aj názvy vodstiev:

Roku 1816 Tuckey prenikol pozdĺž Konga až za vodopády Yellaské. (Verne — Kocián) — Trhlina, ktorá teraz vybícha z Vermilion — Bay, je iba novým a pomerne nepatrným zlomom, drobnou epizódou v geologickom prepadávaní sa, ktorým vznikol Mexický záliv a more Karibské. (Čapek — Rapoš) — kanál Suezský (Čapek — Rapoš) — Gibraltárska úžina — prieliv medzi polostrovom Pyrenejským a protiľahlým výbežkom Afriky. (Čapek — Rapoš)

V týchto názvoch však býva prívlastok bežne pred podstatným menom. Pravidlá z tejto skupiny názvov výslovne uvádzajú: *Atlantický oceán, Suezský prieplov, Niagarský vodopád, Labský vodopád, Stredozemné more, Severné ľadové more* atď. Podoby *vodopády Yellaské, more Karibské, kanál Suezský, oceán Atlantický* sú podľa nášho názoru varianty základných podôb s prívlastkami pred určeným podst. menom.

Rovnako sa píše názvy ľudských sídel, ich častí atď.:

Treba vyriešiť križovatku... na ulici Malinovského, Miletičovej, Vajnorskej a Trnavskej. (Večerník 1957) — v okruhu ulíc Karpatskej, Malinovského a Žilinskej zriaďujú... ďalšiu predajňu zeleniny a ovocia. (Večerník 1957)

Aj tu bežne býva prívlastok pred podstatným menom. Pravidlá uvádzajú príklady: *Molotovova ulica, Stalinovo námestie, Slovanská cesta, Mierové námestie, Botanická záhrada, Ondrejský cintorín, Červený most, Rybárska brána, Trenčiansky hrad, Oravský zámok, Pioniersky palác, Stará radnica* atď.

Zo starších gramatických príručiek J. D a m b o r s k ý⁷ uvádza pri zeme-
pisných názvoch názvy *Československá republika* a v zátvorke *republika
Československá*, ďalej *Slovenská krajina* a v zátvorke *krajina Slovenská*,
zem Moravskosliezka a *Moravskosliezka zem*. Píše v nich veľké písmená
na začiatku prívlastku. Pri názve *zem Moravskosliezka* dáva prednosť
podobe s prívlastkom za podstatným menom. Prvé vydanie Pravidiel⁸
uvádza: *stolica Trenčianska, Šarišská, republika Československá, zem Mo-
ravskosliezka, krajina Slovenská, Podkarpatoruská, republika Francúz-
ska, ríša Rakúsko-uhorská, kráľovstvo České*. Podoby s prívlastkom pred
podstatným menom sa tu neuvádzajú. Druhé vydanie Pravidiel⁹ uvádza
príklady *republika Francúzska* a *kráľovstvo Maďarské* (podoby *Francúz-
ska republika* a *Maďarské kráľovstvo* sa nezaznamenávajú), J. O r l o v -
s k ý a L. A r a n y¹⁰ uvádzajú názov *republika Československá* (ale už
Francúzska republika). Chybou týchto starších príručiek je, že neuvádzajú
základné podoby s prívlastkom pred podstatným menom. Písanie *republika
Československá, ríša Veľkomoravská* je podľa nášho názoru len preto
možné, lebo existujú základné podoby *Československá republika, Veľko-
moravská ríša*.

Písanie názvu *Československá republika* so zmeneným slovosledom ako
Republika československá pokladá za nedôslednosť Ľudovít Meliš-
Č u g a.¹¹ Zamietavé stanovisko k tejto podobe zastáva aj Ján P u r g i -
n a,¹² za správnu pokladá podobu *republika Československá*. „S touto for-
mou sú analogické i pomenovania jednotlivých politických útvarov z mi-
nulosti, napr. *ríša Veľkomoravská, Byzantská, Rímska, kráľovstvo České*
a iné. Ani tu nie je žiadúce, aby sa situácia komplikovala protirečiacou zá-
sadou v podobe *Ríše veľkomoravskej*, ako ju uvádza nový návrh Pravidiel
slovenského pravopisu.“ (Autor tu má na mysli návrh Pravidiel z roku

⁷ C. d. 92, § 87.

⁸ C. d. 15.

⁹ C. d. 16.

¹⁰ C. d. 65.

¹¹ K návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu, SR XVIII, 1952/1953, 118; po-
rovnáva s písaním *Kutnohorský dekrét — dekrét Kutnohorský, Pyrenejský polostrov*
— *polostrov Pyrenejský*.

¹² Gramatické triedenie zemepisného názvoslovía (Na margo Pravidiel slovenského
pravopisu), Geografický časopis SAV, V, 1953, 243.

1952.) Podobne aj v stručnom zhrnutí svojich návrhov pre Pravidlá žiada písať ríša *Rímska, Avarska, Veľkomoravská, kráľovstvo Uhorské, České, domínium Kanadské, župa Bratislavská, komitát Spišský* (str. 262). V inom svojom článku¹³ pokladá za problematické, či Komisia pre vypracovanie vydania Pravidiel z roku 1953 bola kompetentná zavádzať podobu *Republika československá* popri úradnej podobe *Československá republika*. Aj Purgina cíti, že podoba *Československá republika* je základná (úradná) podoba a že Pravidlá neoprávnene zaviedli aj podobu *Republika československá* ako úradnú, rovnoprávnú.

Prechádzame teraz na iné názvy ako zemepisné.

Pravidlá slovenského pravopisu neuvádzajú medzi príkladmi názvy tohto druhu. Poučka je takto neúplná a sotva možno žiadať od používateľov Pravidiel, aby si sami určovali „niektoré“ názvy okrem zemepisných mien, v ktorých máme podľa Pravidiel pokladať za vlastné meno prídavné meno.

Okrem zemepisných názvov máme s prívlastkom pred podstatným menom napr. pomenovania pamätných a významných dní a sviatkov (*Nový rok, Veľká noc, Kvetná nedeľa, Božie narodenie*), pomenovania významných dejinných udalostí (*Víťazný február, Veľká októbrová socialistická revolúcia*), názvy umeleckých diel, dôležitých písomností (dokumentov), najmä historických, názvy kníh, časopisov, článkov, básní a pod. (*Drevená dedina, Kutnohorský dekrét, Zlatá bula sicílska, Slovenská reč*), názvy jedinečných dopravných prostriedkov (*Slovenská strela, Tatranský expres*) atď.

Zaujímá nás, ako sa píše takéto názvy v tom prípade, keď sa zmení slovosled. Vcelku možno konštatovať, že postpozícia býva tu pomerne zriedkavo; najčastejšie býva práve pri zemepisných názvoch. Pri názvoch pamätných a významných dní a sviatkov a pomenovaniach významných dejinných udalostí chýbajú nám konkrétne doklady na postpozície, ako sme to už spomenuli v štúdiu o postpozícii vo vlastných menách.¹⁴ Nie je však vylúčené, že postpozícia sa môže vyskytnúť. Napr. v češtine sa v príručkách bežne uvádza dvojica *Květná neděle — neděle Květná*. Na postpozíciu máme doklady — aj keď nie početné — pri názvoch umeleckých diel, dôležitých písomností (dokumentov), najmä historických. J. D a m b o r s k ý v cit. príručke uvádza na str. 93 názov *Kralická biblia* a na str. 94 *biblia Kralická*. Píše ich rovnako ako zemepisné názvy (veľké písmeno na začiatku prívlastku). Z ďalších príručiek *Návrh Pravidiel z roku 1952*¹⁵

¹³ *Prípomienky k niektorým zemepisným názvom v nových Pravidlách*, SR XIX. 1954, 154.

¹⁴ *Zhodný postpozitívny prívlastok vo vlastných menách*, Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 306.

¹⁵ *Návrh Pravidiel slovenského pravopisu* (novinové vydanie), Bratislava 1952, str. XI, § 54.

okrem príkladu *Pyrenejský polostrov* — *polostrov Pyrenejský*, o ktorom už bola reč, uvádzal aj dvojicu *Kutnohorský dekrét* — *dekrét Kutnohorský*. Pravidlá z roku 1953 tento príklad vynechali, čím obmedzili príklady len na zemepisné mená. Možno uzavrieť, že nielen pri zemepisných, ale aj pri ostatných názvoch (všetkých, nie iba „niektorých“) sa pri zmene slovosledu zachováva písanie veľkého písmena v prídavnom mene podľa podoby s prívlastkom pred podstatným menom.

V spisovnej slovenčine máme ďalej aj také vlastné mená, v ktorých prívlastok býva pevne za podstatným menom, pričom neexistuje podoba s prívlastkom pred určeným podstatným menom. Aj v týchto prípadoch ide o názvy obsahujúce druhové meno a jeho bližšie určenie prídavným menom. V „niektorých, najmä zemepisných názvoch“ tohto druhu by sme mali podľa citovanej poučky písať s veľkým písmenom prídavné meno. Pri zemepisných názvoch sú tieto typy zriedkavé. V starších príručkách sa uvádzali názvy *stolica Trenčianska*, *republika Francúzska* atď. Tu sú však dnes bežné podoby s prívlastkom pred podstatným menom; podoby s prívlastkom za podstatným menom sú menej obvyklé. V citovanej štúdii o zhodnom postpozitívnom prívlastku vo vlastných menách som vyslovil mienku, že pri názvoch štátov (ktoré sú podľa Pravidiel jedným druhom zemepisných názvov) predstavuje dnes azda názov *Kráľovstvo české* príklad na názov, ktorý sa vyskytuje len v podobe s prívlastkom za podstatným menom. V takomto prípade mal by sa písať podľa Pravidiel ako *kráľovstvo České*. Ale pri chápaní názvu *kráľovstvo České* ako podoby, ktorá je základná (ak by sme uvažovali, že existuje len táto podoba), vznikol by neprirodený rozdiel v písaní názvu *kráľovstvo České* oproti písaniu iných ako zemepisných názvov s prívlastkom, ktorý je pevne za podstatným menom. V názvoch ako *Matica slovenská*, *Verše vybrané*, *Pes baskervilleský*, *Písmo sväté*, *Večer trojkráľový* píšeme totiž veľké písmeno na začiatku celého názvu, teda na začiatku podstatného mena. Ak by sme však na ne aplikovali poučku, že v niektorých, najmä zemepisných názvoch pokladáme za vlastné meno prídavné meno, potom by sme ich mali písať ako *matica Slovenská*, *večer Trojkráľovský*, *písmo Sväté* atď. Opačne zas, ak píšeme *Matica slovenská*, *Verše vybrané* a pod., mali by sme písať aj *Kráľovstvo české* (za predpokladu, že je to jediná podoba názvu).

Z toho vidieť, že poučka Pravidiel je nedostatočná aj so zreteľom na tieto prípady.

Podľa nášho názoru akékoľvek vlastné meno, ktoré sa skladá z podstatného mena a za ním postaveného prídavného mena, má sa písať s veľkým písmenom vždy na začiatku celého názvu: *Matica slovenská*, *Verše vybrané*, *Zeme nekonečné*.

Pri názvoch *České kráľovstvo* a *Kráľovstvo české* dá sa ešte uvažovať

o možnosti, že obe podoby sú rovnocenné, že sa obe vyskytujú vcelku rovnako. V takomto prípade by sa malo písať veľké písmeno na začiatku celého názvu aj v názve *Kráľovstvo české*. Slovenské jazykové vedomie však pri existencii podoby s prívlastkom pred podstatným menom hodnotí podobu s prívlastkom za podstatným menom vždy skôr za variant, než za rovnocennú podobu. Toto hodnotenie sa natíska aj pri názve *Kráľovstvo české* práve preto, že sa v Pravidlách na prvom mieste uvádza podoba *České kráľovstvo*. Z toho nám potom vyplýva aj písanie *kráľovstvo České*, tak ako *republika Československá*, *riša Veľkomoravská* atď.

Na základe týchto našich úvah možno určiť takéto poučky o písaní veľkého písmena vo vlastných menách so zhodným adjektívnym prívlastkom pri podstatnom mene.

Vo vlastných menách so zhodným adjektívnym prívlastkom, ktorý normálne stojí pred podstatným menom, zachováva sa písanie veľkého písmena podľa tejto základnej podoby aj pri zmene slovosledu, napr. *Pyrenejský polostrov* — *polostrov Pyrenejský*, *Československá republika* — *republika Československá*, *Veľkomoravská riša* — *riša Veľkomoravská*, *Kutnohorský dekrét* — *dekrét Kutnohorský*.

Vo vlastných menách so zhodným adjektívnym prívlastkom, ktorý pevne stojí za podstatným menom, píše sa s veľkým písmenom podstatné meno (podľa základnej poučky o písaní veľkých písmen vo vlastných menách, ktoré sa stávajú vlastnými menami ako celky), pretože je na začiatku názvu, napr. *Matica slovenská*, *Zeme nekonečné*, *Písmo sväté* a pod.

Rozdiel v písaní *republika Československá* proti *Matica slovenská* nie je teda svojvoľný, ale je podložený rozdielnou hodnotou týchto názvov.

Porovnajme teraz ešte stav v spisovnej slovenčine so stavom v spisovnej češtine.

Základné poučky o písaní veľkých písmen vo vlastných menách podávajú Pravidlá českého pravopisu.¹⁶ Na rozdiel od Pravidiel slovenského pravopisu, kde je najprv výpočet vlastných mien a potom pravopisné zásady, české Pravidlá podávajú najprv zásady, potom výpočet vlastných mien. Zásady sú v oboch príručkách zhodné. Aj v Pravidlách českého pravopisu sa hovorí o „niektorých, hlavne zemepisných názvoch“, v ktorých za vlastné meno pokladáme určujúce slovo. Zo zemepisných mien sa uvádzajú príklady *polostrov Pyrenejský* — *Pyrenejský polostrov*, *Středozevní moře* — *moře Středozevní* a *pánev Plzeňská*. Na rozdiel od spisovnej slovenčiny majú Pravidlá českého pravopisu pri zemepisných názvoch veľké písmeno na začiatku prívlastku aj v takom názve, pri ktorom neuvádzajú podobu

¹⁶ *Pravidla českého pravopisu*, Praha 1957, 60.

s prívlastkom pred podstatným menom (*pánev Plzeňská*). Ani české Pravidlá nehovoria výslovne, pri ktorých iných názvoch ako zemepisných sa má uplatňovať uvedený spôsob písania veľkého písmena na začiatku prívlastku. Medzi príkladmi sa v poučke okrem zemepisných názvov uvádza príklad *Květná neděle* — *neděle Květná*: tu ide o názov sviatku. Okrem toho pri menách ľudských výtvorov a zariadení nachádzame príklady *kraj Pardubický*, *země Moravskoslezská* a *kraj Prácheňský*. Takýto spôsob písania neuplatňujú však české Pravidlá pri všetkých menách ľudských výtvorov a zariadení. Neuplatňujú tento spôsob pri menách štátov a krajov. Pravidlá píšu *Československá republika* — *Republika československá*, *Republika francouzská*, *Bulharská lidová republika* — *Lidová republika bulharská*, *Spolková republika rakouská*, *Království dánské*, *Království české*, *Markrabství moravské*, *Říše rakouskouherská*, *Císařství mexické*, *Říše velkomoravská* — *Velkomoravská říše*. Na rozdiel od Pravidiel slovenského pravopisu českým Pravidlám nemožno vyčítať, že nedodržiavajú poučku o písaní veľkých písmen vo všetkých zemepisných názvoch; zatiaľ čo Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú názvy štátov, krajov atď. medzi zemepisnými názvami, Pravidlá českého pravopisu ich neuvádzajú v tejto skupine názvov, ale v osobitnej skupine názvov ľudských výtvorov a zariadení. Okrem názvov štátov české Pravidlá píšu veľké písmeno vždy na začiatku celého názvu aj v názve *Dekret kutnohorský*, popri *Kutnohorský dekret*, ktorý majú v skupine názvov štátnych a diplomatických aktov alebo zmlúv. Karel Hausenblas¹⁷ hovorí, že „pro větší jednotnost se v některých typech, na př. v názvech států, důsledně uplatňuje zásada psát velké písmeno vždy jen u prvního slova celku i při různém pořádku“. Otázne je, prečo sa pre väčšiu jednotnosť tento spôsob písania neuplatňuje aj pri ostatných názvoch pri rôznom poriadku. Miloš Dokulil¹⁸ sa zmieňuje, že s názvami štátov zachádzali predchádzajúce Pravidlá ako so zemepisnými názvami s premenlivým slovosledom, ktorých jadrom je druhové meno, „trebaže tu jde — podle dnešního pojetí — v jádře o společenské instituce“. Za vonkajší znak „niektorých, hlavne zemepisných názvov“, v ktorých sa píše vždy prívlastok s veľkým písmenom, pokladá Dokulil možnosť zmeny poriadku slov: *moře Jaderské i Jaderské moře*, *polostrov Balkánský i Balkánský polostrov*, *Třeboňská pánev i pánev Třeboňská*. Ten istý vonkajší znak, teda možnosť zmeny poriadku slov, nachádzame však aj pri názvoch štátov, nech už sa pokladajú za zemepisné názvy, alebo za názvy inštitúcií. Zmenu poriadku slov v týchto názvoch výslovne kon-

¹⁷ Co přinesou nová Pravidla českého pravopisu, Český jazyk IV, 1956, 363.

¹⁸ Psaní velkých písmen v nových Pravidlech českého pravopisu, Naše řeč 40, 1957, 137.

štatuje *Hausenblas* (pozri vyššie). Sú teda z hľadiska vonkajšieho znaku názvy štátov zhodné s názvami zemepisnými. Preto by bol odôvodnený aj rovnaký pravopis.

Evidentný je ďalej rozdiel aj v písaní mien ľudských výtvorov a zariadení. Na jednej strane sa káže písať *Království dánské, Království české, Markrabství moravské, Říše rakouskouherská, Císařství mexické, Říše velkomoravská*, na druhej strane však *kraj Pardubický, země Moravsko-slezská, kraj Prácheňský*, ktoré sú tiež mená ľudských výtvorov a zariadení v zmysle Pravidiel českého pravopisu. Bije to do očí najmä pri názvoch *země Moravskoslezská a Markrabství moravské*. Oba názvy sú názvy „ľudských výtvorov a zariadení“, v oboch ide o podobu s prívlastkom za podstatným menom; ich prívlastky a určené podstatné mená sa skoro zhodujú. Ich pravopis je však rozdielny. Pravidlá českého pravopisu nepodávajú vysvetlenie rozdielu v písaní týchto názvov.

Z rozboru Pravidiel českého pravopisu vychodí, že ani tieto Pravidlá nie sú bez vzájomných protirečení.

Tento náš rozbor, ako sa nazdávame, presvedčivo ukazuje, že v budúcom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu bude potrebné od základu prepracovať poučky o písaní veľkých písmen vo vlastných menách so zhodným adjektívnym prívlastkom.

KONFERENCIA O SLOVENSKEJ SKLADBE

V dňoch 9.—11. júna 1958 usporiadal Ústav slovenského jazyka SAV v Bratislave konferenciu o otázkach slovenskej skladby.

Okrem pracovníkov ÚSJ SAV sa na konferencii zúčastnili zástupcovia filologických katedrií z Univerzity Komenského v Bratislave, zástupcovia Vysokej školy pedagogickej v Bratislave, Vyššej pedagogickej školy v Bratislave, ďalej zástupcovia Ústavu pre jazyk český ČSAV, pracovníci filologických katedrií brnenských vysokých škôl i pracovníci vysokých škôl z Olomouca.

Osobitnú vážnosť dodala konferencii prítomnosť zahraničných jazykovedcov. Po celý čas rokovaní boli tu prítomní a predniesli aj referáty a diskusné príspevky títo hostia: prof. Nikolaj Semjonovič Pospelov (Moskva), prof. Zenon Klemensiewicz (Krakov) a prof. Bruno Meriggi (Florenca). Prvý deň bol na konferencii prítomný aj akademik František Trávníček.

O celi konferencie hovoril vo svojom privítacom prejave riaditeľ Ústavu slovenského jazyka SAV Štefan Peciar: Ústav slovenského jazyka má pred sebou vážnu úlohu — napísať kolektívnu vedeckú gramatiku slovenského jazyka. Pre túto prácu potrebuje jednotnú základnú koncepciu. Aby bolo možné vypracovať takéto dielo, treba všetky s tým súvisiace problémy prediskutovať. Po konferencii o morfológii (15. a 16. dec. 1955) prišli na rad aj otázky skladby. Základnú koncepciu diela má vypracovať doc. dr. J. Ružička, ktorý zorganizoval aj obsahovú náplň konferencie.

Prvý deň sa na konferencii hovorilo o skladobných prostriedkoch a o syntagmatike. Druhý deň sa venoval otázke vetných členov a súvetia. Tretí deň sa účastníci konferencie zaoberali ešte problémom klasifikácie súvetí a otázkou zloženého súvetia. Referát a diskusia sa venovala aj problémom niektorých gramatických kategórií. Na plánované referáty o častiach a príslovkách z hľadiska skladby sa už nedostalo času.

Referáty a podrobnejší materiál z diskusie sa budú publikovať v Jazykovedných štúdiách SAV.

Úvodný referát na tému *Základné sporné otázky slovenskej skladby* predniesol Jozef Ružička z ÚSJ SAV. Stručné tézy referátu: I. K obsahu a hraniciam skladby. — Hranica medzi morfológiou a syntaxou sa ušatľuje na základe slova ako gramatického tvaru. Tvar a jeho funkcie patria do morfológie. — Výrazy typu *chciel hovoriť* a typu *je upratané* (mám upratané) nie sú tvary, lež spojenia slov (tvarov). — V skladbe treba rozlišovať medzi systémovými a prehovorovými javmi. Ukazuje sa to na slovoslede.

II. Zo syntagmatiky. Syntagma je ustáleným spôsobom vyjadrené spojenie jazykových jednotiek na základe istého vzťahu. — Zásadne sa rozlišuje determinácia (v širokom zmysle — vyjadrená hypotakticky) a koordinácia (vyjadrená paratakticky). V determinácii sa rozlišuje: 1. určovací vzťah (determinatívna syntagma), 2. predmetový vzťah (objektová syntagma), 3. okolnostný vzťah

(a
V
sc
vy
(t
til
sy
pc
—
po
kl
m:
Je
no
zá
je
čle
Pr
v s
ke
pri
de
Ch
v š
l
z Ť
va
me
po
do
atd
ve
sta
I
Po
ks
vin
jej
tiel
syn
kon
roz
pri
C
Gra
na

(adverbiálna syntagma) a 4. vzájomne určovací vzťah (recipročná syntagma). — Vetný vzťah je variantom určovacieho vzťahu (= spojenie vecí s jej príznakom), schopným realizovať zasahovanie hovoriaceho do vzťahu medzi výpoveďou a vypovedanou skutočnosťou. — Recipročný vzťah je medzi pomocným slovesom (typy *chcieť, začať, byť*) a pripojeným slovesom alebo menom. — Do syntagmatiky patria všetky typy syntagiem, nielen determinatívne typy. — Nevyjadrenie syntagmatického vzťahu zvyčajnými prostriedkami sa pokladá za príznakový postup. — V syntagmatike treba brať do úvahy aj rozličné pomenovacie postupy — priamy a nepriamy (ako prirovnanie, účinok a pod.).

III. K otázke vetných členov. — Základom je syntagmatika, a nie tradičné poučky o izolovaných vetných členoch. — Niet jednotnej definície podmetu. Základným typom podmetu je menný podmet. Existencia genitívneho podmetu. Gramatický podmet je niečo celkom iné ako logický podmet. — Zložený prisudok. Jeho hranice smerom k doplnku. Doplnok je druhý predikát vety. V type *vymenovať koho za koho* niet doplnku. Doplnok vyjadrený prechodníkom. — Vetný základ je základným vetným členom jednočlennej vety. Komunikatívna hodnota jednočlennej vety. — Formálny vetný člen.

IV. K otázke súvetia. — Základom je syntagmatika priam tak ako pri vetných členoch. Každá vedľajšia veta v podradovacom súvetí má platnosť vetného člena. Priradovacie a podradovacie súvetie. Príznakové a nepríznakové spájanie viet v súvetiach. — Triedenie podradovacieho súvetia na obsahové a okolnostné, inokedy na substantívne, adjektívne a adverbiálne je iba pomocné. Nedotýkame sa pritom podstaty vzťahu medzi vetami tvoriacimi vyššiu jednotku — súvetie. Uvedené triedenia sú hrubšie ako triedenia podľa vetnočlenskej platnosti.

V. K otázke členitosti vety. — Jednočlenná a dvojčlenná veta. Rozbor kritérií. Chápanie kategórie osoby. Typy slovesnej jednočlennej vety. — Niet zhody v štruktúre vety a logického súdu.

Na tému *Obsah a hranice skladby* predniesol referát František Daneš z ÚJČ ČSAV. Z doterajších mienok o tom, čo je syntax („oddiel gramatiky, podávajúci súhrn pravidiel o spájaní slov vo vete a o tvorení viet“) sa zdá, že predmetom syntaxe je presne vymedzená oblasť gramatických javov a že veta je pojem definovaný v oblasti gramatiky. V skutočnosti je to však ináč. Treba brať do úvahy intonáciu, poriadok slov, aktuálne členenie výpovede, štylistickú syntax atď. Fr. Daneš zdôraznil, že ani expresívnosť nie je oblasťou gramatiky, ale výpovede. Veta je abstraktný útvar syntaktického plánu jazyka, je to abstraktná stavba.

František Kopečný sa vo svojom referáte zaoberal *syntaktickou formou*. Povaha formy vyplýva z jej funkcie. Preto formy funkčne synonymné patria k sebe. K posudzovaniu povahy formy treba vychádzať od najvyššej roviny, od roviny syntaktickej. Ale význam formy v syntaxi sa nemôže obmedzovať len na jej často náhodne dané morfológické vyjadrenie. Treba mať na pamäti, že syntaktické tvary sú odrazom skutočnosti a že každá vzájomná odkázanosť slov je jav syntaktický: slovo nadobúda tvar len kvôli spojeniu s iným slovom. V dialektickom vzťahu medzi formou a obsahom je vzťahove prednejší obsah. Ak budeme rozvíjajúce vetné členy rozlišovať len podľa formálneho zreteľa (zhoda ako primkynanie a väzba), neurobíme chybu.

O *gramatickom tvare* predniesla referát prac. ÚSJ SAV Marta Marsinová. Gramatický tvar viacslovný treba odlíšiť na jednej strane od slovných spojení a na druhej strane od viacslovných pomenovaní. Na viacslovné slovesné pomeno-

vane sa uvádza typ slovíes „čistiť sa“ (prameň sa čistí), ktorý nie je totožný so zvratným „čistiť sa“. Z hľadiska definície tvaru ako pomenovacej jednotky s určeniami, ktoré samostatne nemôžu byť ďalej určované, kritizuje sa pasívum, lebo jeho členy sa dajú určovať a namiesto slovesa „byť“ sa dajú použiť aj iné sponové slovesá. Za tvar sa nepokladá ani tzv. stavové perfektum a spojenia s modálnymi a fázovými slovesami.

Ján Horecký z ÚSJ SAV mal referát o *gramatickom slovoslede*. Hovoril, že aktuálne členenie sa u nás chápe dosť mechanicky. Kontextovým celkom býva obyčajne celý odsek. Pri slovoslede sú niektoré prvky gramatické: a) Ak je východiskom širšie príslovkové určenie, podmet býva za ním a na ďalšom mieste je prísudok. b) Ak na jedno východisko nadväzujú dve jadrá, napríklad dva podmety a pod., vtedy sa tiež uplatňuje gramatický slovosled. c) Poradie 1. podmet, 2. prísudok sa zachováva vtedy, keď je pri slovese jednoduchá príslovka. Záverom povedal, že teória o kontextovom členení sa pokladala za najvyššiu. To však nie je celkom pravda. V slovoslede sú dôležité gramatické prvky a kontext treba chápať tiež oveľa širšie ako doteraz.

Po týchto referátoch bola prvá časť diskusie.

Akad. František Trávníček vo svojom diskusnom príspevku hovoril k niekoľkým problémom. 1. Syntagmu chápe ako syntaktický prvok. Nie je to gramatický tvar. Vety *Prší, bří! Dobře* sú podľa akad. Trávníčka syntagmami. 2. K problému gramatického tvaru pripomína, že gramatickým tvarom rozumie gramatickú obmenu jedného lexikálneho pojmu: *písal som* je tvar, ale *je uvarené* už nie je tvar. Slovo *som* v gramatickom tvare *písal som* vyjadruje vzťahy — čas, osobu. Spojenie *mám uvarené* je spojenie slov v syntaktickom slova zmysle. Tvar je morfológická jednotka. 3. Patrí tvar a jeho funkcie do morfológie? — Každý tvar má svoju funkciu. No nemožno súhlasiť s tým, že by funkcie tvarov patrili do morfológie. To patrí do skladby. 4. Treba rozlišovať javy systémové a prehovorové? Akad. Trávníček zaradil aj tzv. javy prehovorové do systému. 5. Gramatickým slovosledom nazýva akad. Trávníček len slovosledné javy napríklad v nemčine. Podľa neho slovenčina a čeština nemá gramatický slovosled. 6. Medzi všetkými slovami vo vete je nejaký vzťah. Vzťahy sú koordinačné (vyjadrené paratakticky) a determináčné (vyjadrené hypotakticky). 7. Akad. Trávníček neuznáva tzv. recipročnú syntagmu za osobitný vzťah. Je tej mienky, že všetky vzťahy sú vzájomné, recipročné. 8. Treba rozlišovať syntagmy jednoslovné a dvojslovné. Podľa akad. Trávníčka aj veta je syntagma. Každá myšlienka vyjadruje vzťah. Preto pri syntaktickom posudzovaní treba vychádzať z myslenia. Pritom treba odlišiť členské spojenie — nie aktuálny vzťah (usilovný žiak) od vetného — aktuálneho (žiak píše).

Prof. Zenon Klemensiewicz vyzdvihol význam riešenia vedeckých problémov na konferenciách. V Poľsku sa to vraj nerobí s takým elánom ako u nás. V diskusnom príspevku zdôraznil, že skladba vyžaduje zo všetkých jazykovedných disciplín najviac precíznosti. Predmetom skladby podľa Z. Klemensiewicza je výpoveď. Syntagmu chápe tak ako ruská akademická gramatika. Je tej mienky, že sa jazykoveda venovala dosiaľ málo otázkam intonácie. Za najmenšie jednotky vo vete (na rozdiel od akad. Trávníčka) pokladá tie, čo sú viac ako jednoslovné. Tie potom rozdeľuje na spojenia slov a na slovotvorné jednotky. Spojenia *mám robiť, chcem robiť* pokladá Z. Klemensiewicz za syntagmy. Zaujala ho najmä Ružičkova recipročná syntagma.

Karel Hausenblas z ÚJČ ČSAV zdôraznil požiadavku postaviť najprv definíciu vety. Všetky doterajšie definície o vete vychádzali zdoľa. K. Hausenblas je však tej mienky, že ak sa niečo ohraničuje, treba určiť aj hranicu zhora. To, čo nepatrí do syntaxe, ale do „vyššieho poschodia“, je vecou štylistiky. Štylistika je náuka o výbere prostriedkov pre zvláštne používanie. Štylistika siaha nad hranice vety, ale sa pohybuje aj v oblasti vety. Na vetu sa môžeme dívať ako na jazykovú formu vtedy, keď štylistiku prijímame ako „nástavbu“.

K syntagmám (determinácii a predikácii) K. Hausenblas povedal: Pri determinácii by sme mohli rozlišovať dva vzťahy — a) syntaktický (rod, pád), b) determinatívny (obsahové určenie — adjektívum bližšie určuje substantívum). Pri predikácii okrem týchto dvoch by bol ešte tretí vzťah — výpovedový.

Prof. Ľudovít Novák hovoril k otázke syntagmy a vety. Odporúčal jednodlenné vety hodnotiť ako nulové syntagmy analogicky s nulovými morfémmi. Je tej mienky, že treba odlišovať štruktúru vety od analýzy vety. Chce ponechať klasickú definíciu vety („Veta je skladaním niečoho dovedna“).

Prof. A. V. Isačenko z Olomouca hovoril k niekoľkým problémom. 1. Nesúhlasil s Ružičkovou definíciou podmetu v type *Bolí ma hlava*. 2. Pádoslovie zaraďuje prof. Isačenko do syntaxe. 3. *Predikácia* je kalk slova *výpoveď*. Náuka o výpovedi je náuka o predikácii. 4. Možné využitie bezpríznačového člena v štylistike je transpozícia — použitie tvaru s istou motivovanosťou. 5. Nesúhlasí s tým, aby sa dnes venovalo toľko pozornosti transpozícii. Viacej sa treba sústreďovať na syntaktické fakty.

Ľubomír Ďurovič z UK diskutoval k vymedzeniu predmetu syntaxe. Jazyk má dve funkcie: komunikatívnu a nominatívnu. Komunikatívna funkcia jazyka má svoju špecifiku, ktorú nemôžeme vyvodiť zo syntagmy. Kombinatorika je syntagmatika. To je oblasť, ktorá skúma možnosti spájania jednotiek rovnakého rodu, jednotiek lexikálnych. Ľ. Ďurovič je tej mienky, že predikácia nie je v pláne syntagmatiky. Jednotky, ktoré nemožno už deliť, sú jednotky lexikálne. Do kombinácie vstupujú tiež jednotky, ktoré už ďalej deliť nemožno. Tu sa stýka to, čo je pre lexiku najvyššie, s tým, čo je pre syntax najnižšie.

Ján Šimko z UK zdôraznil, že obsah nepatrí do gramatiky. Je pravda, že gramatiky sa nezaoberajú štruktúrou obsahu, ale aj na obsah sa musí brať zreteľ.

Jaroslav Bauer z Brna diskutoval k otázke predmetu skladby. K vetným dvojiciam odporúča pristupovať z hľadiska vety. Významoslovie je pohľad na vec z druhej strany. Je potom otázka, ktorý z týchto dvoch pohľadov je účelnejší. Štylistika poučá o výbere prostriedkov, o inventári prostriedkov. (Na to reagoval K. Hausenblas, že „štylistika nemá žiaden inventár. Všetky jazykové prostriedky sú rozdelené medzi jednotlivé jazykovedné disciplíny a štylistika z nich vyberá“.)

Jan Chloupek z Brna poukázal na to, že otázky slovosledu sa chápu príliš úzko, že sa výskum obmedzuje iba na slovosled písanej reči. V hovorenom jazyku sa prejavuje kolízia medzi gramatickým a „hovorovým“ slovosledom. Pri skúmaní otázok slovosledu treba pracovať aj s intonáciou.

Ján Oravec z ÚSJ SAV v súvislosti so slovosledom hovoril o postavení zhodného prívlastku v slovenčine. Presne rozlišuje bohatšie a slabšie rozvinutý prívlastok. Ukázal to na prípadoch, keď prívlastok stojí pred svojím určeným členom a keď za ním. (Akad. Trávníček k tomu poznamenal, že tu nejde o slovo-

sled iba v slovenčine; poriadok slov v determinatívnej syntagme je taký istý v slovenčine ako v češtine.)

Vincent Blaňár z UK zameral svoj príspevok na otázku príznakového a bezpríznakového pripájania a konfrontoval ho so spájaním spojkovým a bezspojkovým. Príznakové pripájanie môže byť vetné a členské. V živej, prerývanej reči vznikajú syntaktické útvary, ktoré nie sú pevne sklbené. Uvádzal argumenty aj z intonácie.

Jozef Ružička napokon zhrnul diskusiu a vyjadril svoj postoj k niektorým otázkam, o ktorých sa v priebehu tejto časti konferencie hovorilo. Povedal, že definíciu vety môže podať iba ten, kto došiel vo výskume na koniec. Syntax je časť gramatiky, ktorá sa zaoberá syntagmami a vetou. Každá jazyková jednotka má formu. No ani morfológia nie je takou gramatickou disciplínou, ktorá by hovorila iba o forme istých jazykových jednotiek. — Veta je predikácia a predikácia je vetotvorný akt, je to spätie jazykovej jednotky s konkrétnou skutočnosťou. Gramatická stavba vety je mnohotvárna. Veta nemá iba jednu gramatickú schému (ako to tvrdí napr. aj prof. Skalička). Pri skúmaní otázok vzťahov v syntaxi s prostriedkami formálnej logiky nevystačíme.

Druhý deň rokovania sa začal referátom K. Hausenblas a z ÚJČ ČSAV na tému *K teórii vetných členov*. Výklad niektorých vetných členov sa v našich gramatikách pomaly, ale isto prehlbuje od približnej charakteristiky obsahovej k presnejšej charakteristike gramatickej. Tu rozhoduje zistenie, 1. či ide o člen nezávislý alebo závislý, 2. (pri závislých) ktorý slovný druh rozvíja, 3. ktorým slovným druhom (druhmi) sa vyjadruje, akými ich tvarmi, 4. akým spôsobom (zhodou, rekeciou alebo ináč). K tomu môže pristúpiť charakteristika sémantická. Charakter syntaktickej závislosti, spôsobov a prostriedkov jej vyjadrenia ukázal K. Hausenblas na príslovkovom určení. — Z iných otázok týkajúcich sa vetných členov nadhodil K. Hausenblas potrebu odlišiť od prípadov, keď vetné členy vystupujú vo vyhranenej a vzájomne diferencovanej podobe, také prípady, keď ide buď o prechodné typy, buď o použitie v dvojakej vetnočlenskej funkcii súčasne (dovoľujúce alternatívne poňatie), buď konečne o prípady (konštrukcie), keď sa jazyk vzdáva diferenciácie niektorých vetných členov potlačením (neutralizáciou) niektorých protikladov, napr. protikladu podmetu a predmetu.

Ján Oravec z ÚSJ SAV, hovoriac o *rozhraničení vetných členov*, sústredil sa na hranicu medzi príslovkovým určením a predmetom. Predmet má dve zložky — gramatickú a významovú. J. Oravec vo svojom referáte rozoberal problematiku pádoslovia. Veľa pozornosti venoval datívu. Pracoval s pojmami *sprecizovaný* a *nesprecizovaný význam*. Okrem iného sa dotkol aj typu viet *Bolí ma hlava*; pokladá v nich nominatív za podmet.

Roman Mrázek z Brna mal referát o *prísudku*. Bol tej mienky, že v otázkach prísudku musí ísť dnes o konvenciu, dohodu v zásadných veciach. Navrhoval zahrnúť prísudok dvojčlennej vety a vetný základ jednočlennej vety do pojmu *predikát — výrok*. Pre ohraničenie prísudku neodporúča brať do úvahy sémantické hľadisko, ale hľadať príznaky čisto syntaktické ako rozhodujúce. Každé sloveso vo finítom tvare, pokiaľ vyjadruje dej, možno zásadne hodnotiť ako slovesný prísudok. Nezáleží na tom, či ide o sloveso s veľmi všeobecným, širokým vecným obsahom alebo s obsahom užším, konkrétnejším. — O slovesách fázových a modálnych sa hovorí, napr. v ruskej syntaxi, len v súvislosti so slovesným prísudkom. Avšak fázove alebo modálne možno modifikovať i prísudok menný aj vetný základ. Zásady, ktoré platia pre prísudok, musia v podstate obdobne platiť

i pre vetný základ. Mrázek navrhol nepoužívať v gramatickej terminológii pojem doplnok, ale radšej predikatívne určenie (predikatívny determinant), lebo tak sa postihuje, že ide o člen s príznakmi predikatívnymi aj determinatívnymi.

Ján Svetlík mal referát o *doplnku*. Vyslovil názor, že všetky spojenia neplovýznamových slovies s menami alebo inými neslovesnými druhmi slov v prísudkovej časti treba pokladať za prísudok. Pretože takýto prísudok sa vždy skladá z významovej časti (menného základu) a z formálnej časti (spony, ktorá môže vnášať do celku aj niektoré významové prvky), odporúča nazývať ho zloženým menným prísudkom. — Doplnok sa odlišuje od ostatných vetných členov dvojitým gramatickým (syntaktickým a významovým vzťahom k podmetu a k prísudku alebo k predmetu a k prísudku. Je proti doterajšiemu chápaniu doplnku len ako druhého prísudku vo vete. — J. Svetlík rozlišuje subjektový doplnok a objektový doplnok. Vo svojom referáte pomerne široko rozviedol spôsoby vyjadrovania oboch týchto typov doplnku. — Konečne hovoril Svetlík o niektorých znakoch doplnku (tesný, vytýčený; vyjadrujúci činnosť, vyjadrujúci stav alebo funkciu, doplnok výsledkového stavu). — Doplnok nie je prísne uzavretou syntaktickou kategóriou a prechod medzi ním a ostatnými rozvíjacími vetnými členmi je plynulý.

Milan Urbančok z ÚSJ SAV v diskusnom príspevku o *prechodníkovej väzbe v spisovnej slovenčine* zhrnul svoje názory do týchto troch bodov: 1. Všeobecné otázky, ktoré majú skôr štylistický charakter, 2. Názory J. Ružičku na prechodníkové väzby, 3. O jednom probléme z oblasti prechodníka pre súčasnosť z hľadiska možnosti spojiť dva deje prechodníkovou väzbou. Naši klasici používali dosť často tento knižný vyjadrovací prostriedok. Má v slovenčine oprávnené postavenie, netreba sa mu vyhýbať. Urbančok tvrdí, že väzby s prechodníkom nevyjadrujú iba súčasnosť dejov. Tesnosť dejov, vstupujúcich do prechodníkovej väzby, má svoje hranice na obe strany: nemajú to byť nesúvisiace deje, také, že ich činiteľ nemôže naraz reálne vykonávať, ale ani deje tak tesné, že jeden je súčasťou druhého. Z tohto hľadiska ani zameniteľnosť dejov v prechodníkovej väzbe nie je ľubovoľná.

František Miko z ÚSJ SAV hovoril o *členení adnominálneho genitívu*. Vo svojom príspevku demonštroval niektoré problémy, s ktorými sa stretávame pri skúmaní významu gramatických tvarov a ich použitia vo vete. Jeden a ten istý gramatický tvar má spravidla viacero rôznych použití. Pritom treba skúmať spoločného významového menovateľa funkcií jednej formy. Miko na materiáli zisťoval druhy a vzájomné vzťahy adnominálneho genitívu. Dotkol sa niekoľkých typov: genitívu príslušnosti, genitívu pôvodného podmetu, genitívu pôvodného predmetu, genitívu vlastníka, genitívu obsahu a v tom genitívu množstva, konečne genitívu druhu a v ňom genitívu čestného názvu a genitívu vlastnosti s genitívom miery.

Prof. Zenon Klemensiewicz v ďalšom diskusnom príspevku rozvádzal niekoľko problémov. Je tej mienky, že podmienkou dobrej práce je správne postavená definícia: Skladba je náuka o stavbe vety. — Z. Klemensiewiczovi sa nepozdáva delenie syntagiem na determinatívne a koordinatívne. Žiada kritérium, na základe ktorého sa k takémuto deleniu došlo. Determinácia je vec významu, koordinácia vecou logiky. A v koordinácii je tiež vzájomná determinácia. Splytuje sa, či dva prísudky pri jednom podmete indikujú dve vety. Ďalej sa splytuje, čo je podmetom vo vetách *Nemám peňazí*, *Nebolo peňazí*. K referátu K. Hausenblasa poznamenáva, že v skladbe nesmie prevládať element sémanticko-lexikálny.

Pretože druhy príslovkových určení sú kategórie sémantické, v poľštine sa príslovkové určenia netriedia.

Jozef Ružička z ÚSJ SAV sa potom vyjadril k ďalším diskusným príspevkom. Nesúhlasí s návrhom R. Mrázka, aby sa pojem *predikát* používal aj pre tradičný prísudok a tradičný vetný základ. Potom hovoril o „zloženom prísudku“. Opieral sa pritom o svoje tvrdenie, že spona je jazyková jednotka, ktorá má aj svoj obsah. To podoprel tým, že spona má svoj infinitív. K neutralizácii protikladu podmet — predmet vo vetných typoch *Ubúda vody*, *Niet vody* — zaujal J. Ružička záporné stanovisko, lebo ak „vody“ nie je podmet, potom tu nie je východiska. Ružička je tej mienky, že ide o dvojčlennú vetu. K doplnku — ako odpoveď Mrázkovi — hovoril, že keby sa prijala jeho mienka, muselo by sa v systéme veľa posunúť. A o tom, ako a čo posunúť, Mrázek nehovoril. — K otázke určenia hraníc medzi vetou a viacnásobným členom odporúčal ísť cez nahradzovanie jedného člena prechodníkom. — K otázke definície syntagmy opakoval slová zo svojho referátu: Jazykové jednotky sú slová alebo spojenia slov, ktoré sú istým spôsobom formované. Sem patria aj vety. To sú jednotky, ktoré sú spracované z hľadiska formálneho, ale majú aj isté obsahové vlastnosti. — K datívu v type *Spalo sa mi dobre* zaujal takéto stanovisko: Ak sa predmet chápe ako nutné doplnenie deja, tak tu nemôže byť reč o tom, že by *mi* bolo predmetom. Nato Z. Klemensiewicz postavil otázku, čo je to. J. Ružička odpovedá, že je to osobitná konštrukcia s určením nositeľa stavu. Konečne Ružička vyjadril nesúhlas s J. Svetlíkom, že by vo vete typu *Vymenovali ho za ...* išlo o výsledkový doplnok. Ružička to pokladá za predmet.

František Daneš z ÚJČ ČSAV z Prahy hovoril k otázke spony, k vetám typu *Ubúda vody* a k príspevku doc. Blanára, teda k typom *Vrátil som sa večer — neskoro*. Podľa neho je spona jadrom predikátu, teda nič nespája, ale sama je predikátom. Daneš pokladá typ *Ubúda vody* za periférny príklad. Sám nevie, či *vody* je podmet, predmet alebo prísudok. Je tej mienky, že tu nám „zlyhávajú kategórie“. Je to vraj kategória sui generis. V otázke priradenia sa stavia na stanovisko V. Blanára a odôvodňuje to intonáciou výpovede.

A. V. Isačenko dal za pravdu Danešovi, ktorý hovoril, že nám niekde „zlyhávajú kategórie“. Treba uvažovať o novej terminológii. Spojenia typu *Škriabe ma v krku*, na rozdiel od *Mačka škriabe*, sú konštrukcie bezpodmetné, spojenia formálne, lebo člen *škriabe* (ma v krku) nie je nositeľom gramatickej osoby. Podobne *Bolí ma hlava*.

K. Hausenblas diskutoval k otázke neutralizácie a k typu *Bolí ma hlava*. Tvrdí, že hovoril o anulovaní, a nie o neutralizácii. Na syntax treba pozerať z hľadiska interpretácie vety (*Žiaci sa chvália* môže znamenať *Žiaci sú chválení* alebo *Žiaci sami seba chvália*). Nesúhlasí s Mrázkovým názorom na tzv. syntaktické homonymie. V type *Bolí ma hlava* je *ma* syntaktický predmet. Ide o predmetové použitie slovíes nepredmetových.

František Zimek z Olomouca sa prikláňa k návrhu R. Mrázka, pokiaľ ide o nový obsah termínu *predikát*. To pomôže vysvetliť aj otázku spony, ktorá plní úlohu predikatizačnú. V súhlase s akad. Trávníčkom a prof. Klemensiewiczom je tej mienky, že Ružičkova recipročná syntagma nie je nič špecifického.

Štefan Peciar z ÚSJ SAV tvrdí, že J. Ružička nie je osamotený vo svojom ponímaní spony a cituje Trávníčka, Šmilauera a Marsinovu. Peciar súhlasí s tými, ktorí popierajú lexikálny význam spony. Vo vetách *Je dusno*, *Je dážď* sa nevyjadruje existencia dažďa, ale pomenovanie deja. „Spona“, hovorí Š. Pe-

ciar, „je pomocný syntaktický prostriedok na vyjadrenie dejovosti, procesualnosti“. Tým sa spona blíži k spojкам. Spona nie je osobitný vetný člen, nie je tvar. Spona má kategorizačnú funkciu. Syntagmy chápe Peciar ako spojenia dvoch plnovýznamových výrazov v rámci vety.

L. Novák dopĺňa svoj prvý príspevok o otázke jednočlenných viet. Nominálne vety pokladá tiež za syntagmy — nulové.

L. Ďurovič hovorí k otázke predmetu v datíve. Na vysvetlenie významu tvaru v datíve odporúča pribrať súvetia. Ak z takýchto konštrukcií vytvárame súvetia, zistíme, že v jazyku možno tento problém ponímať dvojako. K vete *Boľí ma hlava* hovorí, že ak tu nemožno tvoriť imperatív, nemôže byť *ma* kompatibilné so subjektom.

M. Greppel z Brna diskutuje o príslovkovom určení a o gramatickom tvare. So sémantickou charakteristikou vetných členov nevystačíme. Príslovkové určenie je tvarovo voľné, na rozdiel od predmetového určenia, ktoré je viazané.

J. Bauer sa vyslovil k otázke funkcie a významu pádu vo vete: Pád vo vete má vždy syntaktickú funkciu. 1. Voľba pádu môže byť určená jednoznačne jeho syntaktickou funkciou vo vete (nominatív); 2. voľba pádu je určená určujúcim členom (prívlastok, rekcia); 3. voľba pádu je určená sémantickými motívmi — to je príslovkové určenie.

Vincent Blánár sa vrátil ešte k otázkam hraníc vety a výpovede. Výpoveď nie je iba intonačný útvar, ale i myšlienково ukončený celok, ktorý je uzavretý aj intonačne. Treba tu prihliadať i na obsahovú stránku. Výpoveď je základná komunikatívna jednotka.

Ján Oravec k typu *Boľí ma hlava* konštatoval, že mimojazyková skutočnosť tu má vedľajší význam. Akuzatív je tu predmetom. Jazykove sa to podáva ako priamy zásah — predmet, podobne ako vo vete *Hlava mi spôsobuje bolesť*. Vo Svetlíkovom referáte mu chýbalo určenie toho, čo je základným výrazovým prostriedkom na vyjadrenie doplnku v slovenčine. Doplnok nevyjadruje vlastnosť, ale stav.

Prof. N. S. Pospelov sa vo svojom referáte postavil proti ostrému oddeleniu morfológie od syntaxe. Morfológia je „gramatické učenie o slove“ a je bázou pre syntax. Syntax učí 1. o syntagmách a 2. o vete. Treba nájsť pomer medzi gramatickou a štylistickou syntaxou. V type *U meňa golova bolit* v ruštine je *u meňa* príslovkové určenie. No každý jazyk má svoje vlastné zákony, a preto v slovenčine je iná situácia. Ďalej podrobne hovoril o triedení súvetia. Opieral sa pritom o svoje už publikované práce.

Tretí deň konferencie sa začal referátom J. Bauera o *klasifikácii súvetia*. Priradovacie súvetie delí Bauer na zlučovacie, odporovacie, stupňovacie, vylučovacie, dôsledkové, dôvodové. Klasifikáciu vedľajších viet podľa vetných členov nepokladá za vyhovujúcu. Delí ich na tri skupiny takto: a) obsahové (oznamovacie, opytovacie, žiadacie); b) vzťažné (podmetové, predmetové, prívlastkové, prísudkové); c) príslovkové (= príslovkovo určovacie).

V obsahových má hlavná veta vzhľadom na vedľajšiu uvádzaciu povahu. Vzťažná dopĺňuje hlavnú vetu. Vzťažné sa delia ešte na substantívne (podmetové, predmetové, prísudkové) a adjektívne (prívlastkové). Príslovkovo určovacie rozvíjajú vetu nejakou okolnosťou.

Ladislav Dvoň z ÚSJ SAV pokračoval potom referátom o *zloženom súvetí*. Upozornil na rozdiel v definovaní zložitého a zloženého súvetia medzi Trávníčkom, Ružičkom a ruskou akademickou gramatikou. Sám sa prikláňa k Ružičko-

vým názorom. Namiesto termínu *zložené súvetie* navrhuje *zložitú súvetie*. Jednoduché súvetie pokladá za rovnorodé a zložené súvetie za rôznorodé. Termín *zložené súvetie* chce použiť namiesto termínu *perióda*. Zložitým súvetím chce nazývať iba skutočne široko zložené, komplikovanejšie súvetia.

Gejza Horák z ÚSJ SAV predniesol referát na tému *Kategórie spôsobu a času (ich vyjadrenie v spisovnej slovenčine)*. V prvej časti polemizoval so štúdiou E. Paulinyho „Slovesný čas v slovenčine“ (Sborník na počesť F. Trávníčka a F. Wolmanna, Brno 1948). U prof. Paulinyho je tendencia kategóriu času a spôsobu v okruhu indikatívnych a kondicionálnych tvarov spojiť do jedinej — kategórie času. Horák je tej mienky, že tieto dve gramatické kategórie úzko spolu súvisia, no nemožno ich pokladať za kategóriu jedinú. Túto tézu podložil Horák dokladmi z klasikov a z nárečí. Kondicionál nie je časovo indiferentný a rozlišujú sa ním aspoň dva stupne. Nie je to iba prostriedok štylistický. Vystihnúť vzťahovej podstaty dejov vyjadrovaných určitými slovesnými tvarmi treba urobiť pomocou iných protikladných charakteristík (napr. Paulinyho dvojicu faktický — nefaktický (dej), potom aktuálny a neaktuálny). Deje indikatívne sú reálne a kondicionálne sú nereálne.

Pokiaľ ide o sekundárne funkcie týchto kategórií, viaže ich rozličný stupeň reálnosti vyjadrovaných dejov. Tu sa využívajú tieto kategórie štylisticky na vyjadrenie predpokladu, možnosti, odhadu, želania atď. Pokiaľ ide o postoj hovoriaceho k vyjadrovanej skutočnosti tlmočený modom, v najmenšej miere vystupuje tento postoj v tvaroch indikatívu.

Horák je tej mienky, že dávnominulý (predminulý) čas sa v mnohých prípadoch nemôže nahradiť tvarom préterita. Tento tvar patrí aj do gramatiky.

Každá transpozícia základného tvarového prostriedku však musí byť odôvodnená.

Prof. Bruno Meriggi z Florencie hovoril k typu *Bolí ma hlava, Bolí ma noha*. Pokladá to za neosobné výrazy. Bolo by iste zaujímavé skúmať, či táto slovenská konštrukcia s akuzatívom nepochádza z latinčiny. Dvojica *bolí — bolí s* rozličnou intenzitou je azda obdobou dvojice *dvíha — klesá*. B. Meriggi v spomínanom type nepokladá slová *hlava, noha* za podmet. Ich úlohou je lokalizovať bolesti.

K otázke, či spona má alebo nemá sémantickú hodnotu, hovoril, že spona má premenlivú hodnotu, prijíma zafarbenie, ktoré jej dáva prísudok.

J. R u ž i č k a zaujal stanovisko k ďalším diskusným príspevkom. Zdôrazňuje, že pritom, keď v referáte hovoril o recipročnej syntagme, podotkol, že i v ostatných typoch determinatívnej syntagmy ide o vzájomné ovplyvňovanie sa pomenovania alebo jazykových jednotiek. Potom polemizoval s mienkou B. Merriggiho. Hovoril, že ak určujúce nemá obsah, je to morféma, a nie pomenovanie. Trvá na svojom stanovisku, ktoré o spone vyslovil už predtým.

Pavol O n d r u s z UK vo svojom diskusnom príspevku sa prihovára za to, aby sa slová *málo, mnoho* hodnotili ako príslovky, lebo nevyjadrujú určenie presne, neskloňujú sa, ale sa stupňujú (vlastnosti prísloviek).

Prof. N. S. P o s p e l o v navrhol upraviť Bauerovo delenie podradovacieho súvetia. Je za to, aby sa delilo na dve, a nie na tri oblasti. Vyslovuje súhlas s Horákom, ktorý poukázal na súvislosť medzi indikatívom a kondicionálom. Štylistické javy vznikajú na báze gramatickej, a nie mimo nej. Štylistika stojí veľmi blízko pri gramatike, a preto štylistickú syntax navrhuje priradiť k syntaxi.

K. H a u s e n b l a s súhlasí s Bauerom, že sa podradovacie súvetia nemajú

triediť podľa vetných členov jednoduchej vety, iba navrhuje uprednostniť obsahový prvok pred gramatickým. Treba uvážiť, či by sa nenašiel prístup k parataxi a k hypotaxi cez slovosled. Ukazuje sa, že parataxa a hypotaxa, ako pohľady na vetu, nie sú v jednej rovine. Hausenblas odporúča odlišovať výstavbu výpovede od prehovoru.

Prof. Z. Klemensiewicz súhlasí s Bauerovým dichotomickým delením súvetí (podrad'ovacie a prirad'ovacie). Nepokladá za dôležité to, či ide o spojkové alebo bezspojkové pripojenie. Pre klasifikáciu neodporúča používať termín *obsahové*, lebo každá veta je vlastne obsahová. Nesúhlasí s tým, že sa Bauer pri klasifikácii tak veľmi opiera o hľadisko historické. Z. Klemensiewicz je za triedenie vedľajších viet ako vetných členov.

J. Bauer v odpovedi uvádza, že termín *obsahové* treba ponechať, no sporný podľa neho je termín *doplňovacie*. Návrh o skúmaní viet na základe slovosledu Bauer prijíma. Prijíma mienku K. Hausenblasa, že pohľad na súvetia ako prirad'ovacie a podrad'ovacie nie je v jednej rovine. Pozdáva sa mu Klemensiewiczova myšlienka — ktorú vyslovil v referáte aj Ružička — že v syntaxi máme aj také syntagmy, v ktorých je spojenie *slovo plus veta*. Prechodníkovú konštrukciu pokladá Bauer vždy za jeden vetný člen.

E. Jóna zaujal stanovisko k dvom tézám: k pasívu a k spojke *lebo*. Odporúča pasívum pokladať za gramatický tvar. Nesúhlasí s tým, aby sa spojka *lebo* u nás jednoznačne pokladala za podrad'ováciu, pretože sa vyskytuje aj na začiatku samostatných viet.

Napokon J. Ružička zhrnul výsledky diskusie. Poďakoval sa prítomným za účasť a za podnetné myšlienky.

Podčiarkol znovu, že ak sa zavádza niečo nové, treba uvažovať, ako sa to prejaví v doteraz poznanom systéme. Neslobodno stratiť z dohľadu fakt, že jazyk je dorozumievací prostriedok. Základy jeho gramatickej stavby musia byť veľmi jednoduché, aby ho mohol človek dobre používať. Hovoriaci má prácu s myšlienkou, ktorú chce vyjadriť, preto prostriedky na jej vyjadrenie musia byť jednoduché.

Ružička konštatoval, že aj podľa výsledkov diskusie predikatívna syntagma je variantom determinatívnej syntagmy. Predikácia je vetotvorný akt a syntagmy sa budujú na vzťahu medzi pomenovaniami alebo inými jazykovými jednotkami vo vete. Hierarchia kritérií v súvetiach sa ukáže, ak budeme túto otázku sledovať ďalej: bude treba podrobne konfrontovať syntagmatiku s náukou o vetných členoch. Ružičku dosiaľ — ako hovoril — nepresvedčili názory, že je rozdiel medzi gramatickou stavbou jednoduchej vety a súvetia; odmieta teóriu, že tu ide o dve roviny vzťahov. Pekné výsledky — hovoril — sa dosiahli v diskusii o otázke vetných členov, najmä v otázke prísudku a doplnku.

Konferenciu zaklúčil Š. Peciar, riaditeľ ÚSJ SAV, takto: Konferencia splnila hlavný cieľ — výmenou názorov medzi bádateľmi domácimi i zahraničnými dospieť k istým výsledkom v otázkach syntaxe alebo si overiť, kde k jednotlivým problémom možno pristupovať z rozličných hľadísk. Ukázalo sa, že takých problémov je v oblasti syntaxe ešte dosť. Diskusie neboli ani bez dramatických momentov, ale sme presvedčení, že všetkým diskutujúcim išlo o vec. Podnety, ktoré na konferencii odznali, sú prirodzene veľmi potrebné a užitočné pre našu ďalšiu prácu. Niet pochybnosti, že cenný materiál, ktorý sa tu zhromaždil, bude sa publikovať, aby ho bolo možno ešte preskúmať, premyslieť, aby bol k dispozícii pre ďalšiu prácu.

J. Mistřík

Dňa 17. augusta 1958 dožil sa popredný český jazykovedec akademik František Trávníček 70 rokov. Toto vzácné životné jubileum zastihlo jubilanta nielen v plnom zdraví, ale v plnej práci a tvorivej činnosti. Ani v pokročilom veku nič nestratil zo svojej energie, zo svojej pracovitosti a húževnatosti, ktorou sa vyznačoval celý jeho plodný život.

Akademik Trávníček pochádza z Moravy od Blanska. Po skončení gymnázia v Brne vyštudoval v Prahe slavistiku. Hneď po absolutoriu začal pracovať v Českej akademii vied a umení. Prvá svetová vojna prerušila však jeho prácu na viac ako na štyri roky. R. 1920 po návrate zo zajatia sa habilitoval na Karlovej univerzite v Prahe. R. 1921 bol vymenovaný za profesora na novej univerzite v Brne, kde podnes úspešne pracuje ako bádateľ, vysokoškolský učiteľ, organizátor vysokých škôl, kultúrny a politický činiteľ. Po oslobodení sa stal poslancom Národného zhromaždenia a zastáva už dlhší čas funkciu rektora brnenskej univerzity. Za svoju činnosť a vedecké zásluhy bol akademik Trávníček viackrát vyznamenaný. Stal sa laureátom štátnej ceny, akademikom ČSAV a pri príležitosti jeho 65. narodenín udelil mu prezident republiky Rad republiky.

Trávníčkova vedecká činnosť budí obdiv svojím rozsahom, šírkou a hĺbkou problémov, ktorým sa venoval, ako aj bohatstvom materiálu, ktorý spracoval. Je predovšetkým vynikajúcim znalcom českého jazyka, jeho gramatickej stavby, slovnej zásoby i zvukovej sústavy v celom jeho historickom vývoji, ako aj v dnešnom stave. Po mnohých podrobných a často veľmi obsiahlych monografických prácach, ako sú *Studie o českém vidu slovesném* (1923), *Příspěvky k nauce o českém přízvuku* (1924), *Příspěvky k českému hláskosloví* (1926), *Příspěvky k dějinám českého jazyka* (1927) a i., koncipuje veľké syntetické diela základného významu pre poznanie českého jazyka. Je to jeho *Historická mluvnice československá* (I. diel, obsahujúci hláskoslovie a tvaroslovie, vyšiel r. 1935, II. diel, obsahujúci skladbu, vyšiel r. 1956 pod názvom *Historická mluvnice česká* ako vysokoškolská učebnica), *Mluvnice spisovné češtiny* (vyšla v dvoch objemných zväzkoch r. 1948—1949 v prvom vydaní a r. 1951 v druhom vydaní) a *Slovník jazyka českého* (v spolupráci s prof. Vášom; v prvom vydaní vyšiel r. 1936 a r. 1952 vyšlo už štvrté vydanie).

Svojimi bohemistickými prácami akademik Trávníček vedome nadväzoval na Gebauera a Pastrnka, dovŕšil a doplnil ich dielo, zaujímajúc k svojim predchodcom a učiteľom neraz aj kritické stanovisko. Metodologicky sa od Gebauera odlišuje najmä tým, že vo svojich výkladoch sústavne prihliada na stav v nárečiach a na stav v slovenčine.

Syntetické životné diela akademika Trávníčka sú najlepším dôkazom, že ich autorovi bolo vždy cudzie pestovať vedu pre vedu a že jeho celá vedecká činnosť je úzko spätá s naliehavými praktickými potrebami širokých vrstiev českej inteligencie. Ako mu ležalo na srdci zvýšenie jazykovej kultúry v českej spoločnosti, to dokazujú jeho početné práce dotýkajúce sa problematiky jazykovej kultúry a jazykovej správnosti. Za nacistickej okupácie r. 1940 vydal pod názvom *Nástroj myšlení a dorozumění* súbor svojich drobných popularizačných článkov, v ktorých pútavým a prístupným štýlom oboznamuje čitateľov s bohatstvom vyjadrovacích prostriedkov českého jazyka a budí v nich lásku a obdiv k národnému jazyku. Rovnaké poslanie malo Trávníčkovo *Jazykové zákamپی* v Lidových novinách. Teoretické závery, ku ktorým Trávníček dospel pri tejto praktickej čin-

nosti, zhrnul v obsiahlejš štúdiu *O jazykovej správnosti* (r. 1942 v zborníku *Čtení o jazyce a poesii*). Trávníček tu proti ľubovôli puristov rozvádza svoje výklady o ústrojnosti a úkonnosti vyjadrovacích prostriedkov a zdôrazňuje štylistickú diferencovanosť spisovného jazyka. Trávníčkove výklady, ktoré si stále zachovávajú svoju platnosť, možno úspešne aplikovať aj na spisovnú slovenčinu.

Z Trávníčkovho záujmu o otázky jazykovej správnosti vznikli aj jeho štúdie o spisovnej výslovnosti (*Správna česká výslovnost*, 1935 a *Spisovná česká výslovnost*, 1940) a o *pravopise*, v ktorých tiež vychádza z úkonov čiže funkcií pravopisu (vybavovacia funkcia ako základná a zaznamenávací funkcia).

Okrem spisovného jazyka obľúbeným predmetom vedeckého záujmu akademika Trávníčka sú nárečia. Je výborným znalcom najmä moravských nárečí. Sústavne a podrobne ich popísal a roztriedil v práci *Moravská nářečí* (1926). Ako dialektológ akademik Trávníček rád uvažuje o zložitých teoretických otázkach, ako je napr. miešanie jazykov, vznik prechodných nárečí, vzťahy príbuzných jazykov a nárečí, vplyv jazyka na jazyk ap. Osobitne ho zaujímal vzťah češtiny a slovenčiny. Akademik Trávníček sa dlho pridŕžal koncepcie jednotného československého národa a jazyka. Odmietol však túto koncepciu ako nesprávnu, keď sa dopracoval k marxizmu.

Charakteristickou vlastnosťou akademika Trávníčka je jeho schopnosť sledovať vývoj myslenia a pokrok vedy a kráčať v predvoti pri hľadaní pravdy. Od mladogramatickej historicko-porovnávacej metódy sa priklonil k funkčnej jazykovede, a hľadajúc pravdu, dospel k marxizmu. Názory, ku ktorým sa dopracoval teoretickým myslením a bohatými praktickými skúsenosťami, bojovne a temperamentne háji v diskusiách a polemikách. Rád diskutuje o základných metodologických a teoretických otázkach jazykovedy. V posledných rokoch podnetne zasiahol do diskusií o štrukturalizme, o otázkach štylistiky (*O jazykovém slohu*, 1953, *O jazyce naši nové prózy*, 1954), gramatiky, najmä skladby, o slovných druhoch a i. Jeho výklady majú prednosť jasného, logicky premysleného podania. Akademik Trávníček je vynikajúci pedagóg. Svojím univerzitným prednáškam venoval vždy mimoriadnu pozornosť. Mnohé z jeho prác majú charakter vysokoškolských učebníc. K akademikovi Trávníčkovi sa s hrdosťou hlási celý rad žiakov.

Slovenským jazykovedcom je akademik Trávníček blízky nielen svojím dielom, ktoré okrem cenných teoretických poučení obsahuje mnoho slovenského jazykového materiálu, ale aj neutuchajúcim živým a čínorodým záujmom o rozvoj slovenského jazyka a slovenskej jazykovedy. Niet konferencie, na ktorej by sa akademik Trávníček aktívne nezúčastnil. Radi ho pozývame, pretože sa od neho vždy niečo naučíme a pretože si v ňom hlboko vážime zaslúžilého vedca a popredného predstaviteľa československej marxistickej jazykovedy. Do ďalších rokov želáme mu veľa zdravia a neochabujúcich síl, aby mohol aj ďalej úspešne pracovať a tešiť sa z vykonaného diela.

Š. Peciar

JAZYKOVEDEC LUDOVÍT NOVÁK PÄTDESIATROČNÝ

Dňa 15. októbra 1958 dožil sa prof. Ludovít Novák päťdesiatich rokov. Pochádza zo Skalice. Študoval v Prahe, kde bol žiakom prof. Miloša Weingarta a i. Už ako vysokoškolský študent zúčastňoval sa aktívne na schôdkach Pražského lingvistického krúžku, kde naň pôsobili prof. V. Mathesius, B. Havránek,

R. Jakobson, N. Trubeckoj a i. Študoval slovanskú a románsku filológiu, z tých odborov dosiahol i doktorát, ale zaujímal sa i o všeobecnú jazykovedu a za študijného pobytu v Paríži rozšíril svoj záujem najmä o ugrofínske jazyky. Po návrate z cudziny od r. 1933 pracoval v Matici slovenskej ako referent jej Jazykovedného odboru a redaktor jazykovednej časti Sborníka Matice slovenskej. Habilitoval sa pre odbor slovenského jazyka na univerzite v Bratislave r. 1938, mimoriadnym profesorom sa stal r. 1939, riadnym r. 1940. V Bratislave venoval sa predovšetkým organizovaniu vedeckého života v bývalej Slovenskej učenej spoločnosti a bývalej Slovenskej akadémii vied a umení. Bol zodpovedným redaktorom časopisov *Acta Erudita* a *societatis slovacae* a odborným redaktorom *Linguistica Slovaca* I—III (1939/40—1941).

Jeho hlavné práce a štúdie vychodili v časopisoch a zborníkoch Bratislava, Slavia, Sborník Matice slovenskej, Slovenská reč, Škultétyho zborník a i. na témy: jerové striednice, zmena $g > h$, striednice psl. skupín *ort*, *olt*, o fonológii slovenčiny, o pravopise atď. Výsledky týchto jeho štúdií sú zhrnuté v knihe *K najstarším dejinám slovenského jazyka*, ktorá má vyjsť v Slovenskej akadémii vied. Ľudovít Novák patrí medzi najnadanejších slovenských jazykovedcov. Po oslobodení r. 1945 neprijal hneď kritiku svojej činnosti za tzv. slovenského štátu, preto odišiel na predčasný odpočinok. Žije v Lubochni, odkiaľ síce sleduje jazykovedné dianie v našej republike, zúčastňuje sa na jazykovedných konferenciách, ale v slovenských časopisoch od konca vojny svoje práce nepublikoval. Keď ho pri jeho päťdesiatke pozdravujeme, sme presvedčení, že v ďalších rokoch života po uverejnení knihy o dejinách slovenčiny aktívnejšie sa zapojí do zveľaďovania našej socialistickej vedy.

E. Jóna

ROZLIČNOSTI

Neskorogotický — pozdnogotický? — Ide o adjektíva utvorené od združených pomenovaní *neskorá gotika* a *pozdná gotika*. Ako tieto pomenovania, tak aj prídavné mená *neskorogotický* a *pozdnogotický* sú rovnoznačné. Ich význam možno definovať takto: týkajúci sa posledného obdobia gotiky. Dávame si teda otázku, či sú potrebné obidve pomenovania, a ak nie, ktoré z nich je viac opodstatnené. Pri riešení tejto otázky berieme do úvahy dokladový materiál ÚSJ SAV i úzus odborníkov.

Združené pomenovania *neskorá gotika* a *pozdná gotika* tvoria základ, z ktorého treba vychádzať. Pri ich analýze všimnime si prídavné mená *neskorý* a *pozdný*. Podľa zistenia v materiáli prídavné meno *neskorý* je štylisticky neutrálne slovo, hojne používané v najrozličnejších kontextoch. Naproti tomu prídavné meno *pozdný* sa javí ako knižné a zároveň trochu zastarané slovo. Obidve sú zachytené v slovníkovej časti Pravidiel.

Frekvencia združených pomenovaní *neskorá gotika* a *pozdná gotika* ukazuje, že v súčasnej literatúre dejín umenia i v historickej a výtvarnoumeleckej literatúre je pomenovanie *neskorá gotika* bežnejšie ako *pozdná gotika*. Podobne v súčasnej odbornej literatúre nachádzame prídavné meno *neskorogotický* oveľa hojnejšie doložené ako prídavné meno *pozdnogotický*. Príklady na *neskorogotický*: *neskorogotickí majstri* (KŽ IX, 1954); *neskorogotické maliarstvo* (SP LVIII); *neskorogotické okná* (Historický sborník II); *neskorogotické budovy* (Historica Slovaca III); *neskorogotický prepych* (Dubnický, Ranobarokový kostol v Trnave); *neskorogotický realizmus* (Wagner, Gotické tabuľové maliarstvo).

Keďže pri pomenovaniach *neskorá gotika* a *pozdná gotika* a od nich odvodených adjektívach *neskorogotický* a *pozdnogotický* ide o ten istý význam, z odborného hľadiska nie sú potrebné dva názvy. Vystačíme s jedným pomenovaním. Podľa doterajších poznámok treba dať prednosť termínu *neskorá gotika* pred pomenovaním „*pozdná gotika*“ a prídavnému menu *neskorogotický* pred „*pozdnogotický*“.

Musíme si však v tejto súvislosti všimnúť ešte jednu zvláštnosť. Proti prídavnému menu *neskorý* stojí opozitum *skorý* a proti prídavnému menu *pozdný* zase opozitum *raný*. Ak máme uprednostniť pomenovanie *neskorá gotika* a *neskorogotický*, mali by im odpovedať ako opozitá *skorá gotika*, *skorogotický*. Ale v staršom i novšom materiáli historickej i výtvarnoumeleckej literatúry i literatúry dejín umenia nenájdeme také príklady, kde by boli použité tieto a podobné názvy. Doklady možno citovať len na pomenovania s prídavným menom *raný*, napr. *raný stredovek* (Slovenské dejiny II; Národopisný sborník I; Deržavin, Slovania v dávnej minulosti); *raný barok* (Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 32; Cincík, Slovenské grafické umenie; Dubnický, Ranobarokový univerzitný kostol v Trnave); *raná gotika* (Slovenské dejiny; Historický sborník II); *ranogotický chrám* (Historica Slovaca III—IV); *ranobarokové časy* (Cincík, c. d.).

Je zaujímavé, že pri prídavných menách *raný* a *skorý* (ktoré sú synonymné

a štylisticky neutrálne) v odborných názvoch typu *raný stredovek*, *raný barok*, *raná gotika*, *ranogotický* atď. neuplatnil sa vzájomný vplyv, hoci v niektorých iných prípadoch ho nachádzame, napr. *rané zemiaky* i *skoré zemiaky*, *rané ovocie* i *skoré ovocie*. Naproti tomu synonymá *neskorý* a *pozdňý*, ako sme už konštatovali na začiatku, diferencujú sa predovšetkým štylisticky. V súčasnej odbornej literatúre sa vžili a bežne sa používajú odborné názvy s prídavným menom *neskorý* v zloženinách s podobou *neskoro-*, kým výrazy *pozdňý* (*pozdno-*) už zastarali.

V porovnaní s češtinou zisťujeme iný vzťah medzi opozitami. V češtine sú spisovné iba prídavné mená *raný* a *pozdňý*, preto aj v odborných termínoch možno použiť iba tieto. V súčasnej spisovnej slovenčine ustálil sa však taký stav, že sa v odbornej terminológii vžili na jednej strane termíny *neskorá gotika*, *neskorý barok*, *neskorý stredovek*, *neskorogotický*, *neskororománsky* a pod.; na druhej strane paralelne s češtinou sú správne len termíny *raná gotika*, *raný barok*, *raný stredovek*, *ranogotický*, *ranobarokový*, *ranodejinný* a iné.

Š. Vragaš

Újed — uješť. — Tieto dve slová podľa doterajších excerptov v ÚSJ SAV nájdeme len v Kukučínovom diele. Sú zvláštne, dnes už temer neznáme, ale výstižné. Že si ich spisovateľ neuvybral sám, ale že ich našiel v slovnom bohatstve slovenských nárečí, o tom svedčí aj príbuzné slovo *ujedisko*, ktoré zas má Jonáš Záborský v svojich Rozprávkach.

Podstatné meno *újed* použil Martin Kukučín ako pomenovanie rany po poštípaní, pohryzení, do ktorej sa dostal jed; napr. *Opuchne mu úje d.* — *Úje d páli tuho, ale žihadlo v ňom nevidno.* — Podobne sloveso *ujesť* používal Kukučín vo význame, ktorý vyjadrujú jeho synonymá *poštípať*, *pohryzáť*, napr. *Keď osa uje, jej jediná zbroj ostane v rane.* — *Nerozoznať dobre ani úbod, kde ma uje d lo.* (Zo stránky štylistickej je zaujímavé aj striedanie synonymných základov *újed-* a *úbod.*)

Pre nás je dnes neznáme aj substantívum *ujedisko*, zastarané nárečové synonymum slov *trápenie*, *súženie*, *hryzovisko*. Etymologicky zrejme súvisí so slovami *újed* a *ujesť*. Jonáš Záborský ho použil v takomto kontexte: *Od veľikého uje d i s k a upadla i do nemoci a obľahla.*

Všetky tri spomenuté slová sú pekné i správne, preto by sme ich nemali nechať upadnúť celkom do zabudnutia. Možno ich aktuálne využiť v beletrii, v ktorej je bohatstvo synonym vždy umeleckým prínosom.

M. Hayeková

Okiennečko (nie „okiennečko“). — Slovo *oblok* má v slovenčine aj synonymum *okno*. Zdrobnené podstatné meno k neutru *okno* je *okienko* a ďalším zdrobnením *okiennečko*. V slove *okienko* je deminutívny sufix *-ko*, v slove *okiennečko* sufix *-ečko*. Tak sa tvoria zdrobneniny *pivo* — *pivečko*, *víno* — *vínečko* atď. Iba prehliadnutím pri korektúrach si možno vysvetliť nejestvujúcu podobu „okiennečko“, ktorá sa dostala do Pravidiel z r. 1957, str. 275. Náležitá spisovná podoba *okiennečko* sa vyslovuje s tvrdým *-n-* podľa základného slova *okno*.

A. Keder

INDEX K XXIII. ROČNÍKU SLOVENSKEJ REČI

Polotučne sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska, a skratka p. (= pozri). Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

- ä v zázrivskom nárečí 186
- akuzatív
- bezpredložkový, časový 146
 - s predložkami
 - cez 146
 - na 196—202
 - v, vo priestorový 143, časový 144, 148, 149—156
 - a lokál v spojeniach s predložkou v/vo 152—153
 - v prísl. určení času podmienený sémantikou substantíva 152—156
- alternácie
- samohláskové
 - pri tvorení názvov mláďat 270, 271
 - spoluhláskové
 - v slovesách typu striež 230—232
- antikadencia
- jej charakteristika a realizácia 342—344
 - aktualizovaná (ľudová stredoslovenská) 344—345
 - správne a nesprávne používanie 345—347
- bagún, „bagún“ 248
- „behom“ nesprávne používanie 178
- Bernolák Anton
- lexikálny rozbor Slowára 102—116
 - v bibliografii 124—126
 - jego vplyv na Bortnického slovník 159—160
 - Slowár ako prameň Koišových slovníkov 280—286
- berňolákovci
- v bibliografii 124—126
- bezstavcový, „bezobratľový“ 177
- bibliografické údaje pre jazykovedu
- Eibliografia bernolákovcov, rec. 124—126
 - Bibliografia L. Štúra, rec. 240—241
 - Bibliografie české lingvistiky 1951—1955, rec. 180
- Bortnický Ján Ev.
- Latinsko-maďarsko-nemecko-slovenský slovník 158—163
- bunkový, „-bunečný“ 177
- byť
- významy a funkcie v spisovnej slovenčine
 - plnovýznamové 21—26, 33—34
 - modálne 26—28
 - pomocné 27, 34
 - spónové 25, 27, 34, 74
 - polosponové 25—26
 - vo funkcii samostatnej morfémy 33, 34
 - v neosobných konštrukciách 26—27
 - jego vid 23, 24
 - spracovanie
 - v normatívnom slovníku súčasnej slovenčiny 33—34
 - v Bernolákovom Slowári 112
- celý v spojení s číselným výrazom nula 117—118
- cez predložka v časovom genitive 146
- citoslovčia, citoslovce
- ako neslovesný prísudok 32
 - v Bernolákovom Slowári 112—113
- cudzíe pomenovania v slovenčine
- chural, medžlis, parlament, sejm 60, prezident 61—62
- časová mierka, „časové merítko“ 117
- časti reči p. slovné druhy
- častice
- po v príslovkových výrazoch, pravopis 212, 220
 - ich spracovanie v Bernolákovom Slowári 112—113
- černoziem, „čiernoziem“ 177
- čeština
- české vlastné mená v slovenskom kontexte 249—272
 - v porovnaní so slovenčinou v učebnici Slovenština 295—307
 - poučky o písaní veľkých písmen vo vlastných menách v nových Pravidlách českého pravopisu 360—362
 - v prácach akademika Fr. Trávníčka 373—375
 - v príspevkoch zborníka Studia Slavica 238
 - v bibliografii českej jazykovedy 180

- činiteľské mená
s adnominálnym gen. 69
skloňovanie 46–47
- číslo
menné
jeho definícia 272–273
jeho tzv. sklad a rozklad 273–279
ako činiteľ pri výbere pádu 144, 152–156
- číslovky
spojené s predložkou v príslovkový výraz 211
ako neslovesný prísudok 32
číselné výrazy s podst. menami nula, sto a tisíc, skloňovanie 118
spracovanie v učebnici Slovenština 301
spracovanie v Bernolákovom Slovári 110–111
- datív
adnominálny 70–71
cieľový, prospechový 73
- dátum, rod, číslo a význam 127–128
- dejiny slovenčiny
prehľad v českej učebnici Slovenština 295
Levočské prísažné formuly zo XVI.–XIX. stor. 56
Spišský list z roku 1782 56
reedície: Štúrových novín 175–176; Hurbanových Pohľadov 175–176
Slovár A. Bernoláka 102–116
Bortnícký, Latinsko-maďarsko-nemecko-slovenský slovník 158–163
Koišov koncept všeslovansko-inojazyčných slovníkov 279–289
- derivácia
prechýľovanie s využitím paradigmy 270–271
názvy zamestnania žien 62
- dialekt p. nárečie
- dialektizmy
v Eodenkovej próze Na starom grunte 185–194
- dialektológia
všeobecná
metódy spracovania nárečového materiálu 181
slovenská
práce na Atlase sloven. jazyka 55–57
dotazník pre výskum sloven. nárečí 56–57
v zborníku Studia Slavica 239–240
vo výskume prof. Štolca 55–57
- poľská 181–182
- dojča, „kojenec“ 177
- doplnok
teória a problematika 364, 368
- dvojhĺasky
v českej učebnici Slovenština 296
v zárivskom nárečí 187–188
- Enckeho kométa, „Enckeova“ 178
- etymológia
slovies
udlabčiť, udlapčiť 59–60
piecť, môcť 230–231
názvu rieky Chornád – Hornád 56
ľudová 241
v zborníku Studia Slavica 238–239
- fonetika
závislosť spevu od nej 4, 16, 19
rečové orgány a ich funkcia 179
viditeľná reč 3
zmyslová a inštrumentálna metóda 171
intonácia, prízvuk, melódia, kadencia p. tam
- frazeológia
v Slovensko-ruskom prekladovom slovníku 231–237
so slovesom byť 32
- genitív
adnominálny
jeho členenie 368
s dejovým a činiteľským podst. menom 67–69
jeho štylistické využitie 75–77
prívlastkový gen. podmetu 67–68
časový
bezpredložkový 146–150
s predložkou za 145
plurálu v spojení s výrazom nula 118
- hláskoslovie
spisovnej slovenčiny
celkový prehľad v čes. učebnici Slovenština 296–298
historické 131–134
jednotlivosti: alternácia, dvojhĺasky, spoluhlásky, samohlásky p. tam
- nárečí
zárivského dialektu 187–189
slabičné r. l na pomedzí stredoslovensko-východoslovenskom 56
- slovanské
v slovanských toponymikách 130–135
hniezdište, „pelech vtáctva“ 177

- homonymia
 - jej využitie pre vtíp 241—242
 - homonymá v Slovensko-ruskom prekladovom slovníku 237
- hudba
 - vzťah medzi ňou a rečou 3—4
 - deklamácia a jazyk 10—11, 19
- chural 60
- infinitív p. neurčitok
- inštrumentál
 - adnominálny
 - druhy 71—74
 - štylistické využitie 78—80
 - prísudkový (bez spony) 74
 - ako menný prísudok 32
- interpunkcia
 - v nových Pravidlách ruského pravopisu 119—122
- intonácia
 - pojem 171
- z hľadiska fonologického 170
- v rámci slova a slabiky 171—172
- F. Daneš, Intonace a věta ve spisovné češtině, rec. 170—172
- jazyk (reč)
 - zvuková a významová stránka jazyka využitá pre vtíp 241—242
 - kultúra jazyka p. kultúra reči
 - vzťah medzi rečou a hudbou 3—4
 - viditeľná reč 3
 - jazykové pamiatky, pramene (spôsob vydávania) 175
- jazykoveda
 - slovanská
 - česká, v bibliografii 180
 - poľská, súčasná 181
 - ruská, pravopisná reforma 119—124
 - iná
 - rumunská, súčasná 182
 - maďarská, súčasná 182, 238—240
- kadencia
 - v spisovnej slovenčine 318—326
 - jej povaha (klesavý ráz) 318
 - schematické zachytenie 318
 - aktualizovaná 319—323, 326
 - používanie 323
 - v češtine
 - v nociónálnych vetách: pojem a rozčlenenie 171—172
- kapún, „kapúň“ 248
- kategórie (gramatické)
 - životnosti a neživotnosti p. tam
 - osoby a času
 - vyjadrené v zložených časoch slovesom byť 33
 - spôsobu a času
 - ich vyjadrenie v spisovnej slovenčine 371
 - kmeň, chápanie pojmu 268
 - kodifikácia
 - v spisovnom jazyku 52
 - K o i š Ján, koncept všeslovansko-inojazyčných slovníkov, lexikálny rozbor 279—289
 - koncovka
 - všeobecne 268
 - nulová 268
 - vzťah medzi ňou a slovotvornou príponou 268—269
 - konštrukcie
 - neosobné
 - so slovesom byť 26—31
 - sta kedy mu prísť 28—29
 - tzv. sklad a rozklad menného čísla 272—279
 - väzba s predložkou s v tzv. sklade menného čísla 276—277
 - konverzia (v angličtine)
 - ako slovotvorný prostriedok 269, 270, 272
 - „kraxľhuberčina“ 13
 - kultúra reči
 - jej realizácia 52—55, 92, 93
 - správne používanie spisovnej melódie 347—348
- l
 - v zázrivskom nárečí 187
 - slabičné na pomedzí stredoslovensko-východoslovenskom 56
- l v zázrivskom nárečí 187
- lexikografia
 - spracovanie hesiel
 - v Bernolákovom Slovári 107—113
 - v Bortnického Latinsko-maďarsko-nemecko-slovenskom slovníku 160—162
 - v Koišovom koncepte všeslovansko-inojazyčných slovníkov 281—288
 - slovníky p. tam
 - slovenská
 - spracovanie predložiek v slovníku a v gramatike 206—207
 - cudzojazyčné ekvivalenty u Bortnického 160, 163, u Bernoláka 113—116
 - homonymita a synonymita v Slovensko-

- ruskom prekladovom slovníku 233—237
iných jazykov
ruský pravopisný slovník 122—123
- lexikológia
teoretické otázky
teoretické a praktické zásady slovníka 181
poľská 181
- lokál s predložkou
na 202—207
v/vo na vyjadrenie časových okolností 144, 145—149
v/vo na vyjadrenie priestorových okolností 143
i akuzatív v spojeniach s predložkou v/vo 152—158
- mäsový kombinát, „mäsný kombinát“ 177
materská hornina, „materná hornina“ 177
medžlis 60
melódia
v spisovnej slovenčine
definícia, realizácia a schematické zachytenie 317—318
jej druhy: kadencia, antikadencia, polokadencia p. tam
správne a nesprávne používanie 347—348
ako gramatický a významotvorný činiteľ 91, 313
jej vplyv na zmysel vety 81—91
frázovanie 314—316
vetný úsek p. tam
stredoslovenská 323—325
v súvetiach 83, 88, 89, 90
opytovacích viet 90, 343—347
dvojčlenných viet 82, 84
replík 90
viet s *mať* 81, 85—91
v češtine
jej chápanie a povaha 171
- modálnosť
podstata, definícia, všeobecná problematika 172—175
slovesa byť 26—28
- morféma
chápanie pojmu 268
nulová a a-ová pri odvodzovaní dejových podst. mien 269—270
- morfológia
všeobecné otázky
základná problematika tvorenia slov 181—182
- paradigma a tvorenie slov 267—271
slovotvorný a morfológický rozbor 267—269
- slovenčiny
hranica medzi ňou a syntaxou 363
v českej učebnici Slovenština 299—305
v zázrivskom nárečí 189—190
- Morse výslovnosť a skloňovanie 58—59
na predložka, podrobný rozbor 194—207
nádražie 166—169
nárečie, nárečia
slovenské všeobecne
ich prehľad v českej učebnici Slovenština 305
ich výskum v Maďarsku 55—56, 182, v Juho-slovácii 55—56
zázrivské: hláskoslovie a tvaroslovie, využitie v beletrii u Bodenska 186—190
- východoslovenské
spišské v prácach prof. Štolca 55—56
slabičné r, l na pomedzí stredoslovensko-východoslovenskom 56
využívanie dialektu ako štylistického prostriedku v beletrii 190—194
- neďelňajší, „neďelnajší“, pravopis a tvorenie 311
neskorogotický, „pozdnogotický“, používanie v odbornom štýle 375—376
- neurčitok
objektový po modál. slovesách 173—174
v neosobných konštrukciách 28
od strežiem 230—232
v staršom období slovenčiny so zakončením -ci alebo -c 230—231
neželateľný, „neželateľný“ 376
- neživotnosť
pri skloňovaní podst. mien (na -tel, -ec, -č, -ista, -ár) 41—47, 48, 49
- nominatív
ako menný prísudok 32
menovací 74
- norma p. spisovný jazyk
nula celých, „nula celá“ 117—118
o predložka v spojeniach pri vyjadrovaní časových okolností 144
obopĺvať, „obopľuť“ 177
odchylný, „odchýlny“ 178
okienečko, „okiennečko“ 376
- ortoepia
všeobecne

- javisková výslovnosť 5—20
slovenská
prehľad v českej učebnici Slovenština 296—298
ruská
v Saričevovej knihe Javisková reč, rec. 178—179
osvojiteľ, osvojovateľ význam a odvodzovanie 63
ô v zázrivskom nárečí 187—188
pád, pády
adnominálne
adnominálne väzby 65, 66, 74—75
vyjadrujúce, vecné a syntaktické vzťahy 65, 66
predložkové a bezpredložkové
ich funkčné využívanie 77—78
väzba s podst. menami 65—80
nom.-instr. p. tam
kongruentné vo funkcii zhodného prívlastku 74
funkcia a význam vo vete 370
papradiny, „kapradiny“ 177
parlament 60
pauza
vo vete
funkčná platnosť pri jej členitosti 170
v súvislosti s frázovaním a vetnými úsekmi 315, 316, 333
podmet
jeho problematika
v súvislosti s adnominálnym genitívom 67—70, 80
podstatné meno, mená
morfológia
skloňovanie p. tam
tvorenie od slovies: nulovou gram. morfé-
mou al. morférou -a 269—270
splývanie koncovky a slovotvornej prípony 269—271
činiteľské 46, 48, 69
dejové 67, 68, 69
všeobecné — názvy osôb. al. zvierat ozna-
čujúce neživé veci 293—294
životné a neživotné 48
vlastné p. tam
syntaktické využitie
v bezpredložkových pádoch 65—80
ako neslovesný prísudok 32
spojené s predložkou v príslovkový výraz 209—210, 213—218
ako slovný druh
v českej učebnici Slovenština 299—300
v Bernolákovom Slowári 108—109
poľahúčky, poľahučky kvantita 243—244
polokadencia
jej charakter 326—328
zdvihnutá — základný typ 328—329, 332, 333
aktualizovaná 329—333
stúpavá
jej zvláštnosti a používanie 333—339, 341—342
jej nespisovná modifikácia 329—341
podľa stredoslovenskej vetnej melódie 342
poľština
súčasná poľská jazykoveda 181
Konverzačná príručka, rec. 307—309
poplúť/poplúvať tvary 183
postrádať používanie a význam 310—311
Pôtor, lok. pri Pôtri 178
pravopis
slovenský
kvantita: slova tréner 128, príd. mien vzo-
ru pávi 183—184, prísloviek typu po-
lahučky 243—244
zložky príslovkovo-predložkové 207—222
vlastné mená p. tam
veľké písmená p. tam
slov udlačiť, udlačiť 59—60
prehľad v českej učebnici Slovenština 296—298
nová úprava ruského pravopisu 119—124
predložka, predložky
slovenské
spôsob ich spracovania v slovníku a gra-
matike 194—195, 206—207
druhotné; v adnominálnom páde 74—75;
zavčas 247
antonymné 207
v príslovkových výrazoch 207—222
neprízvučnosť jednoslabičných 325—326
cez v časovom akuzatíve 146
na podrobný rozbor 194—207, so slovom
jar 148
o v spojení s ak. a lok. pri vyjadrovaní ča-
sových okolností 144
s v predložkovej väzbe pri tzv. sklade men-
ného čísla 276—279
v/vo v spojeniach na vyjadrenie časových
a priestorových okolností 143—149

- za** v časovom gen. 145
- po úpravách v ruskom pravopise 121
- spracovanie v Slovensko-ruskom slovníku 237
- predmet
- v infinitíve po modálnych slovesách 173
 - v gen., dat., inštr. a v bezpredl. páde pri dejových podst. menách 68–70, 80
 - hranica medzi ním a prísl. určením 366
- prednedávnom** vznik a pravopis 247–248
- predpona, predpony**
- slohotvorná 267
 - predlžovanie predpón **na-**, **za-**, **vy-**, **u-**, **pri-**, **do-**, **po-** pri tvorení slov 270
 - pre-** s dejovým významom 270
 - prie-** s miestnym významom 270
 - ich spracovanie v Bernolákovom Slowári 112
- predseda** význam a používanie 61–62
- prezident** význam a používanie 61–62
- prídavné mená**
- tvorenie
 - príponami **-ňajši**, **-ajši** 311
 - expresívne s príponami **-učký**, **-unký**, **-ušký**, **-ulinký** 243–244
 - splyvanie koncovky a slohotvornej prípony 271
 - použitie
 - ako prívlastok vo vlastných menách: zhodný 225–226, 229; nezhodný 226–228, 229
 - ako nezhodný prísudok 32
 - spojené s predložkou v príslovkový výraz 209–210, 218–220
 - menné tvary v prísl. výrazoch 218–219, 221
- kvantita**
- prívlastňovacích zvieracích vzoru **pávi** 183–184
 - expresívnych na **-učký**, **-unký**, **-ušký**, **-ulinký** 243–244
- spracovanie v Bernolákovom Slowári 109–111
- priesečník**, „priesečník“ 177
- prípona, prípony**
- slohotvorná
 - vzťah medzi ňou a koncovkou 268–269
 - a slohotvorný základ 267
 - splyvanie s koncovkou 269–271
 - substantívne
 - jb**, **-ja**, **-je** pri tvorení mien osád 135–136
- adjektívne
- učký**, **-unký**, **-ušký**, **-ulinký** 243–244
 - ňajši**, **-ajši** 311
- príslovkové
- učko**, **-unko**, **-uško**, **-ulinko** 243–244
- príslovka, príslovky
- tvorenie
 - expresívne na **-učko**, **-unko**, **-uško**, **-ulinko** 243–244
 - príslovkové výrazy z predložkových spojení, pravopis 207–222
 - funkcia
 - ako neslovesný prísudok 32
 - vidno** v neohybných konštrukciách so slovesom byť 26
 - treba** v spojení so slovesom 27
- kvantita v type **poľahúčky/poľahučky** 243–244
- spracovanie v Bernolákovom Slowári 112
- príslovkové určenie
- so slovesom byť 22–24
 - času s predložkou **v/vo** 143–158
 - hranica medzi ním a predmetom 366
- prísudok
- jeho problematika 366–367
 - neslovesný v súvislosti so sponou 32
- prívlastok
- adjektívny
 - pojem 35
 - jeho základné postavenie 35–37
 - rozvitý 36
 - zhodný
 - jeho poloha 36–40, 365
 - postponovaný, jeho typy 36–40
 - písanie veľkých písmen vo vlastných menách so zhodným prívlastkom 349–362
 - nezhodný
 - pripojený predložkou **na** 206
 - vo vlastných menách 226–228, 229
- nesklonný 35
- tesný
- chybné používanie 178
- prízvuk
- literatúra o ňom v spisovnej slovenčine 81
 - slovný, taktový a vetný 170–171, 318, 319, 323, 325
 - slovný pri výrazoch **včasráno**, **zavčas ráno** 246–247
 - neprízvučnosť jednoslabičných predložiek 325–326

purizmus

v slovenskom slovníku 166

r slabičné na pomedzí stredoslovensko-východo-slovenskom 56

reč p. jazyk

reč

priama a autorská

v umeleckom diele 191—192

v Eodenkovej próze Na starom grunte 185—194

regesta, regest význam 310

republika Československá? 352—359

režim správne a nesprávne použitie 163—165

rozpúšťadlo, „rozpuštidlo“ 177

ruština

nová úprava ruského pravopisu 119—124

ortoeopia v Saričevovej knihe Javisková reč 178—179

Slovensko-ruský prekladový slovník, recenzia 233—237

rytmický zákon

spracovanie v českej učebnici Slovenština 296

s v predložkovej väzbe pri tzv. sklade menného čísla 276—272

samohlásky

slovenské

v českej učebnici Slovenština 297

v zázrivskom nárečí 186—189

ruské

po úpravách v ruskom pravopise 119—120

sejm obmedzené používanie 60

sémantika

modálny význam v neosobných konštrukciách so slovesom byť 26—28

vplyv melódie na zmysel vety 81—84

sémanticky podmienený výber pádu v prí-slovkovom určení 152—156

expresívne vetné dublety 81—91

význam príslovkových výrazov z predložko-vých spojení 213—222

homonymá v Slovensko-ruskom prekladovom slovníku 237

synonymita predložky na 198—202, 205, 207

antonymá pri predložkách 207

významová stavba predložky na 194—207
s akuzatívom 196—202

s lokálom 202—207

presýtené významové spojenie 64

významy slova režim

význam fráz: niekoho je do niekoho, do nie-čoho 30, sta kedy mu prísť 28—29

významy hesiel v Bernolákovom Slowári 108—112

významová stránka slova, vety, p. tam

využitie jazykových prostriedkov pre vtip (v knihe Čeština je jazyk vtipný, rec.) 241—242

skladba

všeobecne

jej obsah a hranice 362, 363, 364, 365

syntaktická forma 363

hranica medzi morfológiou a syntaxou 362, 369

syntagma, veta, súvetie, p. tam

spisovnej slovenčiny

konferencia o nej 362—372

skloňovanie

osobných mien

použitých na označenie

neživých vecí 290—294

depersonalizovaných typu Martin, Miku-láš 41, 42, 45, 47

zvieracích mien

použitých na označenie

neživých vecí 290—294

životných mien

mužského typu hrdina 43—44, 47, 290—291

dvojaké s významovou diferenciáciou 41—43, 47

spoločné, rovnaké pri živ. i než. 46

i neživotných (na -teľ, -č, -ec, -ár, -ista) 48—49

vlastných mien

českých v slovenskom kontexte 249—252, 260—268

názvov časopisov, spolkov, kníh 42—44, 46, 47

Verne a Morse 58—59

cudzích zakončených na -e 58—59

činitelských mien

na -teľ 290—291, 41—47

číselného výrazu nula 117—118

slavistika

slovanský miestopis (toponymiká) v neslo-vanských krajinách 129—136

sborník Studia Slavica, rec. 238—242

ruština, poľština, čeština p. tam

sľieňovatka, „sľinivka“ 177
 slovenčina p. spisovná slovenčina
 sloveso, slovesá
 pomocné 33, 27
 modálne 27, 173
 sponové p. spona
 polosponové 25
 zmyslového vnímania 26, 28
 po ktorých vyjadruje predložka na predmeto-
 vý vzťah 201–202
 tvary
 neurčitok p. tam
 splyvanie koncovky a slovotvornej prípo-
 ny 271
 slovesné podst. meno a prídavné trpné
 v Bernolákovom Slowári 110
 pasívum 371, 364
 byť p. tam
 mať
 v Bernolákovom Slowári 112
 dostať 28, 29
 v neos. konštrukcii so slovesom byť 26
 v Bernolákovom Slowári 112
 časovanie
 v českej učebnici Slovenština 302–304

 slovníkové spracovanie
 v Slovensko-ruskom prekladovom slovníku
 237
 v Bernolákovom Slowári 111–112
 etymológia: striežt/strieť, plieť, môcť 230–
 232
 slovo, slová
 význam
 modálne byť 26–28
 presýtené významové spojenie 64
 stylistické rozvrstvenie
 v Slovensko-ruskom prekladovom slovníku
 233–236
 v Bernolákovom Slowári 104–116
 zvuková stránka
 intonácia v rámci slova 171
 slovný prízvuk p. prízvuk
 slovná zásoba
 v českej učebnici Slovenština 304–305
 v Bernolákovom Slowári 104–107
 frazeológia p. tam
 lexikálne citáty, charakteristika 238
 jazykové prostriedky
 spoločenská potreba 53

ekvivalenty
 v Slovensko-ruskom prekladovom slovní-
 ku 233–237
 v Bernolákovom Slowári 113–116
 združené pomenovania p. tam
 slovné druhy
 ohybné i neohybné
 ich spracovanie v Bernolákovom Slowári
 108–113
 slovníky
 slovenské staršie
 Slowár A. Bernoláka, rozbor 102–116
 Bortnický, Latinsko-maďarsko-nemecko-slo-
 venský slovník 158–163
 Koišov koncept všeslovansko-inojazyčných
 slovníkov, rozbor 279–289
 nové (slovensko-inojazyčné)
 Slovensko-ruský prekladový slovník, rec.
 233–237
 Konverzačná príručka poľštiny so stručnou
 gramatikou a slovníkom 307–309
 ruský pravopisný v nových Pravidlách rus-
 kého pravopisu 307–309

 slovosled
 jeho činitele v spisovnej slovenčine 35–36
 a expresivita 40
 v súvislosti so zhodným prívlastkom 35–37,
 366
 v súvislosti s prízvukom a významom vety
 171
 gramatický 364, 365
 spisovná slovenčina
 učebnice a jazykové príručky
 Slovenština, rec. 295–307
 Jazyková poradňa, rec. 50–55
 v bibliografii p. bibliografické údaje
 dejiny p. tam
 spisovný jazyk
 slovenčina a hudobná deklamácia 10–11, 19
 kodifikácia 52
 norma
 činitele pri jej ušľachťovaní 52
 spojka
 lebo 372
 spoluhlásky
 slovenské
 upevnenie a rozšírenie I 91–102
 d, t, n, l, ich mäkkosť 91–102

- systematické spracovanie v českej učebnici
Slovenština 297
- ruské
po úpravách v ruskom pravopise 120
- spóna
jej ponímanie 368—369
p. tiež byť
sťa v neosobnej konštrukcii
sťa kedy mu prísť 28—29
- stanica ako termín 166—169
- stanovište pre rastliny, „stanovisko“ 177
- strádať význam 310—311
- striezí/strieť etymológia a historický vývin
formy 230—232
- strukoviny, „luskoviny“ 177
- Struveho meranie, „Struveovo“ 178
- súvetie, súvetia
základná problematika 364
klasifikácia 369, 370, 371
zložené 369—370
melódia v podmienovacom, priradovacom a
podradovacom 88—90
konštatujúce a ich expresívne dublety 83
- synonymita
jej využitie pre vtip 241—242
predložky na 198—202, 205, 207
- syntagma
jej definícia 362—363, 364
jej druhy 362—363, 365
recipročná 27
vyjadrenie syntaktického vzťahu pri adjektív-
nom prívlastku 35
determinatívna
vo vzťahu k slovosledu 35—38
- syntagmatika
všeobecne 363—364
ako základ vetných členov a súvetí 363
- syntax p. skladba
- širočizný, „širočižný“ 377
- šnúrka, „šnórka“ 178
- štylistika
jej charakteristika 370
štylistické prostriedky
adjektívny postponovaný prívlastok 38—
40
ak. a lok. v spojeniach
s predložkou v/vo 143—158
štylistická platnosť menného čísla 272—
279
- funkcia, nosnosť a výskyt adnominálnych
väzieb 75—80
- presýtené významové spojenia 64
- dialektizmy a zázrivský dialekt v Boden-
kovej knihe Na starom grunte 185—
194
- dialekt v doterajšej literárnej tvorbe 190—
192
- tvar
gramatický
pojem 363—364
- tvaroslovie p. morfológia
- takisto, tak isto pravopis 245—246
- terminológia
názvy sídlisk a geografických javov 176—
178
- termíny
nádražie, stanica 166—169
nesprávne používané v Malom atlase sveta
176—178
v Slovensko-ruskom prekladovom slovníku
235—236
- toponymiká
slovanské p. slavistika
- tréner kvantita 128
- troposféra, „tróposféra“ 178
- tuhá fáza, „pevná fáza“ 177
- tvorenie slov
podstatné mená
od slovies s nulovou morférou 269—270,
s morférou -a 270
tvorenie názvov osôb žen. rodu mládat,
hromad. podst. mien s využitím slovo-
tvorných prostriedkov 270—271
a paradigma 267—271
a gramatické prvky 267—272
slovo tvorný a morfematický rozbor 267—268
prípona, predpona, koncovka p. tam
konverzia ako slovo tvorný prostriedok 269,
270, 272
v českej učebnici Slovenština 298—299
u v zázrivskom nárečí 188
- učiníť nesprávne použitie v type učiť objav
178
- újed, újest používanie a význam 376
- uľahčovať „usnaďňovať“ 178
- utľapkať význam 59
- udlabčiť, udlapčiť význam, etymológia a pra-
vopis 59—60
- uhriešený význam 245

- y, ý v zázrivskom nárečí** 189
v/vo predložka v spojeniach vyjadrujúcich časové a priestorové okolnosti 143–149
 väzba, väzby
 bezpredložkové i predložkové 77–78
 adnominálne a adverbálne 65, 66, 75
 funkcia adnominálnych 75–80
 nie adnominálna 74, 75, 78
včasráno pravopis 246–247
 veľké písmená
 v slovenčine
 vo vlastných menách 137–143, 222–229, 348–361
 v cudzích vlastných menách 228, 229
 v ruštine
 úpravy v ruskom pravopise 121–122
Verne výslovnosť a skloňovanie 58, 59
 veta, vety
 základné problémy
 definícia 363, 365, 366
 členitosť
 a výpoveď 369
 gramatická stavba
 jednočlenná: jej problematika 363; zložený
 vetný základ 27
 slovosled p. tam
 vetné členy p. tam
 neosobné konštrukcie p. tam
 zvuková stavba
 takt, charakteristika 170
 intonácia, melódia, pauza, prízvuk, kadencia, antitendencia, polokadencia, vetný úsek p. tam
 Intonace a věta ve spisovné češtině, rec. 170–172
 významová stavba
 obsahový činiteľ slovosledu 35, 171
 modálnosť 173
 expresívne vetné dublety 81–91
 vetné členy
 základné problémy 363, 366
 a menné číslo 274–275
 podmet, prísudok, prívlastok, príslovkové určenie p. tam
 vetný úsek
 v spisovnej slovenčine
 v súvislosti s pauzou 314–316
 realizácia melódie v ňom 317
 v češtine
 charakter a používanie 171
vláda používanie miesta cudzích názvov 61
vlastné mená
 všeobecne
 určovanie druhov 138–141
 slovenské
 skloňovanie: názvov časopisov, spolkov, kníh 42–44, 46–47, mien osôb al. zvierat 41–44, 46, 47
 typu Martin, Mikuláš ako depersonifikované 41–42, 45, 47
 pravopis 137–143, 222–229, 348–361
 poučky v Pravidlách 222–225, 348–349
 so zhodným a nezhdným prívlastkom 225–229, 348–361
 protiklad vlastného mena a všeobecného v súvislosti s písaním veľkých písmen 349–352
 české v slovenskom kontexte 249–266
 cudzie 228, 229
 miestne mená
 slovanské v neslovanských krajinách 129–136
vresovisko, „vresovište“ 177
výdovok význam 312
výpustné zariadenia, „výpustné opatrenia“ 177
 za predložka v časovom genitíve 145
zakazáč, „zakazač“ význam a pravopis 244–245
zámená, zámeno
 spojené s predložkou
 v príslovkový výraz 211
 ako neslovesný prísudok 32
 spracovanie v českej učebnici Slovenština 300–301
 spracovanie v Bernolákovom Slowári 110
zatmenie slnka, „slnčné zatmenie“ 177
zavčas ráno pravopis 246–247
zvukové vlastnosti
 rytmický zákon p. tam
 slová, vety p. tam
životnosť
 pri skloňovaní podst. mien (na -teľ, -ec, -č, -ista, -ár) 41–47, 48, 49

Š. Vragaš